

PARALEIPOMENA KAI DIORTHOU MENA.

A MIT NEM MONDTAK

S A

MIT ROSZUL MONDTAK

A COMMENTATOROK VIRG. AENEISE II. KÖNYVÉRE.

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAROKRA

IRTA

BRASSAI SÁMUEL,

RENDES TAG.

BUDAPEST,
EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

1873.

PARALEIPOMENA KAI DIORTHOMENA.

A MIT NEM MONDTAK S A MIT ROSZUL MONDTAK A COMMENTATOROK VIRG.
AENEISE II. KÖNYVÉRE. KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAROKRA ¹⁾).

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1873. febr. 3-án tartott ülésén.)

A classicus írók bajos helyeit oldozó jegyzetek vagy formálok, vagy reálok. Ezek archaeologiai, erkölcsi vagy aesthetikai jelleműek; amazok nyelvészeti tárgyúak, és nem különben háromfélék: szorosan grammatikaiak, lexicologiaiak és syntactikaiak.

Ha már bizonyos jegyzeteket bíráló modorban akarunk tárgyalni, elismert, és olykor *elismerendő* elvekre kell támaszkodnunk, ama logikai maximánál fogva, hogy: contra principia negantem non est disputandum.

Az elismert elvek s a velök járó kifejezések széltiben tudását avatott társaságban, a milyenben nekem is szerencsém van ezennel megjelenni, bizvást feltehetem: amazokra minden hosszas teketoria nélkül hivatkozhatom, ezeket pedig szabatosan használhatom. De az elismerendőket, akár kérdés alattiak, akár merőben újak legyenek, elébb magokat kell erős alapra helyeznem, hogy aztán bátran támaszkodhassam reájok. Ez az eset azonban az elősorolt hat rovat közül fő-

---

¹⁾ Észrevételeim a következő magyar kiadásokra vonatkoznak:

P. Vergili Maronis *Aeneidos* L. II-dus. Iskolák számára magyar-
ráz'a P. Thwrewk Emil. Pest, 1863. 8r.

P. Vergilius Maro Aeneisének I. és II. könyve. *Gymnasiumok*
számára magyarázta Szénássy Sándor. Pest, 1869. 8r.

Vergilius Aeneise. Magyarázta Veress Ignác. Első füz. I.—III.
könyv. Pest, 1870. 8r.

Külföldi commentatorok és kiadók: Servius és az ő grammaticusok,
Heinsius, Cerdá, Burmann, Ruæus, Heyne, Wunderlich, Wagner, For-
biger, Peerlkamp, Ladewig, Weidner, Conington.

kép az utolsó, tehát a syntaxisra hivatkozó jegyzetekre nézve áll be. De itt be is áll ám, kényszerítő szükséggel. Itt kell hát elvet, melyet már más helyen megalapítottam, most emlékezetbe hoznom, hogy aztán világosíthassam s igazolhas- sam vele észrevételeimet. Igenis, a syntaxis irodalmában, hol nem lelünk semmi vezérelvet, hol olyan kínálkodik, mint egy bicsak, mely mikor bogot vágnánk vele, vagy »megbi- csaklik,« vagy éppen belé törik.

A legrégebb syntaxis írója, Apollonius ²⁾ nem jutott el ide, az európai műveltség szélére. De »fidus interpres«-étől Priscianustól, a ki valamennyi ó latin grammatikus közt *egyedül irt syntaxist* ³⁾, annyit tanulunk, hogy: »ordinationem (dictionum), quae solet fieri ad constructionem orationis perfectae, . . . admodum necessariam ad auctorum expositionem omnium diligentissime debemus inquirere ⁴⁾; meg azt, hogy »sicut apta ordinatione perfecta redditur oratio, sic ordinatione apta traditae sunt a doctissimis *artium scriptoribus* partes orationis, cum primo loco nomen, secundo verbum posuerunt, quippe cum nulla oratio sine iis completur, quod licet ostendere a constructione ⁵⁾, quae continet pae re omnes partes orationis, a qua si tollas nomen, aut verbum, imperfecta fit oratio; sin autem cetera subtrahas omnia, non necesse est orationem deficere ⁶⁾« Ez, mostani nyelvre fordítva, azt teszi, hogy az »egyszerű mondat nomenből és verbumból áll; s a beszéd többi részei csak bővítő, részletező járulékok.«

Priscianus kora, körülbelül a VI. száz első fele, óta ki- csinyt haladt a világ ez ügyben. Más mozzanat felől nem tu-

²⁾ *Apollonius Dyscolus* Alexandrinus de constructione gr. Editio princeps. Venetiis, ap. Aldum. 1495 fol. — Ujabb kiadás: *Apollonii Alexandrini de constructione orationis libri IV.* — Ed. J. Bekkerus. Berolini. 1817. 8vo.

³⁾ *Prisciani institutionum grammaticarum* LL. XVII. és XVIII. — Tehát nyelvtani egész művének egy kilenczele.

⁴⁾ *Instit. grammat.* XVII. 2.

⁵⁾ A példa, melyre hivatkozik Priscianus, ez: »Idem homo lapsus huius hodie concidit.« Ezt a feljebb idézett Apolloniustól kölcsönözte Pr. Az eredeti ez: ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος ὁλισθήσας σήμερον κατέπεσεν.

⁶⁾ Jegyezzük meg, hogy a »Priscianus oratio«-ja = mondat: u. m., a német »Satz«, a franczia »phrase«.

dok azon az egy lépten kívül, hogy a renaissance utáni grammatikákban a szabályokat »*syntaxis concordantiae*« és »*syntaxis regiminis*« rovatok közt osztották meg. Ellenben az új kor dualismusában, mely a mondat magvát a logikai ítéletben keresi, a subiectum és praedicatum alól bizony megint csak a Priscianus »nomen et verbum«-a kandikál ki, »mutato nomine.« E dualismus kritikáját s az ellenébe tett unitarismus megalapítását végrehajtottam »Magyar mondat« czimű akad. értekezésem I. része 6. 7. és 8. §-eiben ⁷⁾. Sem egyiknek, sem másiknak nem vala szerencséje »principibus placuisse viris« ⁸⁾ De az nem döntő érv; mert hiszen Lavoisier halála után még 10 évvel is volt Európában phlogisticus és nem kis nevű chemicus; és Biot, korának első rangu physicusa, az interferentia feltalálása után 65, a Fresnel-féle elmélet megjelente után 50 évig sem birta elvetni az emanatiót s meggyőződni a világhullámok elmélete helyességéről. Míg hát ezzel vigasztalom magamat, jelen czélomhoz képest eléadom röviden szófüzési elméletem főelvét, mely ahhoz a subjectum-praedicatumos hypothesishez úgy aránylik, mint a Copernicus-féle rendszer a Tychoéhoz. Szerintem t. i. abban a rendszerben, amit »mondat«-nak (Satz, phrase) neveznek, a nap — az uralgó középpont, az ige. Ez vonzza a körülte keringő s forgó planétákat, melyeket a nyelvtanok Subject, Atribut, Object,

⁷⁾ M. Akad. Értesítő. A nyelv- és széptudományi osztály közlönye. I. k. 1860. 324—334. l. Itt persze hogy a szövegembeli első és főelv van csakis egyedül megvitatva.

⁸⁾ Nem tudni a paralógismus-e a jellemzőbb, vagy a fitymáló modor abban az ítéletben, melylyel egy, mint rengeteg tudományú és páratlan jártasságú nyelvész, méltán tisztelt német tanár akarta elméletem előrajzát a tudományból kiküszöbölni. »Die Nullität des Dualismus,« írja, »sollen verschiedene Beispiele darthun; wir unseren Theils haben nichts Anderes daraus gelernt, als dass unser Verfasser« — már mint én, — an das »Subject« Ansprüche macht, die für grammatische Zerlegung des Satzes keinen Werth haben.« (Magaz. für die Litt. des Aisl. 1862. 12. sz. 199. l.) — A valóság az, hogy én épen maga a »subiectum« eszméjéről mutattam ki, mily csekély értéke s haszna van a »Satz grammatikai elemzésére nézve.« És ezt bizony megtanulhatta volna a tudós kritikus nem csak az idézett példákából, hanem az ügynek elméleti megvitatásából is. Hanem a »Sylbenklauberei«, melyből a nyelvészek igen ritka kivétellel birnak kivergődni, nagyon hiányos és gyarló iskolája a

Umstandswort, s ki tudja még hány különböző nevek alatt tárgyalnak, s a melyeket mindnyájokat én a »határozó« rovatfogalom alá húzok. És méltán, mert syntactikai tekintetből épen semmi különbség sincs köztük. Egy igazán szabatos mondatban egyikök sem elébbvaló, egyikök sem lényegesebb, egyikök sem nélkülözhetlenebb, mint akármelyik másik ⁹⁾. A határozók ismét holdakat vonzanak és vezetnek magok körül *jelzők* képében, melyek megint különbféle alakokban jelennek meg; de azért, mint határozók határzói, syntactice mind egyneműek. A mondatszerkezet azonban ennél tovább is mehet; mert a jelzőknek magoknak is lehetnek határzói, sőt még imezeknek is, míg el nem vész a mondat *be- és átlátszhatósága*. A mondat bonyolulását növelheti még az, hogy egy alakú első, másod- vagy akár hányad rendű határozók kettejével hármával sat. léteznek benne. *Nincs* az az eset, melyben ez az elv a szolgálatát megtagadná s alkal-

---

nyelv philosophiájának. A mi a »subiectum« iránti »követeléseket« illeti, én csak azt kívántam, hogy a philologus, midőn értelmez, oly diagnost adjon, melynél fogva az illető dologra biztosan reá lehessen ismerni. A nyelvtani alanynak pedig ilyen definitióját, — »earum rerum, quae sunt eius rei *propriae*, quam definire volumus, brevis et circumscripta quaedam explicatio,« (Cic.) — még eddig látnom vagy hallanom nem sikerült. — A másik tekintély itéletét olvashatni a »Magyar mondat« I. része bírálatában. Az itélet, valamint az egész bírálat gúny és értetlenség szövedéke, melyre tökélyesen illik egy reviewer jellemzése: »He delivers his misjudgments with that air of supercilious authority which, whilst it sometimes disfigures the style of an able critic, is always observable in the utterances of a pretender in the critical art. (Athenaeum. N. 2319. 430. II.) Tüzetes czáfolása, ha halad is, de el nem marad. Addig csak egy vonását hozom fel mutatóványul. Következő vallo-másomat: »Nekem az az elfogultságom van, hogy a nyelvet csak az emberrel s emberiséggel kapcsolatban bírom vizsgálatra érdemesnek tartani«, nem csak neveltségessé akarja ferdíteni a bíráló, hanem merőben hiunak és tarthatatlannak is nyilvánítja a beléfoglalt állítást. Sapiienti sat.

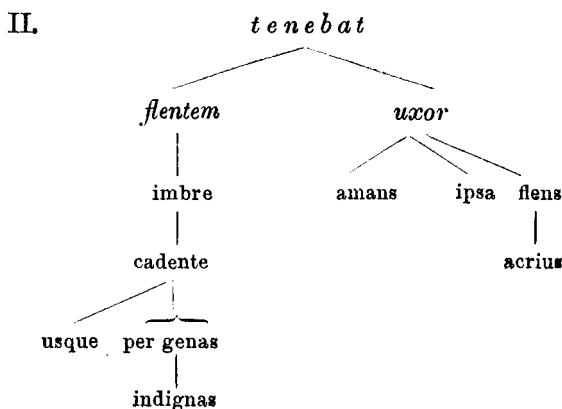
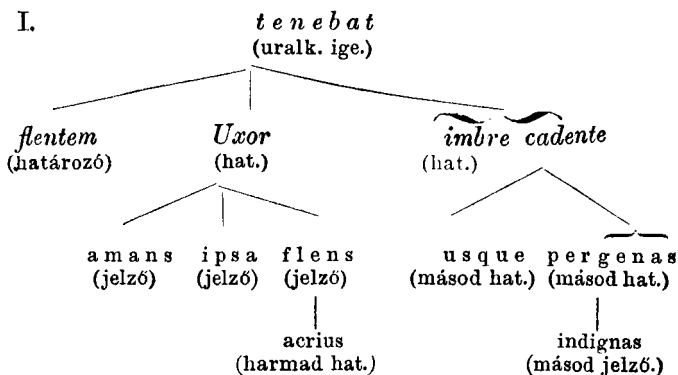
⁹⁾ Azt vélné az ember, hogy tisztábban megkülönböztetett két fogalom alig lehet, mint a melyeket a *subiectum* és *obiectum* nevek jelelnek. De döntse el már valaki, hogy a tökélyesen egy értelmű két mondatban: »Filius amator a patre,« és Pater amat filium,« melyek az alanyok, és melyek a tárgyak. De úgy döntse ám, hogy sem magával, sem tudományával, sem az egyszerű józan észszel ellenkezésbe ne jöjön.

mazása példáját a jegyzésbe utasítva ¹⁰⁾, átmegyek egy tőle függő másodikra.

Az ige és határozói, valamint az ezek és *közetlen* határozók közt létező viszonyokon kívül, melyeket a syntax szabályai tárgyalnak, léteznek nem ritkán a különböző határozók, még a nem egyrendűek közt is, mellék viszonyok és

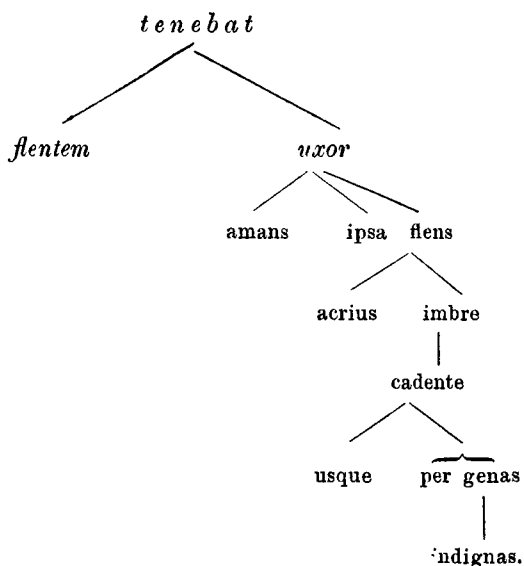
¹⁰⁾ Eléveszek vaktába egy könyvet s reá nyitok szintoly szándéktalanul a Tristium L. I. Eleg. 3-ra Az egész lapon legbajosabbnak látszó phrasis ez :

Uxor amans flentem flens acrius ipsa tenebat Imbre per indignas usque cadente genas. Ezt ahhoz képest, hogy az *imbre* ablativust vagy az igehez, vagy valamelyik részesülőhöz gondoljuk határozónak, háromkép elemezhetni :

(ottan-ottan kölcsönös) vonatkozások ¹¹⁾, melyekre sem a syntaxis-íróknak, sem a commentátoroknak nem — legalább annyira, a mennyire a dolog fontossága kívánná, nem — terjedt ki a figyelmök. Az én második elvem tehát az, hogy a mondat elemzésében ezeket a viszonyokat is gondosan számba kell venni s kijelölni. Más hasznai közül csak azt az egyet említem, hogy sokszor segít arra a kérdésre felelni, miért

III.

A schemákbeli víz-szintes sorokat (mint I. »*flentem, uxor, imbre cadente*») a mondat színvonalainak nevezve, megjegyezhetjük, hogy ha az igével kezdve bármelyik színvonalnál megállunk, az addig olvasott rész úgy szólva, teljes értelmű. Ez egyszersmind próbája annak, hogy helyesen elemeztük az illető mondatot.

¹¹⁾ Az imént elemzett mondatban ily mellékviszonyban a van p. o. *acrius* a *flentem*-mel. Mintha így volna: *me flente acrius (flens.)*

teszen az auctor bizonyos határozókat oly alakba, a melyenbe nem vártuk, és, ha az illető mondatot magunk szerkesztjük, nem is tettük volna ¹²⁾.

Ezeket előre bocsátva, észrevételeimben majd reájok fogok hivatkozni, szintűgy mint a commentatorok szokták idézni rövidség okáért Zumpt, Krüger, Madvig stb. syntaxisainak illető §-eit.

És most a dologra.

II. 1. *Conticuere omnes intentique ora tenebant.* Alig hiszi az ember, hogy ebben az oly kristály tisztaságu versben nehézség, még pedig nem csak egy, hanem kettő is lehessen. De biz' azzal úgy tettek a commentatorok, mint »Mátyás a jéggel: ha nem találtak, csináltak.« Avagy nem csinált nehézség-e felakadni azon, hogy perfectumot imperfectum kísér coni. copulativával kapcsolva? E tény az igaz; de hát magyarázni kell-e minden tényt, bármily közönséges legyen? Már pedig nincs a latin irányban közönségesebb tény mint a *perfectumnak* az *imperfectummal* — tegyük egyuttal hozzá: és a *praesenssel* — való váltakozása az elbeszélésben. A ki tán nem figyelt volna tüzetesen reá, nyisson ki sorban valamennyi római historicus író, olvasson el mindenikből egy lapot s fényesen fogja igazolva látni észrevételemet.

Mi hát az oka, hogy e mindennapi tényben nehézséget leltek? Egy helyett kettőt mondok: egy generalist és egy speciálist. Az első az, hogy Némethonban a tudomány, jelesen a philologia, nemcsak szenvedély tárgya, hanem kenyérkereső üzlet is. Innen van, hogy minden tíz év alatt meg kell jelenni bizonyos auctorról új magyarázó jegyzeteknek,

¹²⁾ Példa erre az idézett mondatban az *ipsa*, melyet magyarosan az *acriussal* construálnánk még értelemben: »még erősebben sirva.« Latinul pedig az *uxor* jelzője oly viszonyban, melyet a nyelvtanok appositionnak neveznek. Elég rosszul, mert ilyes, úgy szólva, máshonnan kölcsönzött jelző lehet appositio is, rendes jelző is. Ellenben az appositionalis jelző minden más viszonytól független lehet, sőt többször az mint nem. Jobb hát ezt a jelzőt is csak ama különösöknek tetsző esetek rovátába venni fel, melyet legyen szabad Priscianustól kölcsönzött kifejezéssel ἀλλοιότης-nek neveznem. Ezt a műszót nem egyszer lesz alkalmam használni. Az adverbium értelmű jelzőnek, (az ἀλλοιότης egyik specialis esetének) »adverbialis jelző« lesz nálam a neve.

melyeket valami újság ingerével szükség kapósabbá tenni. A specialis ok az, hogy a németeknek csak egy historicum praeterituma van, mely a latin imperfectum és perfectum historicum jelentéseit egyesíti; holott az ő perfectumok a latin perfectum második használatának (perf. absolutum) felel meg ¹³). Ezt a német nyelvész igen jól tudja — *theoretice*; de a nyelvszokás olykor erősebb a tudománynál, — *naturam expelles furca*, tamen usque recurrit — s azért megesis rajta az a hallucinatio, hogy anyai nyelve imperfectumát a latinéval azonosítja, s a perf. historicumról elfelejtkezik. Ilyes tévedése lehetett Ladewignek, midőn commentárja első kiadásában az idézett versre ezt írta: »Das Imperf. steht, *ungeachtet* das Perfect. vorhergeht, weil der zweite Satz die Folge der ersten ausdrückt und ihm also logisch untergeordnet ist.« Lapok kellenének az eszmezavar és implicate valótlanság kiderítésére, mely e kis jegyzetben halmozva van. Nem fárasztom olvasóimat vele; nem is igen bámulok, hogy leirta az, a ki gondolta; de igen azon, hogy mikép adhatott neki árfolyamot a magyar commentator (Thew.), imigy szerkesztve: *tenebant*, praesens in praeterito, multban való jelen: *tartják vala* ¹⁴). Áll pedig azért, mivel ez a mondat az előbbinek következményét adván, logikailag alá(ja) van rendelve. Szénássy hibáztatja elődjét — Weidner nyomán, a ki magát Ladewiget is megtéritette. Utolsó kiadásában ugyanis L. a fenn idézett jegyzetet a következőre változtatta: »Das *perf.* dient zur Fortsetzung der Erzählung, das *impf.* zur Angabe der andauernden Situation, unter welchem Aen. s. Erzählung

¹³) A tempusokban gazdag franczia nyelv legkészebb mértéket ad az egybehasonlításához :

Latin :	imperfectum, (<i>videbam</i>)	praet. perfectum. (<i>vidi</i>)
Francia	imparfait, (<i>je voyais</i>)	prét. défini, pr. indéf. (<i>je vis</i>) (<i>j'ai vu</i>)
Német :	Imperfect, (<i>ich sah</i>)	Perfekt. (<i>ich habe gesehen</i> .)

¹⁴) Nagyon sajnálom, hogy bogár után indulva Thewrewk annak az Ilosvai-féle »tartják vala« alaknak felkapását kívánta eszközölni egészben jeles jegyzeteiben.

beginnt.« Ez egyébiránt felesleges, rossz paraphrasisa az ó szabálynak: »Perfecto procedit, Imperfecto insistit oratio.«

A második nehézséget az »intenti« constructiojában lelték. Servius egyszerűen így magyarázza: »*intenti tenebant, habebant, ut sit figura: et intelligamus, ora intenta habebant*.« Nem ellenkezik azzal a Heyne jegyzete is: »ornate, erant intenti; habebant vultus et oculos intentos et conversos in Aeneam.« Hallgatva beléegyeznek Wunderlich és Wagner is; de nem ám Forbiger, a ki, mint szokta, felhasználván H. jegyzetét, ezt veti utánna: »Noli tamen *intenti ora tenebant* cum Servio dictum putare pro *intenta ora tenebant*; immo quia ipsi *intenti* erant in rem, etiam *ora* in Aeneam conversa tenebant«. Legyen; de hát egyebet tesz-e ez, mint a Servius magyarázata? Ellenben nem könnyebb fogás-e ennek a figurája, — Priscianus *αλλοιότης*-nek nevezi — mint a Forbiger paraphrasisa: (*animo*) »intenti ora« (*ad Aen. conversa*) »tenebant?« Hát még a »quia« mit világosít a constructioban? Talán azt, a mit Thewrewk — elég szerencsétlenül — állít-mányi nominativus«-nak nevez, és adverbiummal magyaráz? Azt nem bírja, s nincs is szükség reá, mert az már meg van más módon világosítva. De legjobban megczáfolja magamagát F., midőn Aen. VIII. 520-ból hozza fel parallelus locustak ezt: *defixique ora tenebant*; mert ezt bizony csak is Serviussal kell értenünk így: »*defixaque ora tenebant*;« valamint még szembeszökőbben ezt: »*Conversique oculos inter se atque ora tenebant*«, így: »*Conversos oculos atque ora*« sat.

Mindezeket s száz meg száz ily eseteket legtermészetesebben, könnyebben megmagyaráz a bevezetésemben vázolt második elv, melyet most alkalmazva világosban rajzolhatok imigy: Midőn a mondatban bizonyos körülményt jelentő határozóbeli eszme egy más határozóbelivel viszonyban van, az előbbi határozó kivetkőzik az alakjából és ez utóbbihoz szegődik jelzőnek. A jelen esetben a mostani nyelvszokás így mondatná: »*Omnes intende tenebant ora*.« De mivel az *intende*-beli feszültség eszméje akár az »*omnes*«-re, akár az *ora*«-ra vonatkozhatik, ott hagyja az adverbium alakot, s jelző képében vagy az egyikhez, vagy a másikhoz áll. Tehát vagy: »*omnes intenti tenebant ora*«; vagy »*Omnes tenebant intenta*

ora.« S ez az *alloiotes* annyira meg rögzött szokása a latin constructionnak, hogy épen másod természetévé vált, és Servius nem hitte volna, hogy latinul beszél, ha a feljebb irt — (Omnes intente tenebant ora) — formában fejezte volna ki interpretationját. A »Trojae qui primus ab oris Italiam venit«-et senki se interpretálta úgy, hogy »qui *primum* venit Italiam«, holott a magyar fordító »legelebb«-el s a német »einst«-al fejezi ki a »primus«-t, valamint Th. is »figyelmesen«-nel az *intenti*-t. És általában mi, nem latinok, szél-tiben interpretationhatjuk a magunk nyelvén adverbiumokkal az olyas jelzőket; de nem mindig, minthogy nemcsak adverbium, hanem másnemű és rendű határozó is ölthet jelző képet magára. Ebben a versben: »Non alius flectere equam *sciens* aeque conspicitur gramine Martio, nec quisquam *citus* aeque Tusco denatat alveo«, »*sciens*« és »*citus*« két jelzőt kétkép is kell elemezni. Az első relativ mellékmondatot képez: »Nem látni, a ki úgy tudja a lovát forgatni.« A másik ezt az adverbiumot helyettesíti: »gyorsan.« — Más elemzések példái még (Madvigból): »Legati *inanes* (üres kézzel) ad regem revertuntur.« — »Cato *senex* (vén korában) scribere historiam instituit.« — »Consules in provincias *diversi* (külön válva) abiere.« — »Maximum argumentum est, naturam ipsam de immortalitate *tacitam* (ám-bár hallgat) iudicare« — »Hunc quemadmodum *victorem* (ha győzni talál) feremus, quem ne *victum* (midőn le van győzve) quidem ferre possumus.« — »Quae mens est hodie, cur eadem non *puero* (mikor fiatal voltam) fuit?« etc. etc. — Ime mely különböző viszonyokban bírja képzelni a latin azt a jelzőt, melyet praedicativumnak (»állitmányi« Th.) nevezni annyi mint eszméket zavarni; appositionnak mondani pedig szükség-telen; mert hiszen az »appositio« maga is csak jelző ¹⁵⁾. Nem is volna tulajdonképen szabad azt a kifejezést adjectivumokról vagy participiumokról használni; mert appositumok iga-

¹⁵⁾ Hogy az appositioik rovatába sorolt jelző rendszerint függetlenebbnek, úgy szólva önállóbbnak látszik, tagadhatatlan. De az áttinnet oly apró fokozatu, hogy a megengedett jellemvonás nem mindig bír megkülönböztetésre szolgálni. A hol biztosan alkalmazhatni, jobbnak találok a Servius műszavát: »epexegetis« (ad Aen. 6, 7.) az »appositio«-nál.

zában csak substantivumok lehetnek. A jelzők itt tárgyalt neme a többiektől, úgy szólva, csak praegnans, önállóbb voltával különbözik, a miért a kimondásban rendszerint ki is emeljük.

Nem hagyhatok szó nélkül még egy methodikai s egy aesthetikai hibát, mely a Th. kiadásában van elkövetve. Elsőbb jegyzetében ugyanis helyesen úgy interpretaál Th., hogy os = facies. Csaknem közvetlen utána az »ora tenebant«-ra irt más jegyzetben az »os = száj« lesz, midőn »e magyar kifejezéssel: valamire rátítani a száját,« hasonlítottatja össze. Már melyiket higgye a tanítvány? E hát ellentmondás és methodika elleni hiba. De nemcsak az idézett kifejezéssel, hanem, és még találóbban, ezekkel is: »befogta a száját«; — »fogd be a szádát!« lehetne összevetni a »száj« értelményt, megengedve az »ora tenebant« szólamot. Így pedig oly, mondhatni, aljas kifejezés, melyet nem tesz az eposhoz és költőjéhez méltóbbá az, hogy »plastikai naivsággal fest«. Ariostonál tán megjárna ez a reflexio; az Aeneisnek csak parodiáját illusztrálja. Jobb lesz vala a »facies«-sel maradni, s így aesthetikai bakot nem löni.

2. v. »toro. Az asztal mellett pamlagon szoktak volt heverni. De Homernál még nem. Ott széken ülnek« — írja Th. És Veress J. jól teszi vala, ha elébb végére jár, vajon igaz-e, s nem toldja meg azzal a meglepő felfedezéssel, hogy τὸ κατακλίνειν általában »nem« volt »görög szokás.« Egy kis körültekintés Plato symposiumában meggyőzhette volna az ellenkezőről. A Homerusnál való »széken ülés«-nek sem lelem más alapját, mint azt, hogy ha ἔδρα-t székek fordítjuk, s a »szék«-nek a nálunk szokott értelmét tulajdonítjuk ¹⁶⁾.

3. v. »Infandum, qui tantus est, ut verbis exprimi non possit.« Forb. — Kár volt jegyzetbe írni azt, a mit minden Lexiconban — s éppen oly rosszszul — megleglünk. Rosszszul mondom, mert F. definitioja az »ineffabilis«-re talál, s ezt »in-

¹⁶⁾ Az ülést a görögöknek, a »fekvést« (helyesben heverést vagy dülést) a rómaiaknak kirekesztőleg tulajdonítani maga Virgilius tiltja (Aen. 7, 175. sq.): »Hic arieto caeso Perpetuis soliti patres considerare mensis«; mire Servius ezt jegyzi: »maiores nostri sedentes epulabantur: quem morem habuerunt. . .

fandus« nem teheti, hacsak van valami ereje s határozott jellege a szóképzőknek. Lelünk azonban néhol jobbat is; jelesen Forcellini nagyjára helyesen értelmez imígy: »Infandus . . . ἀφῆρτος, inenarrabilis, nefandus, execrandus: is, de quo quis fari non debet, vel non potest.« Hagyjuk ki ebből ezt a két vonást: »inenarrabilis« és »non potest,« azonnal feddhetetlen lesz az eszme körrajza. »Oly borzasztó — azt mondja Aeneas, — hogy jobb lenne hallgatni róla;« Forbiger pedig azt mondhatja vele, hogy »nem bírja szavaival festeni.«

Továbbá azt írja egy másik (Weidner, Szénássy tolmácsolása szerint), hogy: »dolor, itt a kiállott kínra való fájdalmas visszaemlékezés.« Épen mintha azt mondaná, hogy »a gólya nem gólya, hanem a gólya képe.« Sőt ellenben a »renovare dolorem« egyenesen azt teszi, hogy az elbeszélés által — mi persze hogy »visszaemlékezés« nélkül nem történhetik meg — maga a fájdalom újul meg Aeneas szívében.

Szintoly hibásan írja Weidner után Sz. a 4. versre: »opes — lamentabile: Fájdalmas ellentét: a mily fényes vala Trója hatalma, éppen oly siralmas az ország elveszte.« — Az ellentét csak a commentator fejében vagy legfeljebb a kiragadott és helytelenül összeállított szókban van meg; a gondolatban: »Trojanas ut opes et lamentabile regnum eruerint Danai;« bizony árnyéka sincs. Elemzés helyett egy példát hozok fel. (Cic. de Leg. II. 25.) »Posteaquam sumtuosa fieri funera et lamentabilia coepissent ect.« Vajon jutott-e valakinek eszébe ellentétet keresni itt a *sumtuosa* és *lamentabilia* — a temetés fényes pompája s a siratott halott — közt? O nem, sőt azon dolog két jellemvonását látták benne, mert így szól hozzája Cicero: »Nostrae quidem legis interpretes, quo capite iubentur sumtus ac luctum removere a deorum manium iure, hoc intelligunt, imprimis sepulcrorum magnificentiam esse removendam.« Aztán, *lamentabile* nem vonatkozik az *eruerant*-ra; honnan kapta hát fel W. a »klägliches Untergang des Reiches-t«? Ellenben Trója és fejedelmi családja sorsa végpusztulása előtt is elég keserves volt, és megérdemelte a *lamentabile* — valódi és nem appositionalis — jelzöt.

Hanem másfelől igazságot kell szolgáltatnunk Weidnernek és megdicsérnünk azért, hogy Hackermann interpunctioját, mely szerint »*dolorem*« után punctumot kellene tenni; ellenben a »fui« után valót commává változtatni, s azáltal az »*ut eruerint*«-et a »*fando*«-hoz függesztetni, — szerencsésen expungálta. »Gründlich« polemiáját hosszas volta tiltja ismételnem; az idézett helyen megolvashatja a kinek tetszik; de alig is szükség, mert a Vulgata pontozata első tekintetre, s mélyebb megfontolásra is, oly természetes értelmet és gondolatmenetet ad, hogy csodálkozhatni Ribbecken, miként vehette fel editioiba a H. javasolta interpunctiot. Szénnássyn az a gyarlóság történt, hogy szövege a Ribbecké, jegyzetével pedig (»*quae miserrima . . .* szavak még mindig *renovare* alaktól függenek,«) Weidnerhez szít. Kissé mély szu-nyókálás.

5. v. »*quaeque a m m e n n y i t i s.*« Thewrewk. Hisz' ennek nincs értelme. *Quaeque* = és a miket.

6. v. »*Quorum pars magna fui*« αλλοιότης e helyett: *pars m. mihi fuit*. Kissé merész, de elég parallelus locussal van megerősítve és szép. Gronovius Senecának egy helyét ¹⁷⁾ idézve, azt gyanítja, hogy *pars* itt »szerep« értelmében van véve.

U. o. »*Fando*; attende rariorem Gerundii usum: quis quum talia fatur temp. a lacr.« Forb. Azaz: csináljunk rossz szabályt, hogy aztán kivételeket állithassunk. A rossz szabály az, hogy a gerundium ablativusa = abl. instrumenti. A valóság az, hogy nem »ritkábban,« hanem épen annyiszor = abl. circumstantiae; (»bezeichnet die Art und Weise; indem sat. Madvig, ki egyébaránt maga is a kivételek közé sorolja ezt az esetet.) Magyarinak a kétféle értelem egybeolvadása igen természetes, mert mindenik esetben *va*, *ve* képzővel tolmácsolhatja a ger. ablativusát. *Docendo discimus* = tanítva tanulunk; — *Ridendo dicere verum* = Nevetve mondani igazat. Sőt a szabályosnak állított esetben is, ha névvel fordítjuk a ger. ablativusát, *val* v. *ban* ragokat

¹⁷⁾ De consol. ad Polybium. — Magnam tibi partem hominum consensus imposuit.«

használunk. Caesar *dando, sublevando, ignoscendo*. Cato nihil *largiundo* gloriam adeptus est; (adással stb.) — Volscus *stando* fessus erat = az *állásban* fáradt el. Mind a két ragban benne van az egykorúság, tehát a »*temporalitas*« eszméje, melylyel a kivételesnek követelt esetet jellemzik a német grammatikusok, kiket kár volt követni Thewrewknek: »*fando* temperetettel egy-idejű tényt fejez ki.« Hiszen az eszköz is csak körülmény, és minden körülmény, hacsak világosan nincs ellenkezője mondva, egyidejű azzal a cselekvénnyel, a melyre vonatkozik. Számos esetben el sem lehetne dönteni, legalább vita tárgya lenne, vajon instrumenti vagy szorosán vett circumstantiae abl.-e a ger. ablativusa. Én legalább nem bírnám eldönteni Cic. ime locusában: »Non conditio, non sponsio, non denique ulla intercessit postulatio, mitto aequa, verum ante hoc tempus ne *fando* quidem audita.« Or. p. Quint. 22, 71. — Legfurább a Veress jegyzete: *fando* a jelen részesülő helyett idői jelentéssel költői.« Maradjon, mint curiosum, elemzés és észrevétel nélkül.

8. v. »*nox humida praecipitat*.« — Sajnálom, de ki kell mondanom, hogy valamennyi commentator Serviustól Weidnerig, mind hamisan interpretálta a kittízött szavakat. A szegény éjt ültetik szekérbe, útaztatják ki nyugotról keletre, ki ellenkezőleg keletről nyugatra, s a végén lebuktatják az Oczeánba, vagy ki tudja hová. No hiszen mindez a költők képzelemvilágában megtörténik, s elhiszem parallel helyek idézése nélkül is a commentatoroknak. Az is meglehet, ámbár már arra nyomtaték¹⁸⁾ kell, hogy »*praecipitat*,« ez a nem csak activum, hanem épen transitivum verbum, belszenvedő értelmet váltson. Otiosus jelző is fordul elé a költőknél; a

---

¹⁸⁾ A nyomtatékok nagyobb része gondos és lelkiismeretes elemzés után sokat vesztene a sulyából. Nincs szükségünk ezuttal reá; de hogy mennyire nincsenek tisztában a nyelvészek a *praecipito* intransitiv értelmével, arra fel kell hoznom egy példát. Gessner Thesaurusában olvassuk: »*Hiems praecipitat* Caes. Bell. Civ. 3, 25. i. e. *ad finem vergit*.« Egre azt jegyzem meg, először: hogy az idézet nem pontos, mert l. c. »*hiems iam praecipitaverat*« áll; másodszer azt, hogy így sem teheti a »végére járó telet«, midőn »multi iam menses transierant«, Görögországban pedig atél nem szokott »sok hónapig« tartani.

jobbakknál minél kevesebb. Végre megengedem azt is, hogy »nox coelo praecipitat,« az éjnek végefelé jártát jelenthetné. De biz' ez a sok bökkenő mind meg van egyszerre, s ha talál lenni oly interpraetatio, mely rögtön mindnyájokat elhárítsa, azt kár volna figyelembe nem venni. Ilyennek mutatkozik az értelmezése a kérdéses helynek, hogy: »az éj már veri le (buktatja) a *harmatot*.« Nem támogatom hosszasan. Hogy »*humida*« *harmatot* tehet, épen úgy mint általában nyirkot vagy épen specialiter tengert, azt parallel helyek nélkül is könnyen megengedhetni; hogy a *harmatot* az iskolátlan ész és Wells előtt még a természettudós is, épen mint az esőt, az égről hullottnak képzei, nem vonhatni kétségbe; hogy a *harmat* az éj hanyatlásával arányosan szaporodik s gyakran épen csak viradta felé keletkezik, tagadhatatlan tény. Mindezek nem kívánnak az eddigi interpretációhoz szokott észtól egyebet, csakhogy a »*humida*«-t ne nézze a *nox* jelzőjének, hanem határozónak, azaz: a »*praecipitat*« verbumtól regált accusativusnak.

12. v. »*animus meminisse horret luctuque refugit*.« — Itt ismét nehézséget csinálnak abból, hogy *que* praesens (horret) és perfectumot (refugit) kapcsol össze. »Praesens és perfectum logicum,« írja Th. Ladewig után¹⁹⁾; csakhogy mi legyen aztán az a »perfectum logicum,« azt csupán ők ketten tudják. Weidner ellenben, s az ő tekintélyére Sz. azt állítja, hogy »*horret* csak látszik praesens-nek, valóban pedig *horrescit*-nek a perfectuma.« Mi épen annyi, mintha azt állítnók, hogy »fél« bevégzett multja az »*ijed*«-nek! Ezek az ellenkező irányba mért csapások azt gyaníttatják, hogy a bog, melynek elvágására szánvák, tán nem is létezik. A bog, mondom, t. i. a nehézség. Mert hiszen a tény, a praesens és perfectum coordinációja, a kérdéses szólamban igen is létezik s Servius azt mondja róla, hogy »propter metrum pro praesenti praeteritum posuit.« Én semmi mentséget nem tartok szükségesnek, mert a perfectumnak praesenssel való váltakozása nemhogy hallatlan volna, hanem épen gyakorta előforduló tény, milyre, háromszor nyitva Caesar

¹⁹⁾ Veress plane praesensben kívánja hogy fordítsuk!

Commentariusába, háromra bukkantam. — »Dum haec in colloquiis geruntur, Caesari nuntiatum est« . . . (Bell. Gall. 1, 46.) A »dum« koordinál annyira mint a »que«, nemde? — »Ariovistus legatos ad Caesarem mittit. . . . Colloquii Caesari causa visa non est.« (Ib. 1, 47.) — »Milites equitesque naves conscendere iubet; at Dumnorix . . . discedere caepit.« (Ib. 5. 7.) — Lássuk csak magyarul, ha valaki megbízás végrehajtásáról imiggy számolna: »*eligazítottam* s itt *vagyok*!« akár így: »*itt vagyok* s *eligazítottam*!« lenne-e szólamában hibáztatni való? Avvagy soloecismus lett volna-e, ha Caesar a helyett: »veni, vidi, vici!« azt mondja: »adsum, vidi, vici!«? Aeneas azt mondja, hogy »*borzad* az emlékezetére (meminisse casus), és jószántából *nem* is *mondta* volna el — v. ö. »infandum iubes,« — azt a *gyászos* történetet, ha a királyné nem parancsolja, midőn ő még emlékezni sem *akart* reá.« Így minden a legszebben összevág s Virgilius a perfectumot a tulajdonképi teljes értelmében tüzetesen és intentioval írhatta ²⁰⁾; nem pedig »metro« iuben'e ²¹⁾, sem nem más tempus helyett ²²⁾. Az egész hossza dalmas okoskodás a logicum,

---

²⁰⁾ Valamint szándékosan írta más gondolatmenettel a praesensben Seneca (Agam. 416. 419.) »refugit loqui mens,« és »clades scire qui refugit suas.«

²¹⁾ Nagy költővel szemben bizony nagyon silány és majdnem becsmérő feltevés. Peerlkamp szerint írhatta volna Virgilius: »*refugitque dolore,*« vagy: »*luctu refugitque.*« Erre a Zsigmond császár adomája, ki egy nyelvtani hibára levén figyeltetve, nagy garra azt felelő, hogy »*maior ego, quam grammatici.*« Nem bírom elhitetni magammal, hogy se jobb latin, se figyelmebb költő legyen a hollandi criticus, mint az, a kinek ilyen — tanácsokat ad.

²²⁾ Meg valóban a feljebbiek írva, midőn belétekinték Forbigerbe s ezt olvasám: »*Etiam in eiusmodi locis perfectum non pro praesente, sed de re hoc ipso temporis momento iam praeterita usurpari, in promptu est; animus enim, quo tempore Aeneas incipit narrare, iam redierit*« (legalább annyira, hogy az bizonyodást már legyőzte) »*necesse est.*« Szolgájon tekintő gyauánt és csatoljuk hozzá Heyne nyilatkozatát is: »*refugit . . . etsi vulgari usu praesens frequentetur*« (ezt bebizonyítani csak metricus példákból, a quantitasnál fogva lehetne; a prózára nézve csak reáfogás), »*praeteritum tamen non minus locum habet.*« Helyes biz' a még praesens társaságában is; mert »*duo tempora saepe inngit Virgilius.*« (Burm. ad Georg — 1, 330. Aen. 3, 446.)

gnomicum, s ki tudja még miféle perfectumokról hát csak »szűnyogszűrés« (Mát. 23, 24), s szeretném hozzá tenni, hogy »tevenyelés« a *luctu* ablativus elhallgatásával, melyet én legalább nem bírok jó móddal construálni sem *horet*-tel, sem *refugit*-tal. Csaknem hajlandó volnék — ha más hasonló feltevések ellen gyakran nem tiltakoznám — így olvasni a kérdéses helyet: »*luctu' que refugit.*« Aedituus ó költő verseiből idézi Gellius (N. Att. 19, 9.): »Aut imber coelo *candidu'* praecipitans.« — »Sed satis habebo« (hogy Peerlkamp szavaival éljek) »*difficultatem ostendisse et felicioribus fortasse expediendam reliquisse* ²³).«

14. v. »*labentibus* (nem lapsis) *annis*, évek lefolyása alatt.« Veress. — Hiszen világos hogy nem »lapsis;« honnan is jutott eszébe ez a szerencsétlen alak? Azt kell gondolnom, hogy a »*labentibus annis*«-t az »*aedificant*«-tal construálta helytelenül V. J., holott az a »*fatis repulsi*« határzója. Szövege pontozása oda mutat, s félő hogy nem egyedül evez abban a hajóban a magyar comm. Hiszen Weidner a »*repulsi*«-nak oly értelmet ad, mely lehetetlenné teszi a »*labentibus*« hozzátartozását. »*Fatisque repulsi*: Nem a trójaiak, hanem az oraculum kényszerítette őket Trója ostromával felhagyni« írja W. Szén. ford. szerint. Ebből okvetetlen vagy a következnék, hogy a *labentibus* alatt csakugyan *lapis*-t kell érteni, mi ellen méltán tiltakozik Wagner (Quaest. Virg. XXIX. 1.): »Si *labentibus* pro lapsis dictum putes, vereor ut penitus perspectam habeas vim huius sententiae.« Vagy az, hogy az *aedificant*-ra vonatkozzék a »*tot iam labentibus annis*,« mi azt tenné, hogy a görögök a tíz év lefolyta alatt mind a fa-ló építésével nebelegtek, quod absurdum est. *Repulsi* tehát azt, hogy »felhagytak« vagy »felhagyni kénytelenek voltak,« nem teheti, nem is teszi; hanem igenis azt, hogy (annyi évek folytán) *akadályozva* voltak (Trója megvételeben).« T. i. *repulsi* alakja daczára *labentibus*-sal egyidejű folytonos, tartós, huzamos cselekvényt jelent. A latin

²³) Van egy var. lectio: »*Luctumque*, secund. Moreti Parrhas. et Edit. Venet. et probat Catroeus . . . nec male« Burm. — . . . mireris Burmannum probasse,« Heyne. Én pedig azon csodálkozom, hogy Heyne e odálkozik.

passivumnak ugyanis part. praesense nem levén, a pract. alaknak kell gyakran szolgálni az olyan cselekvény kifejezésére. Példa számtalan reá, csak belé kell markolni. »Anna soror, quae me *suspensam* insomnia terrent.« — »Te mihi non animo *fixum immotumque* sederet.« — »Anna refert o luce magis dilecta sorori.« (Aen. IV. 9. 15. 31.)

18. v. »delecta virum corpora. A körülírás azt jeleli, hogy a ló hasában levő hősök ez uttal fegyvertelenek (jetzt werlos) voltak.« Weidner. Minél fogva jelelje, nem bírom megfogni. Azt sem engedem meg, hogy a további »armato milite«-vel való netaláni ellentét kívánná, hogy úgy értsük; »mert különben a tautologia türhetetlen és *complere* ige s *penitus* ige hat. jelentéktelenek lennének« W. szerint. Az ellentét igen is meg van, de nem az *armato* és *corpore*, hanem a *delecti* és *complent* szavakban. T. i. néhányat különös testi ügyességök tekintetéből válogattak s a többi helyet pedig fegyveres néppel töltötték ki. Az elsőknél a soha el nem maradó fegyver csak mellékes, és külön emlegetni szükségtelen körülmény; az utóbbiaknak a fegyver adta az erőt. Szénássy, a ki W. magyarázatát elfogadja, maga meggyengíti az erejét azzal a hozzáadással, hogy: »*delecta virum corpora* a tisztikart, a *miles armatus* a legénységet képezte.«

Ugyan ott a »*furtim*«-at kikapja Servius a kapcsolattól s azt kérdi hozzá: »num a plebe?« A dolog valósága az, hogy a *furtim includunt* együtt = abscondunt. Th. jegyzése tehát: »*furtim* a magyar »lopva« felesleges, sőt félrevezető.«

20. v. »ingentis. A másalhangzón vagy i-n végződő tők többes számu nominativusa eredetileg eis-en végződött. Ebben az E I utóbb csak egy hangot jelentett, melyről azt mondja Quintilian I. 4, 8.: neque E plane neque I auditur. «Th. — Ezekben három hiba van. Elsőben is, én nem tudok latin név-tőt (azaz: törzsököt), a mely i-n végződne. Ellenben valamennyi 3 declinatiojú törzsök, mind másalhangzón végződik. Ez a jel tehát a következőknek alapul nem szolgálhat. Másodszor, bizonyos szavaknak, (t. i. a melyeknek plur. gen. *ium*-mal végződik), nem a több. »nominativus«-uk, hanem *accusativusuk* végződött régiesen eis-ben, mit a legújabb kiadásokba is-nek irnak. Hogy Ribbek editiojában

miért maradt »postes,« annak a jó isten s tán Szénássy a megmondhatója. Weidner és Wagner »portis«-t irtak következetesen. Harmadszor, Quintilianus az E I-ről egy betűt sem irt, hanem *Here*-ben mondja, hogy sem E, sem I nem hallik. Negyedik hibául vehetném, hogy »490. és 493. postes, accusativusok.« A 493. versbeli *p. nominativus*. Th. Madviggal a kezében irta jegyzeteit; hogy nem tekintett belé ez alkalommal is?

23. v. »*male fida*.« — Ideje volna már valahára véget vetni annak a Servius óta szájról szájra, tollról tollra menő balvéleménynek, mintha *male*, mint adiectivumok jelzője azt tenné, a mit *non multum, non satis, parum, minus*; azaz: általában »szelidített negatio« volna. Egyetlenegy megállapított locus vagy kétségtelen constructio ²⁴⁾ sem igazolja azt a ráfogást. Éppen annyi az, mintha azt mondanók, hogy *missfallen* szelidített kifejezése a *nicht gefallen*-nek, holott épen ellenkezőleg áll a dolog. Így a latinban is, csak hogy többnyire bizonyos más árnyalattal. *Male t. i. a család, ámitás, reászedés eszméjét rejtegeti*. Világos ez a Horatius »*male pertinax* digitus«-ában, midőn a »puella« csak tettetésből szorítja össze az ujját, mint Virg. nymhája, »*quae fugit in salices sed se cupit ante videri*. »Male firma cicatrix« (Ov. Rem. 623), a mely csak látszott behegedettnek; valamint »male sobrius« (Fast. 6, 785.) az, a ki józannak képzei magát, de beszédéből kitetszik, hogy »potus« (ib. 689.) »Male fortia fila« (Prud. in Simm. 2, 453), i. e. Parcae, erősnek látszó, de könnyen szakadó fonál. »Male sana« (Dido; Aen. 4, 8), egészségesnek látszó, de sebzett keblű (»vulnus alit venis 1. v. és »coeco carpitur igni,« 2. v.) »Nationes male quietae« (Suet. Aug. 21.) — alattomban forrongó népek. »Male fidae pro-

²⁴⁾ Holytelenül construalják p. o. Hor. Od. 1, 17, 25 a »male dispar«-t; mert a két szó nem tartozik együvé, hanem *male* az *iniiciat* határozója: *ne, dispari, male iniiciat incontinentes manus*. Valamint kimutatta Gronovius, hogy »male decorum« a constructio ellibázásából keletkezett monstrum. Ugyanis ebben: »Quis male Decorum Tantalo vivas domos Ostendit iterum« (Sen. Thyest. 3), *male* az *ostendit* határozója. Ilyes baklövés az »ante malorum« szófüzés is (Aen. 1, 198.), melyből graecismust (τὰ πρὶν κακά) akartak faragni. Bővebben mutogattam másutt, hogy: »non ignari sumus ante« (adv.) = *novimus ante*.

vinciae» (Tac. hist. 1, 52), látszólag hü, de Galba ellen fel-
támadni kész tartományok. »Numen male amicum« (Aen. 2,
735.) gonoszul pártoló. »Male obrutum incendium« (Flor. 3,
21.) hamu alatt lappangó tűz, quod obrutum credebatur.
»Male parvus« (Hor. Sat. 1, 3, 45.), a ki törpe, s csak *látszik*
gyermeknek. »Rebus male fidus acerbis« (Ov. Trist. 1. 6,
13.); Burm. szerint; »in rebus meis acerbis, quibus fides ejus
debebat se ostendere, infidus« Így végre a szóbanforgó »*sta-
tio male fida*«, biztosnak látszó, de veszélyes állomást teszen.
Hogy a magyar commentatorok mind ama »gyengítő, szeli-
dítő«-féle felfogás mellett állanak, önkint érthető. Veres J.
megis toldja egy vonással, azt állítván, hogy *male fida* költői,
és »a folyó beszédben: parum fida.« Ismét a maga eszén járt.

24. v. »huc tartozik propecti-hez.« Th. — Kissé igen
németes: jobb lesz vala: »huc, propecti-hez tartozik.« Egyéb-
iránt nem vagyok bizonyos felőle, vajon *huc* és *in deserto li-
tore* nem mind a kettő a *condunt* határzói-e? Magyarul: »El-
távozván, ide rejtöztek (buvtak) el a pusztá parton.«

25. v. »Abiisse rati t. i. eos.« Az infinitivus accusati-
vusa kimaradásából nagy hűhót csináltak a német commen-
tatorok. Forbiger egész hosszú sorát idézi az ide vágó tár-
gyalatoknak, a honnan minden tanuság az, hogy Cicero rit-
kábban hagyja ki, mint a historicusok, s a latinok általában
mint a görögök. Ez a statistici¹ adat, mely a nyelv termé-
szetébe még csak egy kacsintást sem tétet, bizony nem ér-
demlett annyi tinta folyást. Annál kevésbbé, minthogy itt és
megfelelő helyeken az »eos« nem mint accusativus infinitivi
maradt ki, hanem csak mint igazi pronomen, (helyettes), és
tudjuk, hogy a helyetteseknek a latin és görög nyelvben
szintugy nincs helyök, mint a magyarban. Ezt magyar com-
mentatorainknak észre kell — és könnyen lehet — vala ven-
niök; de nem csak azt, hanem a másik ellipsist — *rati*-nál
a *sumus* hiányát — sem vették észre, míg Weidner nem
figyeltette az utolsót (Szenássy-t) reá.

A 25-ik vers után hézagot jelöl ki Ribbek a crit. edi-
tióban. Th. is, őt követve. De a criticus maga eláll tőle,
imiggy nyilatkozván: »poenitet fere quod post v. 25. lacunam
ndicavi motus trium sententiarum singulis versibus (v. 24—

26) coactarum abrupta quadam brevitate: sed ad rerum integritatem nihil desideratur.« (Proleg. p. 69.)

27. v. »*Dorica castra.*« — A *ca ca* reduplicatiót Servius mint kellemetlent — »plerumque cacephaton, et hoc loco« — hibáztatja. Pontanus ellenben »genus leporis et venustatis« névvel tiszteli meg. Cerda is helyesli, s összegyűjtván egy rakás efféle példát, azzal végzi, hogy »csattogása jól esik a fülnek.« Scinditur in contraria! — Weidner kiírja — forrását nem említve — Cerda jegyzetét. Vele meg Sz. tesz épen úgy. Vicem pro vice. A példák *fama malum, date tela, oceano nox, flamma manu, ipsa satis, glauca canentia, stirpe pedes, te teneo, siliqua quassante, adverso sole.*

30. v. »*Classibus.*« — Nem említettem volna meg a tudós Weidner pöffedt jegyzetét ²⁵⁾, ha pedissequusa Sz. nálunk is nem hozta volna folyamatba imigy: »Az egységfogalomnak nagyságát a költői phantasia részeire osztja szét; a hajóhad oly nagy, hogy mint több egyes hajóhad tűnt fel.« A lap alján közlött, eredeti jegyzettel való összehasonlításból kitűnik, hogy a fordítás nem javított, hanem rontott; már csak azért is, hogy »ein Einheitsbegriff« (bizonyos egységes fogalom) nem »az egységfogalom.« Ez ugyanis németül: der Begriff der Einheit. De nagyobb hiba még az, hogy Szén. Weidner jegyzetének elhagyja azt a részét, a hol a német comment. magához tér s hiu psychologizálását ő maga feleslegessé teszi. »De hiszen ez úgy is volt«, folytatja W. »mert az (a hajóhad) sok contingensből állott.« Én meg azt teszem hozzá, hogy mindenik »contingens« egy-egy hajóhad (classis) volt, a mint erről egy bepillantás az úgynevezett catalogus naviumba (II. II. 494—759.) mindenkit meggyőzhet. A mint futólag számba vettem, 25 contingenst számlál elé a catalogus, egyre-egyre pedig közép számban 50 hajó jut. Hajó és nem ladik, mert némelyiknél megmondja a legénység számát is a költő, u. m. 50—120. Az 1350 hajót hát bizony minden költői phantasia nélkül is lehetett »classes«-nek nevezni.

²⁵⁾ Sz. éretlen fordítása szükségessé teszi, hogy eredetiben idézzük: »Das Grosse und Immense eines Einheitsbegriffes zerlegt die dichterische Phantasie in seine Theile; die Flotte war so gross, das sie wie viele einzelne Flotten erschien.«

34. v. »Troiae sic fata ferebant = monebant.« Igy W. után Sz. De miképen következze azután abból: »Tehát ezen kitételben a kényszer fogalma rejlik,« nem bírom megérteni. A kényszer fogalma a *fatum* szóban rejlik, melyet a *ferebant* (hozták magukkal) csökkenetlen hagy, a nem tudom honnan kapott *monebant* pedig gyengit. Nem bizonyít ellenkezőt a W. idézete (Ter. Andr. 550.) »Immo ita volo, itaque postulo, ut fiat Chremes, neque postulem abs te, ni ipsa res moneat;« mert az intés, követelés közt egyfelől, és a kényszer közt másfelől nagy, de nagy köz van. Hanem legalább megérteti velünk az idézet a W. azután következő »tehát«-ját; holott a Szénássyé csak amúgy függ a levegőben.

35. v. »Subiectisque urere flammis.« — Itt megtörtént a commentatorokon a Wieland észrevétele, hogy a »fa miatt nem látták az erdőt.« Sőt gonoszabb, mert a h á r o m miatt nem látták a k e t t ő t. T. i. a 36—38. versekben három koordinált javaslatot láttak, s aztán csodálkoztak rajta, hogy ket-tőjük *aut*-tal, a harmadik *que*-vel van »disiungálva.« Igenis »ö s s z e k ö t ő coniunctioval el v á l a s z t v a«; mi nem baj, azt mondják, mert »aliae pro aliis partibus accipiuntur« (Priscian); »posuit Vergilius copulativam pro disiunctiva.... ista licentia auctorum est, nec tibi mirum sit, ut altera pars pro altera posita sit« (Pompeiius): minthogy az egymás ellenébe állított némikép összeállítottnak is gondolható, gyakran *que* és *et* áll, hol különben *ve*-t várnánk« (Ladewig után Thewr.). Igy tanítják a fiatalságot helyes gondolkozásra régi és új idők Schulmeisteri! Még pedig ok nélkül, és jelesen a félreértett költő vétken kívül. Virgilius arra a kérdésre: mi történjék a fa-lóval? kétféle javaslatot különböztet meg, *aut* — *aut*-tal. Egyik az, hogy meg kell semmisíteni; a másik, hogy ki kell kémlelni a belsejét. Az elsőre kétkép nyilatkozik az illetők véleménye: azt is mondják (iubent), hogy »tengerbe kell feldarabolva hányni«; a z t i s, hogy »meg kell égetni« ²⁶⁾. Az *is*-t tehát, mely nem a cselekvényekre, hanem

²⁶⁾ Csaknem tökélyesen hasonló példát lelek a Rhet. ad Her. író-jánál (4, 1.): »Etenim necesse est *aut* se omnibus antepoñant, *et* sua maxime probent; *aut* negent optima esse exempla, quae a probatissimis oratoribus aut poetis sumta sint.« A különbség csak az, hogy az utóbbi

az enunciativokra vonatkozik, rectissime fejezhette és fejezte ki az író copulativa *que*-vel. Cselekvény ugyanis *vagy* csak az egyik *vagy* csak a másik történhetett meg, de a javaslatok egyszerre hallatszhattak ²⁷⁾).

40. és 41. v. »*Primus . . . ab arce.*« — A kákán bogot keresés szenvedélye e két versben is lelt tapogatni és rágcsálni valót. Mit tesz: *ante omnes*? kérdi Servius, és meg is felel reá: »Aut Perissologia est, quia dixit PRIMUS. Aut *ante omnes*, id est videntibus omnibus.« A második gyanítást szó nélkül hagyhatni. Az első pedig nem jutott volna sem Serviusnak, sem másnak eszébe, ha *primus omnium*, vagy *primus inter omnes* lett volna a szövegben. Már pedig az *ante omnes* azok helyett, csakhogy erősebben van mondva; nincs is több redundancia benne, mint a Voss fordításában: Jetzo vor allen

---

»aut« sat. is kétfelé szakad. De a »sua maxime probant« és »se omnibus anteponant« cselekvényeket egymást éppen úgy kirekesztőknek nyilvánítja az idézett autor a következő soraiban, mint a hogy elkülönülnek a »tengerbe dobás« és »elégetés« a Virg. elbeszélésében. A magyar fordítás világosan kimutatja a *que* helyes használatát: »kiabálják egy felől azt, hogy a tengerbe kell dobni, és (másfelől azt, hogy el kell égetni)«

²⁷⁾ Erősítse meg véleményemet a Wagneré, melyre későbbre bukkantam (Quaest. Virg. XXXIV. 1): »Salva mihi videtur sententia, retenta copulativa; duplex enim quum consilium proponatur, ut aut deleatur aut terebretur equus ille ligneus, prior quidem sententia in duas solvitur, ut hic existat sensus: aut abolendam machinam, aliis quidem in mare praecipitari, aliis comburi iubentibus, aut terebrandam consent.« Tökélyesebb összehangzást álmodni se lehetne, mint a milyenben találkozunk ez az egymástól független két vélemény. Tessék már egybehasonlítani velők a Weidner jegyzetét, melyet nem akarok fordítással halványítani: »Homer so wie Arktinos kennen nur drei Vorschläge ἢ κατακρημνίσαι ἢ καταφλέγειν ἢ ἱερὸν ἀναθεῖναι, nur mit dem Unterschied, dass Homer das καταφλέγειν nicht kennt, und dafür wie Vergil das διακλῆσαι hat. Vergil fand also in der Ueberlieferung eine Dreitheilung der Ansichten und doch wieder im Ganzen vier Ansichten vor. Er suchte nun eine Ausgleichung. Diese erreichte er dadurch, dass er die zwei Ansichten mit *que* verband, welche mit einander übereinstimmend die Sache als prodigium behandelten, während der Vorschlag des διακλῆσαι einfach eine Aeusserung der Klugheit und Vorsicht, der des Thymoetes ein Akt der Religion war.

Um nun zwei Species zu einem Genus zu verbinden gebraucht er *que*, wo wir nach unserer Anschauung vel, oder aut erwarten.« — Ítélje meg az olvasó, én csak annyit jegyzek meg, hogy e még Szónássynak, W. hü kísérőjének sem kellett.

zuerst« —, melyen egy német olvasó sem akad fel; sőt Hand (ad Tursell.) azt, a ki nem így fogja fel, »a poetica vi alienissimus«-nak nyilvánítja. Én ugyan azt oly élesen, mint ő állítja Burmann ellenébe, nem állítanám; mert lehet a *primust* (αλλοιότης-sel) mint adverbialis nominativust az »ante omnia«-tól függetlenül is gondolni, mintegy ily formán: »Ekkor történt elsőben (vagy csak ekkor történt), hogy Laocoon egy rakás emberrel, mindnyájokat megelőzve nyargalt« stb. A német fordítás ez esetben így ütne ki szabatosan: Jetzt erst rennt Laocoon vor allen sat. Így még természetesen elenyészik minden »Perissologia.« De eléáll helyette más nehézség, melyet Weidner kutatott fel. Nem elégedve meg *ardens*-nek soha kétségbe nem hozott értelmezésével (»primum iram et commotionem animi quae vultu ostenditur, dedit [poeta]« Serv.), W. é szóra ezt hozza: »Quintus Smyrn. beszéli, hogy Athena Laocoont rögtön örülségbe ejtette, hogy a Trójaiakat az ő tanácsától elvonja.« Ebből a roszul stylizált jegyzetből még rosszabbul és toldással azt fordította Sz., hogy »Athena Laocoont épen mikor így ²⁸⁾ akart beszélni örültté tette, hogy a Trójaiak javaslatát annál inkább el ne fogad hassák ²⁹⁾. S ebből indulva megváltoztatván az *ardens*-nek elébb adott — »n a g y h é v v e l« — értelmezését, most már így tolmácsolja: »ő r j ö n g v e, m a g á n k i v ü l.« Sokkal inkább bízom olvasóim józan értelmében, mintsem szükségesnek tartanám ennek a reáfogott allusionak ineptiáját mutogatni.

42. v. »et procul: a heves izgatottság és szenvedély nem engedi a verbum dicendi kitételét« (W. után Sz.). Igen de a »verbum dicendit nem Laocoon hagyta ki, hanem Virgilius. Vagy hát a költő volt »heves izgatottságban (ardens)«? Mi együgyűek eddigelé azt gondoltuk, hogy Laocoon volt;

²⁸⁾ Ez az »igy« nincs mire vonatkozzék az előbbieken másra, mint a »n a g y h é v v e l«-re. Helyettesítve a lesz, hogy »Ath. Laocoont, épen mikor n a g y h é v v e l akart beszélni, örültté tette sat.«

²⁹⁾ Helyes reuddel: »hogy a Trójaiak annál inkább ne fogad hassák el a javaslatát.« A mint fordítva van, németül ezt tenné: »Dass man de m Rath der Trojaner um so weniger folgen könne.«

— Per purum tonantes egit equos, — Weidnerus. A magyar comment. pedig — bogár után indult.

45. v. Ribbek ezt a verset gyanúsnak tartja, s azért mind crit. mind isk. kiadásában uncusok közzé teszi. Priscianus (Inst. XVII. 7.) idézete is arra mutat, hogy az ő példányában nem volt meg. Weidner másfél lapon át vesződik ezzel az ügygyel, s utoljára is csak oda megy ki, hogy a kérdéses vers kihagyásával, a Laocoon dőfésének (50—53. v.) *alig* volna értelme. « Az »*alig*«-ban foglalt restrictio ³⁰⁾ lényeges, mert — mint W. maga is érinti — az »*aliquis latet error*« elég okot szolgáltat arra, hogy az »*ardens*« Laocoon a dárdájával »auscultáljon.« Én nem tartom valószínűnek, hogy első feltevésében oly közel járt volna az igazsághoz; holott a neta-láni interpolatornak az igen is könnyű dolog volt. Végre pedig a három *aut* inkább rhetori, mint költői, és sehogy sem akar egyezni az »*ardor*«-ral. Egészen kihagyni minden KI. tekintélye ellen persze nem lehet; de ez csak azt bizonyítja, hogy az interpolatio nagyon korai lehetett.

49. v. »*et dona ferentes*.« Az *et* használatát *adeo* vagy *vel* értelmében megtámadták a nyelvészek. Weidner csak Ciceronál nem leli ³¹⁾; Sz. meg csak ezt jegyzi: »még ha ajándékokat hoznak is, tehát *et* = *etiam*.« Igaz, csakhogy roszul van mondva. Helyesebben: mivel *et* gyakran = *etiam*, tehát:

³⁰⁾ Sz. a fordításában ide gyengíti a megszorítást: »ha a 45. verset kihagyjuk, akkor az 50—53. vers tartalmának nincs teljes értelme.« A »teljes« nem csak ferdit, hanem roszul is van, mind választva, mind alkalmazva. Az 50—53. vv. értelméről semmi esetben sem mondhatni, hogy »nem teljes.« Mert tartalmuk csak az, hogy L. a fa-ló hasába döfte a dsidáját, s elég teljes és világos értelmű, akár legyen, akár ne legyen motiválva az elébbiekben a cselekvény. Weidner kifejezése: »das . . . die Handlungsweise des L. kaum einen Sinn hat.« világos és azt teszi, hogy a 45. vers nélkül nem tudná az ember, miért dőfött a lónak Laocoon.

³¹⁾ »*Et dona ferentis*] = *etiam*, vel *dona ferentis*. Für diesen Gebrauch des *et* findet man bei Cicero kein sicheres Beispiel, denn . . . Tusc. 1. §. 4. correspondirt *et* Epaminondas dem folgenden Themistoclesque.« (Weidn.) Nem ismerem ama pongyola írónak Cicerot, a ki csak úgy bolondjába szórja ide s tova a coniunctioit. A valóság az, hogy az idézett helyeken a költőnél és szónoknál azon egyet teszi az »*et*«, t. i. »még . . . is.« (Még ha ajándékoznak is; — még Epaminondas is.) Lát-ívaló, hogy *et* ebben a használatában többet tesz a pusztá *etiam*-nál.

»a görög, ha ajándékot hoz is, félelmes.« *Ferentes* adverbialis accusativus: = quum ferunt.)

51. v. »*curva compagibus alvus*, a (deszkák) kapesai által görbitett has, azaz a görbitett has.« Így stylizál és magyaráz Veress J. *Compages* nem teszen »kapesot« és a »deszkák kapesai,« nonsens. — Th. az »in latus atque alvom« magyarázatában Ladewig régiebb jegyzetét követi; Sz. az újabb kiadásbeli fordítja, melyet L. Wagner s Weidner után javított. Már Servius és későbbre Cerda is vesződtek vele.

54. v. »*si fata deum si mens non laeva fuisset*.« Ebben Wagner és utána Ladewig a *non*-t a *laeva*-hoz kapcsolják (si fata voluissent mens non laeva fuisset); Weidner a hangsúlyból okoskodva, nem akar itt ellentétet ismerni, és »non fuisset«-et construál: *si fata—si mens laeva—non fuisset*. Én nem tudok igazat tenni köztök. Csak annyit jegyzek meg, hogy az előbbi véleménynek csak az alábbi 433. versbeli »*si fata fuissent*,« az egyedüli támasza. Th. a *non fuisset* mellé, még a *laeva*-t is odahuzza közös praedicatumnak. De az egy kissé erős »anaphora« volna. A következő versben az *impulerat* mellől kimaradt *nos*-ról nem emlékeznek az interpresek. Burm. »Troianos«-sal egészíti ki, de az aztán nem volna ellipsis. Magára az »*impulerat*«-ra vonatkozólag szörnyűkép'iparkodnak a nyelvészek meghatározni elméletileg, mikor lehessen vagy kelljen a *coni. plusquamperf.* helyett *indic. formá*-val élni, mint a jelen helyen is él Virgilius. De biz' én nem sok sikerét látom az iparkodásnak. Nem is várom, midőn tapasztalom, mily nehéz, vagy talán lehetetlen is kielégítő elméletet szerkeszteni arról, hogy a mi magyar élő nyelvünkben minő esetben használjuk a *látok vala*, és minőben a *lát-tam volna* alakot. Meglehetősen meddő vizsgálódás is, kivált holt nyelvre nézve, melyet hová tovább kevesebben s kevesebbet használnak írói nyelvnek. A »*praecipiendi summa difficultas*« megvan itt; de a »*rei magna utilitas*« bizony hiányzik. (L. Cic. Inv. 1, 30, 50.)

57. v. Ujítás vagy tudósság, vagy nem tudom mi visketegének, minden esetre *spurius appetitus*nak kell tulajdonítanom azt a tényt, hogy Ribbek a »*post terga*« helyett »*post terga*«-t nyomtatott a *crit. editio*jában, és hogy ezt Weidner

nemcsak helyesli, hanem azzal is megtoldja, hogy: »Caesar b. g. VII. 84. u. 88 ist pos tergum beglaubigt.« No szeretném én látni azt a hitelesítő okmányt, mely egy szembetünő íráshibát törvényes érvényre juttatna. Hány százszor adják a crit. kiadók egy vagy több betű kimaradtának azt az okát, hogy egy más hasonló betű vagy betűcsoport volt a kéziratban mellette vagy felette, vagy alatta! S ha netalán mégis létezne afféle hiteles okmány, akár kétségtelen elv, az oly természetű lenne, hogy erejénél fogva nemcsak Aen. II. 57. s Caes. Gall. VII. 84 és 88., hanem mindenütt, a hol *post* után t kezdetű szó következik, el kellene hagynunk a vég t-ét, s így írunk: *pos.* — Th., ki ezt az írásmódot elfogadja, leírja regényesen, mikép »kallódott« lassankint a »*postid*« »*pos*«-sá.

59. v. »*Hoc ipsum ut strueret Troiamque aperiret Achivis.*« Mint locus communis tökélyesen igaz az, a mit Weidner ír e versre adott jegyzetében, csak az a bökkenő, hogy épen oda nem talál. Igen is: »Virgil« s még más latin író is »szert átalánost, és alája tartozó különöst *que*-vel kapcsolni; holott, mi a különöst az általános világosítója gyanánt vesszük.« De ebből a viláért sem következik, hogy a »*hoc ipsum struere*« azt tegye általánosan, a mit »Troiam aperire Achivis«, különösen. És azt állítani, hogy: »lehetetlen, hogy egyebet tegyen,« éppen vakmerőség. Méltatlanul hibáztatja tehát Szénássy Ladewiget ³²⁾, s vele együtt Thewrewköt, »kik így magyarázzák: *hoc ipsum ut strueret*, t. i. *ut adduceretur ad regem*. Volna csak Weidnernek csak annyi kis támaszocskája, mint amazoknak a »*hoc ipsum*«-ban! Egyébaránt nem Ladewignél kezdődik az a magyarázás, hanem, a meny nyire kutatni bírom, Heynenál, probante Wagnero.

62. v. »*Versare dolos*« = folyamatba, forgalomba indítani a cseleiteit. Oly természetes szólás, hogy még a boglások sem akadtak volna belé, ha Servius egy szerencsétlen v. lectiot, »*dolo*«, nem emleget vala. Mert itt aztán a hiányzó objectummal ki kellett egészíteni a transitivum »*versare*«-t, ahhoz pedig sok szó fért. A vulg. lectiot erősebben kezdték

³²⁾ Korábbi kiadásában. Az utolsóban (1871) már Weidnerrel fog kezdet: »die nähere Erkläerung gibt der folgende mit *que* angereicherte Satz.«

rostálni, a variáns helyett emendatiók keletkeztek, minő a Peerlkampé: »superare dolo,« s a Weidneré: »versare domos.« Ezt a gyarló javítást még Szénássy sem helyesli, ám-
bár Weidnernek arra készítők okoskodását nagy részben átveszi. »Itt minden esetre határozott ellentétnek kell lenni:« (írja Sz.) »s i k e r vagy h a l á l.« Szeretném én látni, hol van az a törvény, hogy *alternatívák* közt szükségkép *ellentétnek* kelljen lenni? Még nem akadt kritikus, a ki emendálni akarta volna Plautus Pseudolusában ezt; »Nam necesse hodie Sicyoni me esse, aut cras mortem exequi,« azért hogy S i c y o n b a l é t e l és h a l á l közt nincs ellentét! Nincs miért hát követelni e helyen több ellentétet, mint a mennyi van, s a melynél több, és jelesen ez, hogy: »siker vagy halál«, ott nemcsak nem kell, de nem is lehet. Finomabb izlése volt a mi költőnknek, mintsem oly nevetségést mondjon, hogy »Sinon kész volt a sikerre.« Erre bizony kész minden ember, s csak ahhoz menne, a mit az egykori pap prédikált, hogy valamikor talán ő is meghal. Tehát, »in utrumque paratus« azt teszi, hogy Sinon »e l v o l t k é s z ü l v e f o r t é l y o k , c s e l e k s z ö v é s é r e i s , a h a l á l r a i s « ; más szóval, hogy ő ügyes is, bátor is volt. Ladewig egészen helyesen magyarázza annál fogva imigy: »Sinonnak el kellett készülnie lenni, hogy vagy rögtön megölik (mint görögöt), vagy alkalmá« (tegyük hozzá: és ideje) »lesz fortélyát végrehajtani (seine List spielen zu lassen).« Sz. ezt veti ellene: »Határozott ellentét e magyarázatban sincs, mert honnan tudhatta Sinon, hogy ha őt meg nem ölik, terve sikerülni fog.« Honnan? Hát a »fidens animi« mit vétett? Ha csak a kell az ellentét megállapítására, hadd feleljen Szénássynak Plautus Pseudolusa: »Nam ego in meo pectore prius ita *paravi* copias duplicis, triplicis dolos, perfidias: ut ubicunque cum hostibus congregiar, malorum meorum *fretus* virtute dicam, mea industria et malitia, fraudulentia, facile ut *vincam*, facile ut spoliem meos perduelles meis perfidiis.« (Act. 2. Sc. 1. v. 4—8.)

65—66. v. »*Crimine ab uno disce omnes.*« Ellenmondás nélkül el van fogadva már ma, hogy: »*ab uno crimine* = *ab unius crimine*. Ha megengedném is, de bizony nem bir-

nám elismerni Weidner állítását, miszerint »római fül az elsőből az utóbbit hallaná hangzani«; jóllehet a latin nyelv hajlama *concretre* és személyesítésre tagadhatatlan. Annak sem írnék alája, hogy amaz ennél »*exquisitius*« (Heyne) vagy költői-bben (Szén.) volna mondva. De az se állapítja meg ám az »*unius crimen*« magyarázatot, hogy különben »*de negotio ad personam*,« (a *crimine ad omnes Danaos*), »*vitiosus transitus* lenne« (Servius), mert hiszen »*omnis*« nem a »*Danaus*«-okra, és így nem »*personara*, hanem »*negotium*«-ra, az »*insidias*«-ra vonatkozik. »*Ab uno crimine*« akar fogalmat adni Aeneas a görögök megszámlálhatatlan cseleiről. Personalis értelemben vett »*omnis*«-sal nem is talál a »*disce*,« s a *disce Danaos*« minden bizonynyal szokatlanul, sőt kelletlenül érintené a »római fül«-et, mit hogy egy *commentator* sem vett észre, csodálkoznom kell rajta. *Disco*-t személy *obiectummal* csak egy szólamban tudok: »*Me peritus discet*« íber *Rhodanique poter*.« (Hor. Od. 2, 20, 20.), és alig hiszem, hogy lehessen többet felhajhászni. Ebben is pedig a *discet* nem megismerést teszen, hanem hogy megtudja a létezését a költőnek. A végmagyarázat tehát: »egy gaztettből tudd, ismerd meg minden (álnokságát a Danausoknak.)« Bizony, a Heyne explicatiójától: »*ex uno exemplo cognosce, quales, quam perfidi omnes Danai sint*,« az enyímig: »*cognosce omnem perfidiam Danaum*,« csak egy kis lépés.

De annál nagyobb különbség van az aesthetikai ítéletek, jelesen ez úttal a Weidneré és Thewrewké közt. Ez a csonka (66.) versben végzetlen, úgy szólva, csak vázolt munkát lát; amaz ellenben ugyan abban jellemző vonást, művészi fogást bámul ³³⁾. Inkább birnám lélektanilag magyarázni meg magamnak ítéleteiket, mint osztó igazságot szolgáltatni tárgyiasan nekik, mire különben mindjárt ismét alkalmam lenne, mert a 68. versnél a sanyaru kritikus Th., és a kedé-

---

³³⁾ »Wie passend gerade hier die Unterbrechung der Erzählung durch den Halbvers ist, um die Spannung für die bereits sich entwickelnde Katastrophe zu erhöhen, bedarf kaum der Bemerkung.« Mily furcsán hangzik ezzel szembe: »Csonka vers számos találatik az Aeneisben, mert Virgilius közbejött halála miatt költeményei hiányait nem pótolhatta ki.« A szegény tanítvány aztán hogy igazodjék el?

lyes aestheticus W. szerepet cserélnek. Amazt elkapja a bámulás, és azt mondatja vele, hogy a »két spondeussal végződő hexameter nehéz rhythmusa ünnepélyes méltóság kifejezésére szolgál³⁴⁾«. W. ellenben semmiféle méltóságot nem lát benne, hanem, állítása szerint, az »oculis Phrygia agmina circumspexit« azt jelöli, hogy a Sinon zavarodása (turbatus) csak színlett. Mert az igazán megrémült ember nem mer felnézni s körültekinteni. Szén. a Wagner tekintélyének hódolva, emancipálja magát ezúttal Weidnertől. A »Schulausgabe«-kból dolgozó Veress J. pedig, nem lelvén mit írni ki, hallgat a dologról, a miért különben egy cseppet sem hibázatom.

Én általában haszontalanságnak tartom, a vers technikai, hang- és hangsúly-alakjai és értelmi színezete közt való viszonyok keresgélését vagy kitüntetését. Főkép és leginkább azért, hogy a valóság nem felel meg neki. Egy eset ellen, melyben meg van az a viszony, százakat tehetni, a hol nincs meg, vagy csak elfogult elme bírja felfedezni. Sőt nem egyszer van ropogós verssel nagyon mindennapi és színetlen gondolat, s megfordítva nehézkes hangzattal játszi ötlet kifejezve. S a találó esetekben is legtöbbszörre kérdés tárgya: vajon a történetnek tulajdonítsuk-e az öszhangzást, vagy a költő intentiójának? Szóval az a követelt öszhangzás nem-hogy szabály, de ajánlandó kellék gyanánt sem foglal helyt a poetikában, és méltatlanul, pazarul igényel ürt és időt a commentariusokban, hol azonegy esetről gyakran a legszétágazóbb, nem egyszer állólag ellenkező véleményeket olvasunk.

Szintúgy nem látom sem szükségét, sem hasznát (kivált iskolák számára irt commentariusokban) annak, hogy minden, kisebb-nagyobb mértékben jeles kifejezés alkalmával hajtó vadászatot tartanak más költők munkáiban lelhető

---

³⁴⁾ Ovidiusnak e versében (Met. 6, 169.): »Constitit (Niobe), atque oculos circumtulit alta superbos,« kétségtelenül több »ünnepélyes méltóság« van mint a kérdéses sorban, s nem kellett hozzája »hexametrus spondaicus,«

parallel helyekre ³⁵). A tanítványban utoljára annak a meggyőződésnek kell keletkezni, hogy p. o. Virgilius oly servilis imitator volt, hogy egy jelentékeny szólamot, egy élénk képet, egy találó hasonlatot sem birt maga erején költeni, hanem Enniusához, Naeviusához, Homeroshoz, Euripideshez, sőt a cyclicus költőkhöz kellett folyamodni gondolatot és kifejezést kölcsönözni meddő képzelődése termékenyítése végett. Macrobius Saturnaliájába igen is jól illettek az ily disquisitiók, de commentariusokban, ismétlem, nem látom helyét.

70. v. »*quid*: nem *iam*, hanem *denique* tartozik hozzá: Mi sors várakozik rám . . . tulajdonképen. (Szén.) Weidner után értetlenül irt jegyzet. W. azt mondja, hogy *denique*-t nem *iam*-mal, hanem *quid*-del kell construálni.« És még hoszszasan okoskodik, hogy *denique*-ből »tulajdonkép« értelmet hozhasson ki. Hiú okoskodás, mert *denique* (= utoljára) *iam*-mal együtt mindketten a *restat* határzói, s egymást nem zárják ki, mert *iam* a multa, *denique* a jövőre vonatkozik; »mi áll már utoljára előttem?« — »Si qua metu demto casta est, ea denique casta est.« Magyarul: *Utoljára* is az az erényes, a ki nem féltében erényes. Mit keressen itt az »eigentlich?« Igaz, hogy W. megkapta benne; de én nem látok az ő szemüvegével.

71. v. *cui* = *nam mihi*. Ezen mondat ugyanis az állítás okadatolását tartalmazza, hogy t. i. számára már sehol sincs hely. Az egészet retorikailag is elé lehet adni: Quo me miser conferam? etc. etc.« (W. Sz.) A »domos« emendatio javasolójának, ezzel az igazán »okadatolatlan« szószaporításával ³⁶), kár volt helyet foglalni egy iskolai commentariusban. Bőven elég lett volna annyi hogy: »*cui* = mint a kinek« mert a 71—72. v. nem »Begründung« (az alapot nem utóla-

³⁵) Sokszor kétséges, sokszor igazságtalan is a commentált költőre nézve a lelmi vélt parallelismus. Példa mindjárt az, a mi legközelebből ada alkalmat a szövegbeli észrevételekre (70. v.): »*quid iam . . . restat?*« melyre Lad. Odyss. 5,299. versét idézi s Veress Ignác híiségesen utána írja. Weidner igazítása következtében kitörli Lad. utolsó kiadásában az idézetet.

³⁶) Weidner úgy látszik, nem régiben tette vala le kezéből a »Rhetoricorum ad Herennium«-ot és exercitativot kísértett meg a »subiectio«-ra. akár a *divisoria* (Her. 4, 23. sq.) — Sed nunc non erat his locus.

gosan szokták vetni), hanem — ha már tudóskodni akarunk — epexegecise a »quid misero mihi restat«-nak.

72. v. »poenas cum sanguine poscunt, büntetést s egyzsersmind véremet követelik.«: Ladewig után Veress. Hasonlókép, csak hogy több haszontalan szóval, Weidner után Sz. — Egyszerűbben: *poena cum sanguine* = véres bosszu. *Poena c. sangu.*, h. e. *poenam cruentam*. Forbiger. Th. is ide vág, és helyesen idézi Madwigot (Lat. Spr. §. 298. 6. 2.)

A 76. verset itt ismételni szükségtelen, de elégséges okokból, kitörli Ribbeck ³⁷⁾. Az *anteacta* közül csak azt említem, hogy Peerlkamp a 75. vers utóbbi felét is: »memoret . . . . capto,« tarthatatlannak nyilvánítja. Okai, jelesen hogy az interpresek elakadnak a magyarázatán, nem megvetendők; csak hogy kéziratok nem hatalmaznak fel ennek — úgy mint a 76-nak — a kihagyására. Veress igaz, hogy neki vágat és megmagyarázza nagy bölesen: »mibe bizva mert ő fogságba jöni,« mintha biz' a trójaiak már tudták volna, hogy Sinon önkéntesen fogatta el magát! O lepidum caput! ³⁸⁾. A 76. verset is magas pártfogása alá veszi: »Ezen vers található III. 612. is.« Hisz' épen az a baj, hogy ott is található. De nem baj Veressnek, mert — írja — »Homeros óta a hőskölteményeket jellemző bőbeszédűség hozta magával, hogy a szereplő hősök csak a költő által bevezetve szólnak; innen nálok a gyakori ismétlések.« Ipse dixit! Itt már egészen a maga eszén jár Veress, mint a 78. versnél is ebben: »*negabo*, a. m. mondom, hogy nem.« Sőt inkább »nem mondom, hogy nem (vagyok görög).«

81. v. »fando. A gerundium olykor látszólag szenvedő értelmű.« Th. — Nem birom érteni, mi az a »látszólag

³⁷⁾ Lásd a Heyne — Wagner féle editioiban a var. *lectiokat ad h. locum*.

³⁸⁾ Igaz hogy Burmann is ilyest talál mondani, de ő legalább okát — ha rossz okát is — adja a 71. versbeli *fidens animi*-ban. A kettőnek egymással semmi köze a *fid* gyökön kívül nincs. — Másfelől Ribbeck emendatióval — szerinte »restitutioval« — segít a dolgon s a 75. verset így nyomatja: »*quive* fuat, *memores quae sit fiducia capto*.« Ha coniecturat alkalmas volta elfogadhatóvá tehet, ez valóban számbavételt érdemel; bármily fitymálva szóljon is róla Weidner, kinek hódolva Sz. említi: se tartja méltónak. Megalapítását l. Ribb. Proleg. p. 164 sq.

szenvedő», de tudom azt, hogy olykor nagyon furesák a nyelvészek. A feljebbi 6. versnél a gerundium ablativusának *nem szenvedő* értelmét állították ritkának; itt meg hogy a *szenvedő* az, s még az is csak »látszólag.« — A valóságot megmondta már Bach (Ad. Ov. Met. 15, 497), t. i. a gerundium — nem olykor, hanem igen gyakran — »substantivum verbale abstractum, in quo, per se spectato, nec agendi, nec patiendi notio inest.« *Fando* = *fama* vagy *rumore* és ablativus instr.; holott a 6. versbeli nem az. Ellenben a 84. versbeli *infando* tökélyesen egyértelmű a 3. versbeli *infandum*-mal, s azt teszi, a mit nem *kellett volna mondani*. Csak arra szolgál, hogy az *indicium*-ot *delatio*-nak jellemezze; de azért *infandumot* magára sem »aljas«-nak (Sz.), sem »gyalázatos«-nak, sem »kimondhatatlan«-nak (Th.) nem fordíthatjuk.

Megjegyzem ezúttal, hogy itt, a hol a Palamedes dolga csak indirecte fordul elé, gyermekes vesződségnek tartom azon vitatkozni, vajon bosszúból-e, vagy magasabb politikai okokból ásott vermet Ulysses Palamedes alá. Weidner másfél lapot tölt be ezzel a haszontalansággal, s Szén. megfeddi Thewrewköt, hogy az előbbi s nem az utóbbi véleményt pártolja. Egyébiránt elbeszéli Hyginussal a Palamedes históriáját maga is Sz., kinek én szeretném megsugni, hogy a Weidner idézetbeli »*Hygin*«-t nem Hyginiusnak kellett volna kiegészíteni. Eleinte nyomdahibának véltem; de miután kétszer is úgy láttam különböző helyen, meg kellett győződnöm, hogy Virg. commentatora Weidner idézetéből vette az első tudomást arról, hogy valami »*Hygin*«-féle auctor is létezett.

85. v. »*demisere Neci*.« Forbiger összeszedett egy rakás példát a *demitto*-nak dativussal való constructiojára. Hadd toldjam meg én is egygyel: »*Habentque Tartara Panthoiden iterum Orco demissum*.« (Hor. Od. 1, 28, 9—11.)

81—87. v. »*Fando . . . . ab annis*.« Az ismeretes ötlet szerint, a beszéd azért volna adva az embernek, hogy a gondolatát eltakarja vele. Némely magyarázat igazán csak arra való, hogy a világosítani való tárgyat még nagyobb homályba burkolja. Ilyen a Weidner szerkesztette s Szénássy tolmácsolta jegyzet, mely a 81—85. és 86—87. versbeli két tag

viszonyát akarná tisztába hozni. A két tag röviden ez: »Ha hallottad a híret Palamedesnek; én annak az apródja voltam.« Nemde világos, értelmes a viszony? nemde tisztán elő- és utótagot képez a két mondat? Nem de számtalanszor fordul elé ilyes pár a közbeszédben? Szoros nyelvtanilag véve, van ugyan némi anacoluthia benne, mert a »ha«-nak megfelelő »úgy« nincs kifejezve. De a legiskolátlanabb elme is legott kipótolja: »Volt, ha hallottad, bizonyos Palamedes.« Vagy ezt érthetni: »Felteszem, hogy hallottad Palamedes híret; én annak« stb. Vagy kérdés alakba is öltöztethetni a a feltételt: »Ha hallottad híret Palamedesnek? Én annak« sat.

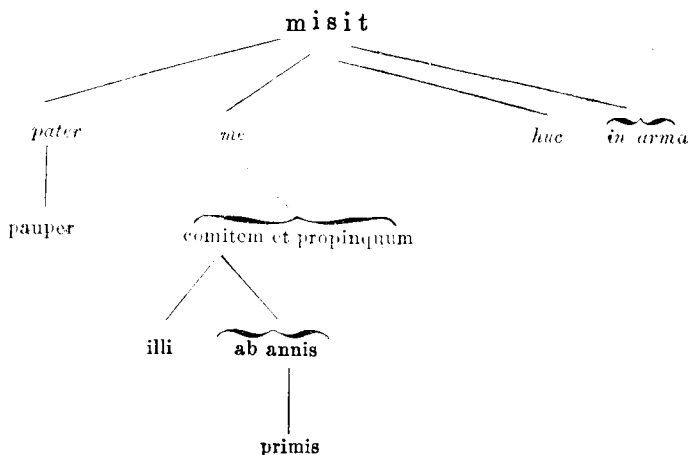
Lássuk már hogy bonyolítja össze Weidner: »*illi me comitem*: Ezen utómondat logikailag nem lehet a megelőző mondatnak (*si pervenit* etc.) főmondata, hanem úgy kell fel-fogni, mint egy kimaradt főmondattól vonzott mellékmondatot, tehát: tudd meg, hogy atyám engem stb.« Homályossága mellett hamis is. Épen logikailag tisztán utó- és főmondat az *illi* etc., és csak nyelvtanilag nem látszik annak. Ámde a »tudd meg« épen úgy nem felel meg nyelvtanilag a »ha hallottad«-nak, mint a »me misit pater comitem«; Ladewig annyira bizonyos a »tudd meg« természetes és szükséges voltáról, hogy nem is mondja, csak kérdi: »szorosan véve micsoda igének kellene ezt az utómondatot bevezetni?« Feljebbi elemzéséből kitűnik, hogy nem jó helyt kereskedik Ladewig ³⁹⁾.

81. v. »*primis ab annis*.« Acriter disputatum est a viris doctis, vajon a Sinon fiatal, úgy szólva gyermek korát, vagy a trójai háboru kezdetét érti-e a költő az idézett kifejezés alatt? Az első, persze, szintűgy kinálkodik, és semmi sem is állotta utját egy szóval, lélekkel való elfogadásának, csak a 138. vers, melyben otthon hagyott gyermekeit emlegeti Sinon, A bogot Peerlkamp emendatiója: »*Pauper in arva pater primis haec misit in armis*« csak kettévágná, — t. i. ha elég jó éle volna hozzá, mi nincs — holott a Weidner interpretatioja a legszebben megoldja. Figyelmeztet ugyanis,

³⁹⁾ Veress furcsa jegyzete: 86. »Itt kezdődik utómondatja a v. 81. bevezetett utómondatnak« a kiadásában nyüsgő nyomda- vagy íráshibában leli magyarázatát.

hogy »*a primis annis*« nem *misit* határázója, hanem *comitem* jelzője. Feddhetetlen constructio, mely sokkal természetesen magyaráz, mint ha Ladewiggel a *misit*-nek oly »*prae-gnans* értelmet tulajdonítánk, melyben »(társul) a d o t t,« és »(aztán későbbre) elküldött,« össze legyenek foglalva. Ilyes expediensnek csak végszorultságban vehetnők hasznát, mit W. szerencsés ötlete ezúttal eltávolított. Ötlete mondom, mert balkeze megint elveszi, a mit jobb keze adott, s ő maga nyújtja Ladewignek azt a *prae-gnans*-féle theoriát. Erre pedig, mint mondtam, nincs szükség; mert maga a *comitem*, valamint a *propinquum* is adverbialis, vagy ha tetszik, »*appositionalis*« jelzője a *me*-nek: »engem, fiatal korom óta társát és rokonát küldött« sat. Úgy hogy a *misit*-nek az eddigelé neki tulajdonított határázóik közül csak a *me* marad ⁴⁰⁾. Végre meg kell említnünk, hogy Veress semmi ellenkezést nem lát a Sinon »*adolescentiája*« és »*két gyermeke*« közt. Th. sem és azt írja 138 v.-nél: »Tudnivaló, hogy a *pueritia* és *adolescentianak* részben nagy kiterjedése volt a rómaiaknál.« Kétkem, hogy oly kaucsuk-féle lett volna, mint ez a jegyzet.

⁴⁰⁾ A mondat schemája, a mi módunkon elemezve, ez:

Ordo est: *Pauper pater illi a primis annis comitem et propinquum me misit huc in arma.*

88—89. v. »*Stabat regno . . . vigebat concilio.*« Wagner nem akar itt sem homályt, sem nehézséget látni; de biz' én — másokkal együtt — méltánylom Heyne jegyzetét: »*Obscurior versus in quo haesisse quoque acutum iudicem Jo. Schraderum e schedis intelligo,*« és az a rövid elbánás, mely szerint az újabbak így értelmezik: »Ezen szavak (*stabat regno*) Palamedesnek saját népe fölött való királyi hatalmára, a *regum vigebat conciliis* pedig a több fejedelmek vagy vezérek közti tekintélyére vonatkoznak,« (Ladewig után Szén.⁴¹), ha helyes volna is, nem magyarázná ki, mikép jön ki ama szavakból ez az értemény. Már pedig éppen ez a bökkenő, és én azt állítom, hogy »*Prius pariet locusta lucam bovem. (Enn.)*« Bizonyára nem jön, és nem kell érteni azt, a mit irnak; hanem azt, hogy »míg Palamedes renditetlen gyámola volt az országnak s kész szolgálatára állott a fejedelmek tanácsának.« Mert elsőbben: *regno* dativus, minden *commentator*⁴²) és *lexicographus*⁴³) daczára és »*stare alicui rei*« azt teszi: — »valami mellett keményen állani, valamihez szorosan tartani magát, ragaszkodni.« És, minthogy a ki valamihez ragaszkodik, mind *t á m a s z k o d i k*, mind pedig *t á m a s z t*, tehát: »valaminek gyámolának lenni.« Másodszor: *conciliis* nem különben dativus, éppen oly dativus *commodi*, mint

⁴¹) Furcsa azonban, hogy mind Th. mind Sz. dativusnak vallják a *regno*-t, holott azok, a kiknek jegyzeteit követik, ablativusra alapítják a magyarázataikat. Nem értem, de annyi igaz, hogy az idézetteknel, a »dativus« csupa szó alkalmazás nélkül.

⁴²) T. i. a kérdéses helyre vonatkozólag. De biz' itt is csak eszébe juthatott volna valamelyiköknek a dativus.

⁴³) Vegyük elé csak a meglehetősen teljes *Klotz*-ot, art. *st o . . . . f*) *aliqua re* : — *Caesarem stare conditionibus* (Cic. Att. 7, 15.) — *Stare conventis* (Id. Off. 3, 25, 95.) — *Promissis standum non esse* (Id. ib. 1, 10, 32.) — *Omnia ad suum arbitrium referre : suis stare iudiciis* (Id. Tusc. 5, 28, 81.) — *Meo iudicio multo stare malo, quam omnium reliquorum* (Id. Att. 12, 21.) — *Per quem populum fiet, si legibus non stetur* (Liv. 9. 5) — Mind ezekben a követelt ablativusokat, dativusoknak tartom és hozzájuk ragasztom a következőket : — *Obsides . . . qui capite luerent, si pacto non staretur* (Liv. 9, 5). *Tuo tamen potius stabam iudicio, quam meo* (Cic. Att. 8, 4.) mit Gess. így interpretál: »nitebar iudicio tuo et illud tenebam,« — *Eius (multitudinis) iudicio stare nolim* (Cic. Tusc. 2, 26, 63.) — *Si qui aut privatus aut publicus eorum (Druidum) decreto non*

ebben: »Tu, cui iam curae vigent, animique viriles« (Val. Fl. Arg. 1, 55). Ez, haszinte ἀπαξ λεγόμενον volna is, de inoffensus locus és a conciliis dativusságának a lehetőségét bizonyítja; szükségességét pedig az, hogy ablativusban gondolva erőltetéssel sem lehet kielégítő hozni ki az illető szövegből. Így igazítva a dolgot, Peerlkamp emendatiojára (*rerum pro regno*) sincs semmi szükség.

Megjegyzem még, hogy Ribbeck iskolai kiadásában a 87. versben *annis* után nincs pontozat, holott másutt mindeütt pont van. Reménylem, csak nyomdahiba; de jó tudni, mert az iskolákban ez a kiadás van legesleginkább elterjedve. A pontnak ott kell lenni.

94. v. »et me« szavakra Th. egy szabályt állít Madwig nyomán, mely szerint: »ha tagadó mondatához állító járul, mely ugyan azt a gondolatot fejezi ki vagy folytatja, a latinban *que* vagy *ac* áll, hol a magyarban »hanem« használtatik.«

stetit, sacrificiis interdicunt (Caes. Gall. 6, 13.) — Regnum avitum paternum puero stetit (Liv. 1, 3). — Pacto statur (Ov. Fast. 4, 817. sq.) — Nunc famae rerum standum est (Liv. 6, 7). Itt más editiókban *fama* áll, minek megvitatása itt elmaradhat.

Most már azt vethetnék ellenem, hogy »a felhozott példákban az illető szók mind ablativusok is lehetnek.« Személyökben igen is, de állatokban bizony nem. Az ellenvető nem bizonyíthatna egyébbel, mint más példákkal, melyekben kétségtelen ablativusokkal van a *sto* kapcsolatban. De ezt a gyenge érvet megczáfolják ismét más példák, melyekben szintoly kétségtelen dativus alakok vannak. Ilyeket mutatok fel, haszinte későbbi időkben is, de oly helyekről vettek, melyek természetöknél fogva a legnagyobb szabadságot követelik az irányban. Ime: Rei iudicatae stabitur (Carlistr. Dig. 42, 1, 32.) — Patris statur voluntati (Ulp. ib. 26, 7, 3.) — Voluntati defuncti statum iri (Id. ib. 36, 3, 6.) — Nihil aliud est arbitri sententiae stare, quam id agere, ut arbitri sententiae pareatur (Id. ib. 4, 8, 23, §. 2.) — Nemo compelletur eiusmodi conventioni stare (Afric. ib. 2, 1, 18.) — Stari enim religioni debet (Ulp. ib. 4, 3, 11.) — Ut aut statur emptioni, aut discedatur (Ulp. ib. 19, 1, 13 §. 27). Gondolom mennyiségileg és minőségileg elég s az utóbbi tekintetben meg kell fontolni, hogy az illető szövegekben a dativus lényeges, jellemző határozó, az ablativus inkább csak körülményt jelez. Ezzel szemben a dativussal konstruált *sto* cselekvő tevékeny értelmű; az ablativussal párosítva pedig állapotot jelez. E vonásoknál fogva az alak miatt kétes esetekben a határozó ejtését mindig biztosan eldönthetni a tárgyalt szövegekben.

Szénássy hasonlót tesz, és szintoly hebehurgyán; pedig az ily szabályok állításában nagyon óvatosnak és tartózkodónak kellene lenni az ifúság tanítóinak. Aztán hiszen ez nem is syntaxisi szabály, hanem comparativa grammatikába tartozó észrevétel, mely a latin és netalán mai nyelvek közti különbségnek egy jellemvonását tünteti elé, s a melyet Hand szerényebben és minden tekintetben jobban így fejez ki (Turs. II. p. 494.): »Latini in opponendis verbis contrariis saepius utuntur simplici copula, ubi nos Germani adversativam particulam usurpare solemus.« A teljes határozatlanságu *saepius* ez és ily esetekben biztosabb, mint a kalauznak ígérkező s tiz közül kilencszer cserben hagyó: »azont mondás« vagy »tovább füzés 44).« Lám, Madwig három példát hoz fel a szabályára, melyek közül csak az elsőre lelem alkalmazhatónak — úgy a hogy. A más kettővel (egyik az, a melyet Th. is felhoz), a német nem tudom mit csinálna, de tudom azt, hogy kétszer is meggondolkoznám, mielőtt »hanem«-et írnék fordításomban az »és« helyett.

94. v. »siqua tulisset, azaz: siqua latura esset. Költőknél s olykor a prózában is előfordul a kötmódu plusquamperfectumnak ily használata. V. ö. 136.« Thewr. — Eredeti

---

44) Ez a kifejezés: »állító mondat, mely azon gondolatot fejezi ki, a mit a tagadó,« mikép szolgálhasson akár értelmezésül akár diagnosisisul, holott maga is értelmezés nélkül szükségesdik? Azok a Madwig jellemzette gondolatok, contrariumok-e vagy nem? Ha contrariumok, hogy lehetnek azonosok? Ha nem contrariumok, mi joggal tehetni adversaria coniunctiot közikbe? Ha minden szabály így lenne a híres Madwig syntaxisában szerkesztve, nem gratulálnék a tanítványainak. De bizony Th.-nek sem gratulálok, hogy átvette kritika nélkül azt a hamis szabályt. Kísértette volna meg az idézett példára alkalmazni s azonnal átlátta volna, hogy ez: »nem fogok elcsüggedni és tovább fűzöm, a mit elkezdtem,« egyarányit sem nyer semmi tekintetben azzal, ha az »és« helyett »hanem«-et írunk. A fordítási hűséggel pedig éppen ellenkezőnk, mert némileg más árnyalatot adna Cicero gondolatának. Így van a dolog ezzel is: »nostro-
rum militum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga verterunt« (Caes. Gall. 4, 35). — Teljes lehetetlen pedig »hanem«-et tenni az »és« helyett ebben: »neque cum iis sentimus, qui civilem scientiam eloquentia non putant indigere; et ab iis, qui eam putant omnem rhetoris vi et artificio contineri, magnopere dissentimus« (Cic. de Inv. 1, 5, 6). Pedig itt ugyancsak megvan a Madwig criteriuma.

egy gondolat, annyiban, hogy egy német commentatorban sem lelem. És még sem egészen, mert tőlük tanulhatta Th., hogy Virgiliust s más auctorokat latinul írni tanítsa. Eredetiség és utánzás nagyon szerencsétlenül ütött ki; mert a coni. plusquamind itt, mind idézett 136. versben tökélyesen a maga helyén van, s a »latura esset« a »remeaturus essem,« s a »vela daturi essent« ineptissimum lenne. A feltett körülménynek ugyanis előbb kellett megtörténni, mint az attól függő cselekvénynek. Sinonnak előbb kellett hogy »kedvezzen a sors« és hogy »haza mehessen« és csak azután »hajthatta végre bosszuját.« A 136. v. szerint ismét előbb kellett, hogy »eltávozzanak« a görögök, s csak azután »jöhetett ki« Sinon a rejtekéből. A multban megelőző cselekvény ideje pedig a plusquamperfectum. Vegyük csak számba, minő finom érzékkel van megkülönböztetve a »darent« és »dedissent« a 136. versben, hol az az imperfectum a várt távozást, a plusqu. a gondolatban már a megtörténtet jeleli. Magyarul vagy más mai nyelven lehetne-e utánozni, nem tudom; nem is hiszem. De abból nem következik, hogy latinban hiba a vagy csak licentia poetica is volna ⁴⁵⁾).

A 95. v. alkalmával »torokhangu n-et emleget Th. Részemről ilyen n-et nem ismerék. A dolog megvan; csak hogy nálunk nem úgy hívják, hanem *nasalis* (orrozó v. orrhangu) n-nek.

97. v. »*Hinc prima mali labes*: innen a kezdete az engem fenyegető (des über mich hereinbrechenden) veszélynek. Just. 17, 1, 5. *Haec prima mali labes, hoc initium impendentis ruinae fuit*,« Weidner — Szénássy. Hogy nem szörnyűködtek el maguk magukon, ha leirt jegyzetöket elolvasták? Avvagy lehetséges-e, legalább valószínű-e, hogy az író maga magát commentálja? És éppen az epitomator — sit venia verbo — Justinus, kinek bőbeszédüséget különben sem

⁴⁵⁾ Szokása szerint itt is profunduskodik Weidner, és azt állítja, hogy a két mondat: *fors si qua tulisset* és *si remeassem* nem coordináltak, hanem subordináltak — »nach unserer deutschen Auffassung.« — Jaj! uram! ha minden két mondatot, mely grammaticae coördinálnak látszik, apróra vennénk, kevés pár ütne meg a valódi és teljes coordinatio kaptáját! A logika pedig nem ismer nemzeti különbséget.

vethetni szemére, bizony nem irt azonegyet jelentő két mondatot egymás végtében ⁴⁶⁾! Tehát a kérdéses helyet sem commentálhatjuk úgy mint szokták Cerda óta. Heyne jegyzete: »*Prima mali labes elegantius quam origo vel causa*« semmit sem ér; mert az »eredet«-et vagy »ok«-ot a *hinc* jelöli, mi a Sinon meggondolatlan (demens) beszédre s az »*odia aspera*«-ra vonatkozik. Onnan származott a »*prima mali labes*« = az első menykőcsapás. Labes = bukás, de itt nem a Sinoné, hanem a baleset bukása, mint azé a darab kőé, melytől Pyrrhus (Just. 25, 5), »de muris ictus, occiditur«, meg az a névtelen (Caes. B. Civ. 3, 20) »ictus ex muro, periit ⁴⁷⁾«.«

A 99. versbeli »*consciūs*«-sal is sokat vesződnek az interpresek. Úgy látszik az egész vétke csak abból áll, hogy egy kissé igen hátra esett a *hinc* után. Mert hiszen Sinon sehol sem említi másutt azt a lényeges körülményt, hogy Ulysses »megtudta« az ő fecsegését. Úgy is csak a volna a jelentése, ha — a mit nem ajánlok — elfogadnók a Weidner emendatioját »*quaerere consciūs ansam*« a »*qu. c. arma*« helyett ⁴⁸⁾ *Arma*, specificie »*fraudes*«-t »*dolos*«-t, igaza van Weidnernek, nem tehet; azokat nem is kellett hogy »keresse«, a *πολύματις*, »*πολίτροπος*« Ulysses, de ártó esz köz t átalánosan igen is tehet és teszen is számtalanszor, mi hogy e helyen

---

⁴⁶⁾ Az első azt teszi: »e volt az első szerencsétlen esemény« a mi Lysimachussal történt. « A második paraphrastica azt, hogy: »ezt többek is követték egymásután az ő végbukásáig.« A mondat accentus ugyanis az initiumra esik s a *hoc* önálló kezdő vagy — ha úgy tetszik, — subiectum. Szó szerint tehát: »ez kezdete volt a rohanófélben való romlásnak.«

⁴⁷⁾ *Labes*-ről azt írja Peerlkamp: »*originem bene perspexit Hoenius*«. Lássuk mikép perspicíálta a szövegben közlött jegyzete folytán: »*sive ut labes serpentis, ulceris vel morbi primam maculam et notam denotet, sive ut primam compagis solutionem, antequam ruina fit*«. Ez anynyi mint a szónak tulajdonképi jelentését farba rugva, az átvittbe kapaszkodni, miben nem látok sok dicsérni valót. Inkább maradok Servius-sal, a ki egyszerűen azt írja: »*Labes ruinam significat, a lapsu*«.«

⁴⁸⁾ Az így változtatott kifejezés azt tenné, hogy Ulysses »valami fogantyút keresett«, melynél fogva Sinonba beléakadhasson. De semmi ilyes fogantyúról a részletezésben nincs szó; mert sem az alattomos rágalmat, sem a Calchas javasolta ember-áldozatot fogantyúnak mondani nem lehet; tehát javításnak sem az »*ansa*«-t.

senkinek sem jutott eszébe, csodálkozom ⁴⁹⁾. De azon is ám, másra térve, hogy a 100. versbeli *enim*-et magyaráztatják ide, oda. Mikép lehet egy félbeszakasztott mondat particulái-ról okoskodni? Nem tudjuk *mit* akart mondani Sinon, s azt fürkészszük, *mikép* akarta! Alig elébbvaló a döglött hal tör-téneténél.

103. v. »*Id audire fas est.*« Ezt a *multum vexatus locust* tökéletesen felvilágosítja *audire* = *appellari*. Szén. átve-vén a W. hosszú lére eresztett jegyzetét, feddi Thewrewköt, hogy az »*audire*«-t a trójaiak részére *active* veszi. Meglehet, hogy Ladewig nyomán úgy is értette Th.; de jegyzeteit nem érheti ez a szemrehányás, mert az, »hogy valaki görög,« te-heti erőltetés nélkül azt is: »hogy valakit görögnek hiv-nak« ⁵⁰⁾. De már most én hibáztatom Thewrewköt azért, hogy az *n*-et »nyelvhangu«-nak nevezi, miután tudtomra csak 3 *n*-et szoktak megkülönböztetni a nyelvészek, u. m. a *dentalist*, *cerebralis*-t és *nasalis*-t; »*lingualis*«-ról hallgat az írás. Mél-tán is, mert mindeniket a nyelv eszközlí; aztán meg más be-tüket is az *n*-en kívül. — Még ezen versben van »*sumere poe-nas*« is, melyet miért akar költőivé bélyegezni Th., nem le-het tudni. Hisz' ő maga idézi Ciceroból (Inv. Rh. 2, 36, 108.) a »*poenam sumi*«-t; mihez még ragaszthatni a »*supplicium sumptum*«-ot (Cic. Inv. 2, 28, 83). Több az, hogy Ernesti az index latin. Cic.-ban így interpretal: »*Persequi poenas dicitur qui sumit poenas ab aliquo ulciscendi causa.*« Lexicont nem szoktak »költői« stylllel írni.

⁴⁹⁾ Commentatornak egy sem. A lexicographusok között csak az egy Forcellinél találom: »Translate *arma* dicuntur ea omnia, quibus utimur vel ad muniendum vel ad laedendum.«

⁵⁰⁾ Ezt az interpretatiót: »Troianis satis est Graecum nomen audire,« úgy érteni, hogy »a trójaiak szeretik a görög nevet hallani,« arra igazán sajátságos weidnerisch-deutsche Anschauung kell, s csodálko-zom, hogy ezt a nézetet a magyar comm. is magáévá tette. Aztán nem az *audire* activ v. passiv értelme teszi a fő különbséget a W. és Lad. vélemé-nyei közt, hanem az *id* jelentése. Az utóbbi szerint *id* = das Erzählte; W. szerint: *id* = Graecus. De hogy ez: Troianis satis est Graecus audi-re, helyes constructio legyen, nem bírom elhíttetni magammal. Lad. az utolsó kiadásában, megtartva az *audire* activ értelmét, az *id* pronoment, épen mint Th., a görög (név)re vonatkoztatja: »i. e. Wenn ihr den blos-sen Namen, Grieche' zu hören braucht.

104. v. »Ithacus«-ról azt írja Th. Ladew. után, hogy »költői alaku név. Sz. már óvatosan: »költői mellék-alak.« Csak annyiban költői, hogy náluk fordul elé; de ez nem jogosít arra az általános ítéletre. Hisz' ugy *Ithacensis* is költői alaku volna, mert ezt is csak náluk leljük: teste Th.

105. v. »Tum vero akkor bizony« Th. — Hamár, úgy szólva parasztosan akarta fordítani, legalább tette volna így: »akkor bezzeg!« A »bizony« úgy elüt a hely értelmétől, mint *íraq* az *óraq*-tól. *Vere* és *vero* csak hangban rokonok.

107. v. »Prosequitur absolute használva: tovább szól. V. ö. Phaedr. 3, 5, 3—4. . . sic persecutus: Plus non habeo, etc. Így sehol sem fordul elő többé« (Th.) Dehogy nem! dehogy nem! Elsőben posito, non concessio, hogy absolute legyen használva ott, a hol az accusativus nincs kitéve tüzetesen mellette, arra is vannak példáink »Longius prosequi veritus, . . . eodem die ad Ciceronem pervenit« (Caes. Gall. 5, 52.) — »Cum Diana exportaretur ex oppido . . . ture odoribusque incensis usque ad agri fines persecutus esse« (Cic. Verr. 2, 4, 35, 37.) — »Latius, quae cuiusque affectus natura sit, prosequamur« (Quinct. 5, 8.) — »Nocte vir includet: lacrymis ego moestus obortis, qua licet ad saevas prosequar usque fores« (Ov. Am. 2, 4, 61—62.) — »Rem breviter narrare poterimus . . . si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, prosequemur« (Cic. Her. 1, 9.) »Hisz' ezekben mindenikben kipótolhatni pronomennel a hiányzó accusativust; tehát a prosequor nincs absolute használva bennök,« veti ellenem Th. — Én mondom azt! barátom uram, azzal a toldással, hogy az accusativust egy vagy más formában minden esetben oda gondolhatni. Így a jelenben mind Virgilius, mind Phaedrus idézett helyén: *orationem*« és Cicerónál (Famil. 13, 62.) »deinde impudentia prosequor,« *negotium*. Következőleg prosequor sehol sincs »absolute használva.«

109. v. »fugam moliri futást indítani azaz megfutamodni.« Th. — »Futást indítani« nincs magyarul mondva, nem is lehet érteni, nem is teszi azt, hogy *fugam moliri*; valamint ez sem teszi azt, hogy: megfutamodni. »Moliri« synonymái egyfelől *parare*, másfelől *nūti*.

A 108—112. versek szerkezetét így ismerteti Weidner:

»saepe illos etc. nincs logikai kapcsolatban a *fecissent utinam*. De minthogy az indulás óhajtását és lehetetlenségét fejezi ki, tehát e fogalmunknak: de fájdalom (leider) meggátolta őket, valahányszor akartak (saepe — saepe) sat. felel meg.« Egyszerű interiecta exclamatio, milyenre száz meg száz példa van, nemcsak versben, hanem prózában és közbeszédben is. De sem erről, sem más interiectioról nem lehet józanul mondani, hogy »logikai« kapcsolatban ne volna azokkal a gondolatokkal, melyekkel össze van fűzve. Hiszen maga W. megeczáfolja magát, midőn *aber leider*-nek fordítva éppen a logikai kapcsolatot akarja kimutatni⁵¹). Hogy az »utinam fecissent« mondat grammatikai kapcsolatban nincs a »saepe cupiere« és »saepe interclusit« mondatokkal, az igaz, de vak, a ki nem látja, figyeltetés nélkül is; hiszen minden interiecta ilyen természetű. Szóval az egész, pedant jegyzés, melyet Sz. zavaros fordítása nem tett jobbá, elmaradhatott volna.

111. v. »euntas« és 114. »scitantem« egyszerű adverbialis accusativusok. (V. ö. a bevezetésben vázolt 2. elvvel. Nincs miért keresni időcserét, mintha partic. futurum helyett volnának. A part. praesensnek tulajdonképpen nincs ideje. A kinek pedig ez paradoxonnak látszanék, hihetőleg meg fog nyugodni azon, a mit Wagner mond: »Jegyezzük meg mindennek előtt azt, hogy a part. praesens folyton tartó, még be nem végzett cselekvényt fejez ki; aztán azt, hogy a part. fut. act. használata a jövődönék és a szándékolt foganatnak élesebb megkülönböztetése (Normirung) végett csak Cicero után ülepedett meg és fejlődött ki a latinban.« Ezt Wagner a »scitantem« alkalmával beszéli; kár, hogy nem jutott eszébe még az »euntis«-nál. Ante se percussisse debebat. Sz. pedig jobban teszi vala, ha ehhez tartja magát, mintsem hogy a Weidner hosszás litaniáját ismételve, mit a felfebbiek után szükségtelennek tartok elemezni. A magyar comm. azonban forrásának a 115. versbeli *mittimus*-ra jegyzett következő kör-

⁵¹) »Akarja,« mondom, de rosszul mutatja, mert a Sinon alanyias reflexióját tárgyiason viszi át a görögökre. Aztán az »óhajtást« látom ugyan kifejezve az »utinam fecissent«-ben; de a »lehetetlenséget« — perspicacioribus relinquo.

mönfont okoskodását is átveszi, (melyet saját fordításom szerint közlök, mert a Szénássyé hűtelen és csonka) »De miért mondja itt Sinon mittimus, és nem azt, hogy mittunt, holott csak előbb harmadik személyben szóla a Danausokról? Miért foglalja magát is belé? Épen abban áll a sors mostohasága, hogy az ember maga is kénytelen saját szerencsétlenségére dolgozni. Vagy csak azt akarja vele tanúsítani, hogy mily békés indulatú ő, mily erősen vágyik hazájába?« Mégis csak szép dolog, mikor nemcsak philologus, hanem philosophus is! Már úgy a maga módja szerint. Servius, ha reflectálni akart volna, csak azt irta volna: »Variat verbi modos,« mint a 112. versbeli *acernisre*, hogy »variati ligni genera.« De sem ő, sem más comm. egész Weidnerig nem sejtette, hogy a *mittimus*-ban valami rejlenék. Nevetséges ez a psychologizálás különösen azért, hogy hiszen Sinon, csak hazud. Hasonló ineptia a Szénássy jegyzetében is (ad v. 121.) »Apolló tehát csak azt akarja, kit a végzet arra kárhoztat.« Ebben Weidner ártatlan, ámbár az ő szavaiból van csavarva.

117. v. »Iphigenia fölládoztatása előbb történt, hogysen Trójába jöttek; de e szavak »cum — oras« csak általános időhatározással szolgálnak s mind a két esemény egy időszakra esőnek van tekintve.« Th. Ez a jegyzet ferditett, csonkitott, hibás kivonata Wagner jegyzetének, mely egészében így van: »Mera est temporis notatio, ex qua, utrum ante profectionem, an in itinere, an post adventum in agrum Troianum sacrum illud factum sit, non patet. Neque in re nota opus erat notatione accuratatione.« Elég helyesen, csak hogy a »temporis« helyett actus«-t írnék s hozzá teszem világosítólag, hogy »venisti« nem historicum perfectum, hanem az a mit az 1. versre irt észrevételeimben »absolutum«-nak neveztem. A »venisti«-n való rágódásnak egyik oka a lehet, hogy a német interpresek a csupa »jövés« kommen helyett érkezést (ankommen) értettek.

121. v. »Cui fata parent.« — A világosan hiányzó accusativust Servius így pótolja ki: Cui responsa praeparent mortem. Ezen valamennyi commentator (a magyarok is persze) diserte megnyugodt, a mennyire tudhatom Peerlkampon és Weidneren kívül. Elöttem sincs tisztában a dolog. Mert a

felhordott parallelus locusok közül egy sem talál ide, a meny-nyiben a hiányzó accusativust mindenikben könnyen és erőltetés nélkül kipótolhatni egy vagy más formában ⁵²⁾. De itt akár a *mortem* (Serv.), akár *ut litetur* (Heyne), akár *hoc* [ut mactetur] (Heyne); mindezek valóban csinált tárgyak. Ezért Peerlkamp coniecturája: »*quid fata parent*« nem megvetendő, és sokkal jobbnak tartom, mint a Weidnerét: »*cum fata parent, quem poscat Apollo*«. Csakhogy a coniecturák, »*suspecta dona Minervae*,« s kivált falat ontani értők, nem tanácsos. Maradjon hát, sed cum dubio, a »*cui parent*«.

112. v. — »Ha valamely mondatban két subst. ugyan-csak két adj.-mal fordul elé, akkor a költői nyelv elválasztja a jelzőket tárgyneveiktől, úgy hogy ezek vagy anaphorát (mint itt), vagy chiasmust képeznek. Ha már a substantivumokat A. és B.-vel, az illető adiectivumokat pedig *a* és *b*-vel jelöljük meg, úgy eléáll következő formula: (a) (b): (A) (B). Mi a prózában így lenne: (Aa): (bB).« — Erre pazarolja a drága helyet Weidner — Szénássy. A dologból csak annyi áll, hogy a latin a jelzöt (nemcsak az »adiectivumot«) a jelzettől gyakran elválasztja: a költő, természetesen, gyakrabban mint a prózairó. A mi az utolsó formulát illeti, tessék megoldvasni, a mit erről irtam a M. Nyelvörben.

123. v. »*Quae sint ea numina divom?*« — Itt megint szeget üt az ember fejébe Peerlkamp coniecturája: *Quem si-gnent numina divom?*« Hiszen Ladewig szerint az ős szöveg szavai éppen azt teszik — euphemistice. Nem tudom, mikép állithatni ilyest a Peerlkamp szavai után: »*Equidem valde*

---

⁵²⁾ A locusok — teljesebben mint akárhol — ezek: *Uxor tibi du-cenda est Pamphile, hodie, inquit: para.* (Ter. Andr. 1, 5, 20.) — *Animo virili praesentique ut sis, para.* (Id. Phorm. 5, 9, 64.) — *Quid tererem, cui pararem . . . . interrogavit.* (Quinct. Decl. 17, 4.) — *Quaesivit quid tererem, cui pararem.* (Id. ib. 17, 5.) *At Romani . . . . festinare, parare, alius alium hortari.* (Sall. Cat. 6.) — *Contra haec oppidani festinare, pa-rare.* (Id. Jug. 76.) — *Pariter oppidani agere, oppugnare, aut parare om-nibus locis* (Id. ib. 60.) — *Dum Romani parant, consultantque* (Liv. 21, 7. Némely editio, szerint: »*Dum ea Romani etc.*) — *Tantum iussis ad iter parare* (Liv. 42, 53.) — Mindezekben természetesebbnek látom, hogy kiha-gyott accusativusokat vegyünk fel, mintsem azt, hogy *paro* azt is tegye: *készíték*, meg azt is: *készülők v. készülődöm*.

dubito, an Latinus poeta significaturus quatenus sit oraculi sententia vel voluntas deorum, hoc unquam esset expressurus, *quae sint ea numina deorum.*» Könnyű volna megmutatni, mily sánta ez az okoskodás, melylyel Heyne s valamennyien utána a Servius interpretatioját: »*Numina divom.* Pro oraculis posuit, etc.« igazolni törekszenek; hanem ezt a műtételt az olvasóra hagyom. Mert hát hiába! ama plausibilis emendatio minden kézirati segély hiányzik.

124—125. v. Az interpresek a *canebant* és *taciti* közt ellenmondást látván, mindenképp ki akarják egyenlítani s Burm. elégnék látja a *tacitus colloquitur* (Just.), *tacitus edocet* (Id.), *tacitum dicere* (Mart.), *tacitus quaeras* (Id.) helyeket hozni fel bizonyosságul, hogy ama két szót lehet együtt és egyszerre használni. Csakhogy ezek a miénkkel nem parallel helyek, mert a *taciti*-nek a *canebant*-tal semmi köze. Kár volt Serviust corrigálni, mert interpretatioja: »*Multi, bis intelligendum, id est, multi videbant taciti, multi etiam dicebant; ne sit contrarium tacite dicebant,*« egészen helyes. De nem helyes ám a mivel Burm. hibáját tetézi H., s utána a többiek, hogy »*canebant* = vaticinabantur, divinabant« s még helytelenebb, a mit Forb. hoz fel érv gyanánt: »*quia vates vincita non soluta oratione utebantur.*« Hiszen, nem »jóslók«-ról szól Sinon, hanem a tömegről, a népről, a közönségről; nem is jóslatokat »csináltat« Sinon, hanem »*artificis scelus*«: mintha »mondolgtatná neki, hogy Ulysses mesterkedik valamiben.« Mert hogy *canere* és frequentativuma *cantare* sok, többek közt a csupa mondogatást jeleli, még pedig a »rejtélyes«-nek, »intő«-nek, »jósló«-nak minden legkisebb árnyalata nélkül, bizonyítja egyenesen a Klotz idézte hely: »*Quod quidem genus (similitudinum) a quiausdam declamatorib maxime licentia corruptum est, nam et falsis utuntur: nec illa iis, quibus tandem similia videri volunt, applicant, quorum utrumque in iis est, quae me juvent ubique cantari solebant, Magnorum fluminum navigabiles fontes sunt. et, Generosioris arboris statim planta cum fructu est.*« (Quinct. 8, 3). Hosszason kellett idéznem, hogy egészen tisztába hozhassam a dolgot, német és magyar commentatorokkal szemben.

126. v. »*tectus* = álnokul.« Ver. O nem! csak titko-

lódzva. — »bis quinos: két hétig, mivel *quinque dies* a rómaiaknál általában egy hetet tett « Sz., ki jól tette volna, ha, mielőtt átveszi Weidnertől, utána jár, vajon igaz-e? A rómaiaknál hét (Woche) nem lévén, nem is állhatott 5 napból. Litterae patientissimae sunt.

130. v. »timebat: itt a plusquamperfectumnak kellene állani, ámde a költők kerülnek ezen alakot nehézkessége miatt.« Weidn. — Szén. Csak olyan igaz ez, mint a római »hét.« A maguk féltése még akkor is tartott, mikor elnézték, hogy elűssék a port Sinon-on.

131. v. »conversa tulere = patiebantur.« (W. — Sz. ⁵³). Dum vitant vitia, in contraria currunt. Csaknem oly rossz ez, mint a többinél az, hogy: *conversa tulere = converterunt*. Mind a két igének megvan saját jelentősége, és bámulok rajta, hogy Veressen kívül egy comm. sem véteti észre a 130 — 131. versben oly világosan kifejezett szép gondolatot, valódi *sententiát*: »Mindnyájoknak kő esett le a szívéből (*tulere*), midőn (látták, hogy) a baj, melytől mindenik magát féltette, egy szerencsétlennel hármlott a nyakába.«

134. v. »vincula rumpere: elszökni, elillanni.« Sz. — Tanítvány vagy oly tanító is, a ki netalán elégnek tartaná Sz. kiadását használni forrásnak, bámulni fog, miért magyarázzák azt neki, a mit ő úgy is tud. Ezeknek szükséges megmondani, hogy Servius itt bogot kötött. »Atqui solutae sunt hostiae: — írja — nam piaculum est, in sacrificio aliquid esse religatum.« Azonban ő maga — vagy más valaki, a ki az ő jegyzetét megtoldotta — megoldja ezzel: »consuetudo illa... erat in ipso tempore sacrificiorum: ante enim ligari et Juvenalis XII. 5. docet.« Cserda pedig figyeltet: »Ne puta, Sinonem fuisse iam einctum vittis; tantum dixit, eas parari, sicut et molam . . . . Igitur rupit vincula, quibus ligatus erat in custodia.« Ladewig csak a bogot tartja szembe előtt, s a to-

⁵³) Jegyzete folytatában az idézetet (Ov. Met. 13, 460): »scilicet aut ulli serviro Polyxena ferrem,« úgy fordítja Szén., hogy nem tudni az eredetit értette-e félre, vagy a Weidn. német fordítmányát: »müsste mich zum Selavendienste verstehen.« Sz. így adja: »hogy rabszolgai munká legyen, nem bánám.« Az ember alig hisz a szemének, mikor ol vassa!

vábbiakra nem ügyelve mondja, hogy *vincula rupi* szavakat nem kell tulajdonképpi jelentésökben venni, hanem együtt teszik csak azt, hogy: »elszöktem. v. elillantam.« Látnivaló, hogy ez a végkövetkezmény az itt adott előzmények nélkül értetlen. Weidner jegyzetéből nem lehet kivenni, hogy melyik véleményt tartja; azért ragaszkodik Sz. Ladewighez.

136. v. »*Delitui dum vela darent, si forte dedissent.*« E vers constructioját már szellőztettem a 94. v. alkalmával; mindazáltal itt is szükség hozzája, vagy inkább Weidnerhez, szólnunk. Ő ugyanis azt állítja, hogy így kell pontozni Heyneval: »*Delitui dum vela, darent si forte, dedissent.*« »Mert különben«, írja, »az a ,merkwürdig‘ gondolat jőne ki belőle, hogy Sinon, ha a görögök eltalálnak menni, várakozik míg elmennek. És ez, ,Unsinn‘ lenne.« A biz’ a, de nem a jön ki belőle, mint az idézett helyen, azt hiszem, elég világosan kimutattam. Itt csak annyit, hogy Wagner a vers rhytmusát féltette, (»Mutata ab Heynio distinctione id efficitur, ut numeros habeamus non satis elegantes«) min azonban sem Peerlkamp, sem Weidner nem akadnak fel; holott én azt állítom, hogy nem versben, de prózában is kiállhatatlan darabosságot idézne elé. Füle válogatja persze. Weidner csak észszel igazítja a dolgot, s imigy accentuálva:

- 0 0 - | - 2 0 || 0 2 - 2 0 | 0 2 0, gyönyörködik benne, milyen szép! Sz. csak rövid és indokolatlan kivonatát adja W. jegyzetének.

140. v. *Quod te per superos* etc. — A *quod* particulát a nyelvészek, (grammaticusok, lexicographusok és commentatorok egyaránt), coniunctio causalisnak állítják. Pedig közelebbről vizsgálva kiderül, hogy nemesak *causalis*-nak általában nem tarthatni: de nem is coniunctio tulajdonképpen, hanem olykor coniunctio szerepét játszó valódi pronomén relativum ⁵⁴⁾). A különbség fontos, mert oly helyek magyarázata,

⁵⁴⁾ Mikép szolgálhat pronomén coniunctio gyanánt, könnyű megérteni, ha meggondoljuk, hogy a pronomén relativum tüzetes működése éppen a mondatok kapcsolása. V. ö. p. o. »Gyakran adtam neked jó tanácsot, { melyet nem követted. Ime a kettő közt csak egy kis árnyalati különbség van. Még a mutató névmás is tesz coniunctioi szolgálatot, mint a magyarázó: »azaz« tanúsítja.

melyekben *quod* van, ahhoz képest üt ki egy vagy másképpen. Jelesen az e versbeli *quod*-ot Servius óta minden commentator »propter quod«-dal interpretálja. Közönyösebb sőt hidegebb módon nem változtathatná elbeszélését Sinon kérelemmé, mint éppen az »azért«-tal ⁵⁵⁾). Azért hát biz' én nem is hiszem, hogy azt jelentse, hogy, kivált itt, caus. coni. legyen a *quod*. Ebből következik, hogy mint relativumot, természetesen, a correlativumával *id*-del vagy *illud*-dal (*quod te oro*, [*illud est*] *miserere etc.*) kell kiegészíteni, nem pedig az egészen idegen és önkényesen kapott *propter*-rel. »A mire kérek, uram, (az), könyörülj rajtam« sat. A felhozott és hozható parallel helyekben, mindenütt kulcsot ad az *id*-del való egészítés a helyes értelmezésre, a mi bizony nem az »a miért« vagy azért. Lehet azonban a *quod*-nak ez az értelme is, és nevezetes az, hogy az ily, de kétségtelen, esetekben a *quod*-dal viszonyban álló ige : *esse*. Szolgáljanak tanuságul a Klotz példái: Ne causae quid sit, quod te quisquam quaeritet (Plaut. Aul. 1, 2, 14.) — Quod te, Aesculapi, ne quid sit huius, oro (Ter. Hec. 3, 3, 3). — Nihil est, quod moveremur diutius (Ter. Heaut. 4, 3, 6). — Tibi est quod gratuler (Cic. Att. 16, 5). — In viam, quod te des hoc tempore, nihil est (Cic. Fam. 14, 12.) — Hoc est, quod ad vos venio (Plaut. Stich. 1, 2, 70.) — Non est quod multa loquamur (Hor. Epp. 2, 1, 30.) — Est quod referam ad consilium (Liv. 30, 31.)

142. sq. v. »Per siqua est, . . . fides: attractio inversa, e h. per fidem si qua est«, írja Sz. Ladewig után, valamint a más két magyar comm. is. Nem tudom mi az az inversa attractio; mi több, nem látok semmi attractiot ⁵⁶⁾). Ennek a görög idiotismusnak szabatos értelmezése az, hogy az ante-

⁵⁵⁾ Cerda nagyon jól fosti a helyzet változását: »Convertens (Sinon) se ad Priamum, excitat maiores affectus: oro te, inquit, per superiores, per Numina veri conscia etc.« Lehetetlen, hogy Cerda »propter«-rel egészítette volna ki a *quod*-ot.

⁵⁶⁾ Vagy tán azért nevezik »inversa«-nak, mivel n i n e s s? Ugyde, mikor n i n e s meleg, ezt az állapotot nem hívják »visszás melegnek« »Visszás (inversa) attractio« a lenne, ha a relativum szabná magát az ante cedense casusához, mint lenne p. o. ebben: »urbs, quae statuo, vestra est.« De erre nincs példa a classica irodalomban.

cedens nem regens verbumához, hanem a relativumához szabja magát casusára nézve, mint: »*urbem, quam statuo, vestra est*«, e helyett: »*urbs, quam statuo, vestra, est*«. De itt nines relativum, tehát »*attractio*« sines. A kérdéses constructio-t kétképp magyarázhatni. Vagy úgy, hogy a *per* accusativusa képét mondat viselje: *per* (si qua est fides) oro te; vagy úgy, hogy pronomennel pótoljuk a hiányzó accusativust, és a »*si qua est etc.*« interjectának vesszszük: *per, — si qua est fides — illam oro te*. Az első mód oly nehézkes, hogy pártolóra alig fog akadni ⁵⁷⁾. A másik pedig természetesebb, nem is jár annyi assumptioval és helyéből való kiforgatással, mint a feljebb idézett Forbiger — Ladewig — Szónássyféle. Másfelől ebben is szintugy mint az enyimben, interjectának kell lenni, mi több, pronomennel pótolni a feltételt, hogy értelmes legyen: *per fidem — si qua talis v. illa est etc. — oro te*.

145. v. »His lacrimis abl. könnyeinek következtében.« Th. — Sz. megleckézi érte: »*h. lacrimis* csak dativus lehet és semmi esetre ablativus, mint ezt Ladewig után Th. is hiszi. Sinon ugyan is életét csak színlelt könnyeinek köszönheti. Méltán, de hibásan. Elsőben, mert Ladewig ebben a dologban ártatlan, és Heyne interpretálja így: »*propter has lacrimas. Quod vulgare esset ipsi cum lacrimis haec narranti*«. Másodszor, a Sz. (igazabban Weidner) »ugyanis«-sa nem ér egy fakovát. Mert hiszen úgy is »*könnyeinek köszönhetette volna életét*« Sinon, ha »*könnyeinek következtében*« adták volna neki a trójaiak. Az hát nem érv a dativus mellett. Hanem érv ám az, hogy a *damus* imperiose követel dativust; meg az, hogy *lacrimis* csak instr. abl. lehetne, s ez esetben azt tenné, hogy a trójaiak *könnyezve* adták meg az életet az áru'ónak. Th. nem értette Heynét, a ki egy szóval sem állítja, hogy *his lacrimis* ablativus.

Azon versben az *ultra* felett kétfelé ágaznak a vélemények. Servius és utána Weidner »azon felül«, »és még... is« értelemben veszik; Heyne pedig »libenter promptoque animo«

⁵⁷⁾ Részomról azt, hogy Ribbeck a *commák*at kihagyva, így adja: »*per si qui est quae restet a illuc mortalibus usquam intemera'ta fides*« nem tudom más okból vagy felfogásból magyarázni magamnak.

jelentést ad neki. De mi joggal? Ázzal, azt mondja Wagner, hogy: »a ki ingyen tesz valamit, az nem kérve és kényszerítve tesz; tehát önkint tesz; a ki önkint tesz, az szívesen tesz; tehát ultro = szívesen« (Quaest. Virg. XXVII). Olyan mint: »A sódor-evés okozza az ivást, az ivás eloltja a szomjúságot; tehát a sódor-evés eloltja a szomjúságot.« A mely ügyet így védnek, el kell hogy vesszen ⁵⁶⁾. Ladewig eleinte mellette volt; de Weidnertől kalauzolva, megtért. Th. és Sz. Serviussal tartanak; Veress az ő Ladewiggel. Igazi jelentését a 193. vers alkalmával fogom kifejteni, midőn jobban elkészíthetem reá olvasómat.

A 146. versben *atque* helyett *utque* van nyomva a Th. kiadásában. Nem az ő hibája; de az övé az, a mit a *primus*-ról jegyzetében mond, t. i. »magyarban is első.« Deákos magyarsággal, igen is!

147. v. »*amicis*: jó indulatu, leereszkedő.« Sz. Nem biz a, hanem *szíves, nyíltas*, vagy éppen szó szerint *barátságos*. A »*vincta*« hosszas tanakodásra ad alkalmat Weidnernek, »vajon miféle kötelékek vagy vasak lehettek azok, a melyekben Sinont hozták a király elé a pásztorok? vajon a görög fogságból maradtak-e rajta, vagy a pásztorok kötözték meg?« A nagy tudomány nem hagyja észrevenni a jámbor tanárnak, hogy ez a kérdés reánk nézve (»woher wissen wir?«) teljességgel nem is támadhat; mivel »mi tudjuk,« hogy a Sinon fogsága a görögöknél csak hazugság volt. Szénássynak ez úttal több esze volt, mint mesterének s elhallgatja az egész dolgot. Vajha többször tette volna: jelesen mindjárt az alább következő 156. v. alkalmával.

---

⁵⁶⁾ Nem torzítottam. Bizonyossággal itt az eredeti: »*Utro quum est i. q. περατόθεν* proprie dictum a veterimis videtur de hoste ex ulteriores loco veniente et bellum inferente; hinc *ultro petere aliquem* . . . et similia . . . Hinc omnino *ultro* de eo, qui non laessitus, non provocatus, non rogatus aliquid facit . . . Heynius explicat *libenter, facili promptoque animo*; recte ni fallor, sed quaeritur, quomodo *ultro* in hanc significatiorem abire potuit? Nempe quod hic Troiani faciunt, faciunt lacrimis Sinonnis commoti; at *ultro* quod facimus, facimus non commoti, non impulsu ab alio. Sed quod non impulsu, non rogati facimus, id sane facimus *libenter fortasse promptoque animo*.«

148. v. »Hinc, posthac.« Th. — »ezentúl« Ver. — »innen-től fogva« Sz. — »Mostantól fogva,« ez az igazi.

149. v. »Noster eris, hisz' a miénk lesz el.« Th. Az a »hisz« fület és érzéket bánt. Nem is »okadó,« nincs is szükség az okadásra.

155. v. »ensis költői szó.« Azt állítják Forcellini és Thewrowk. Hát Quintilianus mit állít? F. »Sunt autem alia huius naturae, ut idem pluribus vocibus declarant, ita ut nihil significationis, quo potius utaris, intersit: ut *ensis et gladius*.« Qu. rhetoricat, nem poeticát írt. Tanítsunk igazságot! És ezt is, ha lehet, olyat, a melyet a »magna utilitas« és nem csupán a »summa difficultas« ajánl. Ha ezt meggondolja Weidner, nem nyugöködik azzal, hogy a 156. versbeli *gessi* perfectumot igazolja. Sinon t. i. a ki a 134. versben a fogságból megszökött, és így az áldozó oltárhoz vive nem volt, itt már viseli (*gessit*) a *vitta*-kat, melyeket csak az oltár előtt szoktak az áldozat feje körül kötni. »*Gessi*«, írja W. mert: »a mi valakinek bizonyosan szánva van, azt lehet úgy jelelni, mintha már némiképp megtörtént volna.« Igen biz' azt, ha egy a vészélyből igazán menekült ember első rémüléséből még jól ki nem ocsudva mondaná. De midön ezt a hazug Sinon teszi, a ki látva, hogy előbbi ámitásaival eláltatta, most már vérszemre kapva, egy merész rhetorikai figurát kockáztat, melylyel elérzékenyült hallgatóit még inkább elbolondítsa, akkor nem vállalkozunk arra, hogy újabb ámitását s ennek kifejezését nyelvtanilag helyesnek bizonyítsuk. A commentatort éppen úgy elragadta képzelődése, mint a trójaiakat; de ezt a szegény tanítvány nem tudja s ama hamis elemzést merő igazságnak fogja tartani. És jegyezzük meg, azon Weidner mivel ezt, a ki feljebb a »si forte dedissent«-et oly kérlelhetetlenül kárhoztatja. Mindezeket Sz. nem veszi észre, és hiven követi mesterét hallucinatioiban, valamint idézi utána parallelus locusnak a Sallust. Jugurthájából (31, 1.) ezt: »Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium reipublicae omnia superet;« mi, a mint világosan látni, »illi causae maxime est alienum.«

160. v. »promissis (abl.) maneat . . . A rendes kitétel stare promissis, s z a v á t á l l a n i.« Th. — A 88—89 versre

a feljebb mondottakra hivatkozva, itt is azt állítom, hogy *pro-missis* akár *manco*-val, akár *sto*-val dativus. A magyar is mondja: »sz a v á n a k áll,« miről a M. Ny. Szótára úgy nyilatkozik, hogy: »latinos«; tehát *dictis stare*-ban a *dictis*-t dativusnak tartották a szótárírók. Görögül is dativust használnak: ἐμπέρειν τοῖς εἰρημέτοις; mi persze semmit sem bizonyít. Ablativus ellenben *auxiliis*⁵⁹⁾ a 163. versben, csakhogy nem abban az értelemben, a miképp Heyne igazítja, kétszerezsen, a Virgilius latinságát: »*auxiliis stetit* = in auxilio posita fuit«; hanem abban, hogy a »görögök reménye s bizalma a Pallas segélyével állott« (vagy hanyatlott); mint a »civilis standum exercitu esse« Liv. 7.25., és »nunc fama rerum standum est« = ez úttal a *hanyománynyal* kell maradnunk, *annál meg* kell állanunk, (mert tovább nem mehetünk az igazat fürkésző úton.) Id. 7, 6.

164. v. »sed. enim . . . . A coniunctio adversativa a fő gondolatot vezeti, a causalis a mellék gondolatot, vagy is *sed* tartozik a főmondathoz, *enim* a mellékmondathoz. Értelme ugyanis ez: *sed lapsa est spes Danaum, Diomedes enim et Ulixes Minervam offenderant.*« Ezt a körmönfont elemzést, melyben Th. és Ver. Ladewiget (és ez Forbigert) követik, megczáfoltam már az Aen. 1, 19. v. alkalmával Veress elle-

⁵⁹⁾ A *sto*-tól közvetlenül származó *stabilis*-t is hol dativus, hol ablativus határozó kíséri. Dat. ebben: »Ut locus sine portu navibus non potest esse tutus: sic animus sine fide stabilis amicis non potest esse,« (Cic. Inv. 1, 30, 47.) Abl. ellenben a következőben: »Excidere etiam saevientes quidam (elephant) in flumen; sed pondere ipso stabiles, deiectis rectoribus, quaerendis pedetentim vadibus, in terram evasero.« (Liv. 21. 28.) A két példa összehasonlításból kitetszik, mily kényes dolog a parall. locosokkal való bizonyítás. Hiszen világos, hogy *amicis* dativus voltából nem következik, hogy *pondere* is tán dativusban kellene hogy legyen. De biz' ennek az ablativusából sem állíthatni, hogy hát *amicis* is ablativus. — A szövegbeli *auxilio stare* szólamról helytelenül állítja Th. hogy költői, mire Heyne szavai: »*stetit pro vulgari posita fuit in*«, adtak alkalmat. Az *aux. stare* szintoly prózai, mint az *opinione, civili exercitu, fama, foedere eat. stare.* Még nagyobb hiba az *in*-t oda tolni bitangul, mert a praepositio a csupaz ablativusnak más értelemszinezetet ál. V. ö. »eo stabitur consilio« (Liv. 7, 35.) és »stetit in eadem sententia« (Id. 44.). Az utóbbi határozót dativussal felcserélhetni, de ablativussal nem.

nében. Azont teszi Weidner is, a ki itt hosszszason mutogatja, hogy *sed enim* particulákat nem kell egymástól elválasztani⁶⁰); holott az 1. 19. versbeli éppen úgy construálja, mint Ladewig. Sz. mind a két alkalommal »iurat in verba magistri⁶¹).

172. v. »*arsere*: az ilyen asyndeton a prózában nem használtatik, hanem mindig *cum* és indicativus, vagy *et, ac, atque* szokott állani.« Sz. — Weidner jegyzete ez, rosszul és érthetetlenül fordítva. Az ember nem tudja minő esetben van vagy nincs asyndeton, és vix-ben keresi az okát. Az eredeti tisztább valamivel: »Das neue Ereigniss wird immer mit *cum* etc. . . . eingeführt.« A tanúsító példákban azonban nincs semmi nyoma a »vix«-nek. A nélkül pedig az egész dolog szöfia beszéd. Mert: »Ita solus potitur imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata« (Liv. 1, 7, 3). Első nyitásra. Az infinitivus historicusok pedig rendszerint copula nélkül következnek egymás után.

178. v. »*numenque reducant*.« Mondhatnám, hogy — könnyen érthető metaphorával szólva — »plus quam in acie sanguinis ac caedis factum« a »numen« ügyében. És mind csak azért, hogy némely commentator szörnyen iszonyodik a *numen*-nek concret, személy jelentő értelmétől, s minden alkalmat felhasznál, hogy abstract (=hatalom) jelentését érvényesítse. Ezért kész az »isteni a k a r a t o t (a mint nevezik) hajóra ültetni, Argosba vinni s onnan ismét Trójába visszahajókáztatni«, mint Ladewig s utána Th. tesznek. Hisz' ez a nonsens elég volna a ferde felfogás megezáfolására s nem volt miért oly nehézkes apparatussal szállani síkra, a milyen-

⁶⁰) »Die Partikeln *sed enim* gehören zusammen und können von einander nicht getrennt werden . . . Es wäre unerlöhrt, wollte man *sed* mit dem Haupt- und einem mit dem Nebensatze verbinden = *sed fluxit spes Danaum, Diomedes enim et Ulixes Dianam offenderat*.« Rendos hogy ez I. 19-re hivatkozik; ott pedig egyebet beszél Weidner.

⁶¹) Oly fidus Achatese Sz. a mestereinek, hogy eshetőleg a jegyzeteikbeli nyomdahibákat is lemásolja. Ilyes gyalogság történt a Livius II. könyve kiadásában. T. i. Frey eredeti jegyzetében ugyanis *ferula* helyett *feruca* állván, ezt a pesti kiadásban is éppen úgy olvassuk. Vagy Dr. Ring szerint: »a pesti szedő is ugyanazon hibát ejtette, mely Frey magyarázatában is előfordul.« — Szegény szedő!

nel Weidner küzd, s a melyet Sz. magyar színekkel látott el. A csatát megsejmelhetni az illető helyeken — kíváncsiságból ⁶²⁾. Az »isten« vagy »isten képe« értelem ugyanis nyélbe-üti az egész dolgot, és a Sinon rögtönzött hazugságaiban nem kell annyi következetességet keresni, mint Ciceronak egy asztalnál írt oratiojában. Elég, ha nem mondott valami oly bolondot, mi még a már elámitott trójaiak gyanuját is felkelthette volna.

179. v. »*quod . . . . . avexere*, Sinon állítása, azért a jelentő mód.« Ver. A jegyzet merőben szükségtelen s rosszul van kifejezve. Magyar úgy olvassa, hogy »Sinonra« veti az accentust, s úgy a jegyzet azt teszi, hogy azért van *avexere* indicativusban, mivel nem más, hanem éppen Sinon mondja. Helyesebben: »Sinon *directe* beszéli az eseményt, azért a jelentő mód.« Nem való ellenben, a mit a 180. versre jegyez Ver. t. i. »*quod* = *hogya*.« Rosz és nem teszi jobbá az a pótlék, melylyel a következő mondatot akarja bevezettetni: »ez azért történt, hogy, sat.« Ez az erőltetett magyarázat a Ladewigé, a ki, ha igen okos nem akar lenni, tudhatja vala, hogy »*quod*« egyszerű relativuma a »*nunc*«-nak. Nem is rejlik semmi causalitas benne, és a következővel *nunc* eszközli a kapcsolatot. Értelme csak ez: »és most, *miután* haza mentek, abban járnak, hogy új erővel visszajőjjenek sat.« Weidner és Sz. is utána a Ladewig hamis nyomán járnak. Nem ismétlem érveimet ellenök, csak azt jegyzem meg, hogy a náluk idézett példa: »*Quod vero securi percussisset filium, privasse se etiam videtur multis voluptatibus*« (Cic. Fin. 1, 23.) nem vág ide. Elsőben hamisan van idézve, mert az credeti így van: »*quod vero securi filium percusserit*, pri-

---

⁶²⁾ Egy mozdulatot még is meg kell említnem belőle. Weidner azt mondja, hogy »azt az isteni akarat hajózása féle absurdumot csak úgy lehetne elenyésztetni, ha a 179. verset a mostani helyéről áttennők a 183. és 184. vers közzé. Erre, »köszönöm zsidó hogy megtanítottál« gondolja magában a megleckézett Ladewig és korábbi véleményével maradva, újabb kiadásában átköltözteti az ajánlott helyre a kérdéses verset. Így verik meg saját fegyverével az improvidus ellenséget. Hanem hogy csupa taktikai okok elégségesek-e a bevett szövegen való erőszak-tételre, az más kérdés, mire a józan kritika »nem«-mel fog felelni.

vasse sat.« Indicativus vagy coniunctivus, nagy különbség! Másodszor, más az elbeszélés, mint Virgiliusnál; más az okoskodás, mint Cicerónál. Harmadszor, itt nincs *quod*-nak correlativuma, mint amott, hanem magának kell eszközölni a kapcsolatot; causalis ereje van, és így kell fordítani: »a z z a l, h o g y megölette a fiát, magát is megfosztotta sat.« Ha Virg. helyét így kezdenők fordítani: »és most a z é r t, h o g y haza mentek sat.« világos nonsens lenne.

182. v. »digerit omina = beosztja az előjeleket azaz megmondja az omina által parancsolt rendet, mely szerint minden történendő.« Th. Ladew. nyomán. »Dehogy, azt nem teszi,« szól ellene Weidner, hanem »digerit = auslegen, deuten« (*interpretari, augurari, fejtegetni, értelmezni* Sz.) Aztán czáfolatát azon kezdi, hogy maga magát hozza galibába, midőn Ov. Met. 12, 21. versében a *digerit*-et úgy értelmezi, hogy interpretando singulis annis singulas aves adsignat.« Ha ez nem beosztás, mi legyen az? »Jaj, de Virgilnél nincs részletezve a beosztás« veti ellenbe W., »tehát ott nem is teszi azt a *digerit*.« Csak oly észlelősködés az ilyen, mintha az Aen. 1, 194. és 197. verseibeli »partitur«-ról és »dividit«-ről azt állítanók, hogy nem tesznek osztás-t, mert nem részletezi a költő, melyik hajó legénységének melyik szarvast és hány csatlós bort juttatott hozzája!

185. v. »Hanc tamen = et eam tamen immensam.« — Weidner után Sz. megcsonkítva. És éppen azt hagyta ki belőle, a mi számot ad, hogy miért írta W. ezt a jegyzetet, mely mint látnivaló, semmit sem magyaráz, sem nem világosít. A dolog így áll. Peerlkamp megbotránkozik a két »hanc«-on, a 183. és 185. versben. »Non pulchre repetitur«, írja, és: »Virgilius hoc variis modis evitare potuisset.« W. hát védelmére kél a költőnek, s az idézett »annyi mint«-tal azt akarja kimutatni, hogy a második *hanc* »lényegesen különbözik a 183. versbelitől, s ez a különbség az ismétlést legalább tűrhetővé teszi.« A jegyzetet hát vagy egészen kellett volna adni, vagy, helyesebben, éppen nem. Mert egy az, hogy a P. »non pulchre«-ja csak egyéni ízlés dolga, más

aestheticus sem előtte, sem utána nem vette számba ⁶³⁾. Más az, hogy, ha volna is némi különbség a két *hanc* (constructioja) közt, az az ismétlés követelt kellemetlenségét, mi csak a *h a n g b a n* lehetne, tűrhetőbbé nem teszi. De nincs is ott egy mákszemnyi különbség is; mert hiszen egy *hanc* sinces, a melyet »*eam*«-mal ne lehetne magyarázni, ha úgy tetszenék. Végre, a constructio magyarázatát merőben el is vettette W. A vers értelme ez: »*Hanc molem (quamvis) immensam attollere iussit Calchas*. Az »*immensam*« t. i. appositionalis jelző s a »*tamen*« az »*attollere*«-hez tartozik, nem pedig »*quidem*« képiben W. szerint a »*hanc*«-hoz. Így jár az ember, ha mindent utána ír derűre borura, bármely tekintélynek is.

A 18°. versbeli plusquamperfectum: »*voluissent*« és a 192. v.-beli *ascendisset*« tökélyes hasonmásai a 94. és 136. versben megtámadtaknak. Ezeket is éppen úgy meg lehetne: mert hiszen mikor Sinon beszéli, még egyik cselekvény sem történt meg. Sed nugae haec, ott mint itt.

190. v. »*di*. A latinnyelv az ő jó korában aligha ismerte az *ii*, *iis*, *dii*, *diis* alakokat, hanem csak ezeket: *ei*, *cis*, *dei*, *deis*, vagy a két *i*-nek egybeolvadásából származottakat: *i*, *is*, *di*, *dis*.« Th. Ehhez a nagyon is problematicus állításhoz sok szó férne. De minthogy messze vinne, legyen elég jelen czélunkhoz képest — annyit mondani, hogy tanítványra nézve merőben szükségtelen. Jobb lett volna a helyett közölni a Ladew. jegyzetét: »A régiek azt hitték, hogy elhárítják magukról a rossz omeneket az által, hogy az ellenfél fejére kívánják.«

A 193. versbeli »*ultra*«-valismét bajban vannak a commentatorok. Hogy itt az »*önkint*« nem járja, abban mindnyájan megegyeznek; de hogy a másik jelentését a »*túl*«-t

⁶³⁾ Vajon megbotránkozott-e valaha valaki Homerus hasonló ismétlésén? Pl. ott van mindjárt (II. 1, 610. sq.):

ἔνθα πῶρος κομᾶν' ὅτε μιν γλυκὺς ὕπνος ἱξάνοι

ἔνθα καθεῖθε ἀναβὰς παρὰ δὲ, χρυσόθρονος Ἴλλη.

De lehet ám a ki szereti. A mi a Virg. helyet illeti, a két *hanc* ha — posito — nem szép is, de jellemző lehet. »*Rogaverat Priamus quo molem hanc statuere? his nunc satisfacit*« (Corda). T. i. Sinon, hogy szolgálata annál készebbnek mutatkozzék, egy helyett kettőt is felel a királynak.

miképp alkalmazzák, az iránt nagyon elágaznak a vélemények. Megérthették volna Servius egyszerű interpretatiójával: — »ultra = statim, mox.« De a »mox« elragadta a képzelődésöket, s egyik a rómaiak (mint a trójaiak unokái: Ladew.) macedoniai háboruján, a másik a persák támadásain (Weidner — Szén.) jártatja az esztét. Csak a nem jutott eszökbe, hogy számos esetben *ultra* = vicissim, vice versa, (francziául *à son, leur sat. tour*). Pedig erre az »ultra citroque« szólam könnyen rávihette volna ⁶⁴). Elég, hogy e szóban forgó helyen éppen az az értelme. Nincs ellenben semmi az »át«-nak: »ultra át« Th. — »ultra, eredeti helyi értelmében »át.« Veress.

199. — 233. v. »Az itt leírt prodigium allegorikai jelentése ez sat.« Szén. A többit elengedem mind neki, mind Weidnernek, mert biz, az allegoriás magyarázatokban, megvaló, nem gyönyörködöm. Csak azt jegyzem meg, hogy most már tudja Sz., hogy Hyginust nem hítták »Hyginus«-nak. — Ezuttal ugyanis Weidnernél, honnan az idézetet másolta Sz., egészen ki van írva.

200. v. »inprovida accusativus praedicativus; inprovida turbat-ot egyetlen, megijesztő szavunkkal fordíthatjuk.« Th. — Nem devalválván annyira az »inprovida«-t. Éppen mivel nem rendes, hanem appositionalis (jobb mint »praedicativus«)

---

⁶⁴ Csak Forcelliniénél van egy kis reámutatás. Nincs ellenben se itt, se Klotznál nyoma a negyedik jelentésének: hiába, hasztalan, melyre jeles példa a Liv. 21, 28-beli: »Galli, postquam ultra vim facere conati, pellebantur etc.« És így mindent összevéve négy jelentését nyomozhatni az *ultra*-nak: a) azontul, azon feljül; b) részéről én sat.; c) önként, ingyen; d) hiába, hasztalan.

Most már a folj. 145. versre visszatérve, megmondhatom, hogy az ottani *ultra* a második (b) rovatba tartozik. *Miserescimur ultra* = magunk is megsajnáljuk. Hisz' ez mindennapi kifejezés oly esetben, midőn valaki valakit bánt vagy büntet s im ennek elkeseredése utoljára részvétre bírja a bántó felet, s a részvét miatt a könyörülő is szerencsétlenné érzi magát. Mondja el ezt jobban Cicero (Inv. 1, 55, 106.): »(conquestione) demittitur animus hominum, et ad misericordiam comparatur; cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit.« A szóban forgó *miserescimur* a Sinon »miserio mihi«-jének (70. v.) felel meg és *miserescor* ex vi vocis a *miser sum* inchoativuma.

jelző, a k a r vele valamit mondani a költő. Nekem a »si mens non laeva fuisset«-et juttatja eszembe, annál inkább, mivel »turbat« nem »ijesztés«-t, hanem zavarba hozás-t jelent.

207. v. »superant, fölmerednek. Th. »Megmered« tudom mit tesz, de »fölmered«-nek mi legyen az értelme, titok előttem. Hogy *superat*-ot nem teszen, az bizonyos; hogy rút szó, azt se tagadhatni.

A 207.—8. versekre emendatiokat javasol Peerlkamp. Meg sem említném, ha ezzel a példával is nem akarnám támogatni azt az intésemet, hogy szoros kritika nélkül ne hódoljunk senki tekintélyének. Elsőbben megjegyzem, hogy Peerlk. a kéziratok segélyére igen ritkán szorul, mert az ő emendatioi rendszerint aesthetikai alapon nyugosznak. No már tisztelet, becsület az aesthetikának, magam is akárhányszor veszem igénybe a szolgálatát; de mint alap, bizony nem egyszer hasonlít a homokhoz, — tellus patiens vomeris, Virgiliusként. Nevezetesen midőn azt akarjuk tanusítani, hogy ez s ez autor így vagy amúgy irt valamit, arra nem elegendő érv magában csak az, hogy így vagy amúgy s z e b b l e t t v o l n a. A felvett tárgyban: »*superant*« (neutraliter), azt mondja editorunk, »*elegantius dictum, quam superant undas.*« Továbbá *fluctus* mellett »felesleges az *undas.*« Végre: *volume* mellé igaz, hogy kell valami jelző, de a kigyók leírásában már egyszer meg volt (204. v.) az *immensis (orbibus)*. Tehát szókat és pontozatot változtatva imígy javasolja a helyet:

»Pectora quorum inter fluctus arrecta iubaeque sanguineae *superant*; *undans* pars cetera pontum pone legit, sinuatque *in mille volumina* [terga.«

Hogy Virgilius — a »mille volumina« kivételével, mely ellen, ha így látja, maga P. kikelt volna, azt hiszem — hát hogy a költő így ne írhatta volna, nem mondom; de hogy irta volna, csak úgy hinném el, ha realisabb érvek támogatnák.

»*Sinuat* = hullámoztatja.« Sz. Tán inkább kanyargatja.

212. v. »*exangues*« Th., Sz., Ribbeck. Másutt: »*exsangues.*« Mi indíthatta Ribbecket az s kihagyására, nem tudom,

mert az ed. critica nines most a kezemnél. De a mi kiadóink előtt egy kísértő elv lebeg: a tudomány színvonalán állani. Magában szép és dicséretes eszme; csakhogy alkalmazásában ahhoz a nőhöz hasonlítuak, a ki azt véli, hogy izléssel öltözni annyit tesz, mint mindig az utolsó divathoz alkalmazkodni. A ki nem olyan, ne vegye magára.

Ugyanott: »*agmine certo = bizonyos vonulóban* sat. Th. és utal vissza a 68. vershez adott jegyzetére: »*agmen tulajdonkép csak a vonuló, utban levő csapat*. V. ö. Georg. 3, 423. *agmina caudae*. Aen. 5, 90. *agmine longo*.« — Olyan értelmezés, mint például ez volna: »*ignis* tulajdonképp csak indulat, vagy különösen szerelem. V. ö. Hor. Od. 1, 13, 8. *Quam lentis penitus macerer ignibus*. Virg. Aen. 4, 2. *coeco carpitur igni*.« *Agmen* tulajdonképp haladást, nyomulást, rohamot jelent, s átvitt értelme a nyomuló sereg. Éppen mint a magyarban *tojás* (*ovi partus*) és *tojás* (*ovum*). A 212. vers: *agmine certo = biztos nyomulással, biztosan (egyenesen) haladva, nyomulva*.

223. v. »*qualis mugitus*.« — Ladewig a feljebbi 178. v. alkalmával, mikor igaza volt Weidnernek, nem adta meg magát; itt pedig, a hol ez utóbbi hallucinál, kivette amazt a szép eszéből. Ama szókat kétségen kívül *tollit*-tal kell kiegészíteni: *Qualis mugitus taurus* (*tollit*), *cum saucius fugit* etc. Milyen erőltetlenül pótlódik itt az előbbi mondatból ismételt »*tollit*«, és mily kasziba beszéd az, hogy ezen esetben »itt is Laokoonnak kellene az alanynak lenni,« mint Sz. állítja Weidnerrel V. ö. az övékkel: »*qualis mugitus* (est), *cum taurus fugit* etc.⁶⁵⁾.

225. v. »*Effugiunt*« helyett Ladewig a Cod. Med. nyomán *diffugiunt*-ot vett fel. Ámde nines oly példája az utóbbi compositumnak, mely a szétfutást, elszéledést, eloszlást vagy világosan vagy beléggondolhatólag ne jelentse; (Ladewig példái: *omnis campis diffugit arator*. Aen. 10, 804. — *Diffugere nives*. Hor. Od. 4, 7, 1. az utóbbi esetben vannak) — holott a két kigyó együtt tartott a Pallas tem-

⁶⁵⁾ Tisztán explicálta már Cerda: »*Laocoon tulit clamores horrendos, ac tales, quales mugitus taurus, quum aras saucius fugit, excussa securi a cervice*.«

plomának. Ennyi elég lett volna a bevett olvasat megvédésére. De Weidner tovább és hinárba ment.

Azt írja ugyanis, Sz. tolmácsolása szerint, hogy »az idézett példákban valamely helyről való eltávozás . . . foglaltatik, míg itten egy *locus ad quem*-ről van szó, mely felé a két kigyó . . . siet.« E csak rontja az ügyet, mert a távozás eszméje *fugio*-ban magában és minden compositumában benne foglaltatik. Másfelől *diffugiunt* mellett is lehet a feljebbi értelmezés minden csorbitása nélkül *locus ad quem*. Pl. *Spiritus diffugit in auras*. Lucr. 3, 223. — (*Frumentar'i*) *repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua praesidia*. Caes. Call. 8, 35. — *Galli . . . trepidi . . . in vicos suos passim diffugiunt*. Liv. 21, 28. — *Celtiberi . . . in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt*. Id. 28, 2. — Elég az hozzá, hogy W. — Sz. *optimam causam pessime defendebant*.

229. v. »*insinuat* visszahatólag, »megszállja,« Veress. Reflexiv nem »visszahatólag« és »megszállja« transitiv, nem reflexiv. Az ilyes több mint következetlenség, s a tanítványt nem kell bolondítani.

228 — 9. v. »*novus pavor*.« — Nem leltem commentatort, a ki figyelembe vette volna e szavakat. Cerda egyedül mond annyit, hogy: »*ad rem nunquam visam necessario sequitur . . . pavor, et hic novus ad novum spectaculum*.« Csakhogy a rémülés (*pavor*) kissé későn következik (*sequitur*) akkor, midőn mint a »*tum vero*« tanúsítja, az esemény egészen lefolyt, s a cselekvő személyzet el is távozott a színpadról. A »*spectaculum*« hát már »*novum*« nem volt s a *pavor* a jelzőjét onnan nem vehette. Annál kevésbbé, mivel a Laokoon-jelenés okozta rémület már egyszer rajzolta volt: »*aliud multo magis tremendum pectora turbat*« (199. sq.). Mi okozhatta hát a »*novus pavor*«-t? A képzelődés, mely akkor kezdte szomorú játékát űzni, mikor a valódi eseménynek már vége volt. Midőn t. i. látják a trójaiak, hogy a kigyók Pallasnál húzódnak meg, akkor jut eszükbe, hogy »hisz' azok isteni boszszu eszközei voltak.« De eszükbe ötlött az is a képzelődés egész hatalmával, hogy ha csak azért, a miért megillette dardájával »*donum Minervae*«-t, már oly borzasztóan lakolt Laokoon, mi történt volna rajtok mindnyájokon, ha össze-

rombolják vala a szerencsétlen pap biztatására az egész alkotmányt? Tessék csak az így vetett világnál elolvasni még egyszer a 229—31. verset: »tum vero . . . interserit hastam«! Bizonyosan bámulni fogják azt a mély pszichológiai és magas költői vonást, mely ama pár sorban rejlik.

234. v. »moenia: a falak mögött fekvő legközelebbi része a városnak.« Ladew. s utána Th. és Ver. Nagyon tudósan van mondva ⁶⁶). — »Tenendum est . . . moenia esse locum ad muros.« (Heyne ad Aen. 9, 196, V. L.). Még tudósabban lenne Wagner szerint úgy adni elé, hogy »moenia a falak mögött a várost és épületeit, előttök erődítvényt jelent ⁶⁷). Kevesebb eruditóval, de több megfontolással azt hozhatjuk ki, hogy *moenia* általában szilárd épületeket, vulgo: házakat jelent, a melyek a lakóknak fegyveres ellenség ellen való védelmére alkalmasok. Akár állandó, akár ideiglenes helyen egy ily épület; akár rendes lakhely ⁶⁸), akár alkalmilag népesített; végre akár tüzetesen háborus célokra alkott erősség, akár védelemre szükség idején alkalmas ház: mindezek semmi különbséget nem tettek a *moenia* nevezetre nézve, mely oly épületek többes számát, és annál fogva átvitt értelemben, mint *arces* is, magát a várost jeleli nem egyszer. Így mindjárt az alábbi 252. versben: »fusi per moenia Tueri« = *f. per urbem T.* Jelen alkalommal sem teszi hát a város kerítését (»Umfriedung« Weidn., »erőd« Szén.), mely miből álljon a falakon belül, nehéz képzelni, hanem csak a város épületeit. Nem különben elsikamlott a W. esze, midőn *dividimus*-nak le r o m b o l á s értelmet ad, s azért szükségesnek

⁶⁶) Livius nem tudta ezt a műszót; különben nem élt volna azazal a körülírással, hogy: »caede in proxima urbis facta« (2, 33.); hanem egyszerűen írja így; caede in *moenia* facta.« IIIába! ha nem volt német philologus, a ki megtanítsa róá.

⁶⁷) *Moenia*, ubi post muros commemorantur, videntur ipsam urbem cum aedificiis, . . . ubi ante muros, munimenta significare.« (Ad. Aen. 9, 186. V. L.) — Kérdehetnők, mit jelent hát akkor, mikor »in muris« emlegetik, mint: »cum paene aedificata in muris ab exercitu nostro moenia viderentur« (Caes. Civ. 2, 18.)

⁶⁸) Köztudomásu dolog, hogy a középkorban a hatalmas családok házai, városon és vidéken, megannyi erődítvények (kastélyok) voltak.

tartja magyarázni, hogy a falnak csak egy részét »ontották le.« A murus-sal kapcsolatban igen is kapja ezt a jelentést, de csak úgy, hogy: *dividimus muros* = rést ontunk a falakon. Jobb ez, mint a hogy Sz. igazítja: »á[t]törjük.«

235. v. »*Rotarum lapsus* egregie pro simplici, *rotas*, quae *labentes* dicuntur poetis, quando volvuntur.« Heyne. He-lyesebben, mint Weidner és Ladewig is másod ízben: *Rotarum lapsus* = *rotas labentes*. Nem »egregium« ez, hanem a latin nyelvben, versben és prózában gyakori *ἀλλοιότης*. — Mint magyarban: futó lovak = lófuttatás.

237. v. »*intendunt*. Inligant.« Serv. ⁶⁹⁾. Így utána valamennyi commentator. Heyne még azzal is toldja, hogy: »*exquisitū, quam illigant, innectunt*.« Mintha bizony volna valami *exquisitum* abban, ha egy szónak kitekerik a nyakát! Azért nagyon örvendettem, midőn láttam, hogy Ladew. az új kiadásában jobb útra tért. »*Intendere*«, írja, »tulajdonképi értelmében: meghúzni, megfeszíteni, van véve. *Collo* (abl.) nem a fa ló nyakára, hanem a vonczoló trójaiakra vonatkozik.« Az egyes szám nem baj, mert ott van mindjárt, 239. v. a *manu*. Attól sem lehet félni, hogy megfojlódjának a trójaiak; mert a tarisznyát »nyakba vetik ⁷⁰⁾«, még se fojtott meg senkit. Így a hámot is, melylyel a gyalogszekeret vagy a hajtót húzzák.

240. v. *minans* simpl. ad altitudinem ref. Nam, quae altitudine sua super cetera eminent, minari iis dicuntur.« Heyne rosszul indokolt paraphrasisa a Serv. jegyzetének: »*Minans*. Vel *eminens*.« Rossz, mert »*minans urbi mediae*« *constructiora* van alapítva, melyet maga H. repudial: melius

⁶⁹⁾ Parallel helynek Aen. 4, 596. v. idézi a scholiasta: *intendit-que locum sertis* = beaggatja a helyet viráglánczokkal. A parallelismus úgy lenne találó, ha ez állana: »*intendunt locis sertis*.« És még így se lenne az *intendunt* = kötöz, mert viráglánczot, mint bokrétát is, lehet kötözni, de vele nem lehet. Hanem hát a felaggatott guirlande-ok igenis megfeszülnek s a felfeszítés és akasztás rokonos eszmék. A lánczhid lánczáról egyaránt mondhatni, hogy fel van feszítve v. akasztva.

⁷⁰⁾ Ezt a szólamot nem említi a M. Ny. Sz. Pedig ezek: »nyakba-öltő« és »nyakba vető« megvannak benne. Hiányzik ott az alábbi »gyalogszekér« is.

iungitur: *illabitur urbi mediae, minans*; quam *minans mediae urbi*, quod tenuius.« Én is az elsővel tartok, de ez nem gátolja, hogy a *minans*-ban praegnansabb értelmet ne leljek, mint *eminens*, és a melyet Serv. is megemlít második alternatívájában: vel, minitans, eventum aliquem malum ominans.« Kár volt ezt számba nem venni az interpretéseknek.

244. v. »*Immemores* nem ügyelvén t. i. az omenre.« Th., V., Sz. Ki kellett volna mutatni, mikép tegyen *immemor*, »nem ügyelő«-t. Nem is tesz' biz' a; hanem igen is jelenti *memini* nemcsak azt, hogy »emlékezem«, hanem azt is, hogy »eszembe jut.« *Memento mori* = jusson eszedbe, hogy meg fogsz halni. A szóba vett hely értelme tehát: »eszünkbe sem jutva,« (hogy az a botlás [substitit] valami omen lenne.) So klappt alles, mint a német mondja. Erre nem gondolt egy commentator is, valamint arra sem, hogy *substitit*-nek a »sonitum arma dedere« adja az elakadás, botlás értelmét, a mi neki különben nem volna. — Végre: *coeci furore* = vakon neki böszülve. *Immemores* és *coeci* adverb. nominativusok. (»Appositionalis« Madw. »Adiectiva relativa absolute ponuntur.« Forbiger.)

246. v. »*fatis futuris*, tulajdonító« (dativus.) Ver., Weidn., Sz. E szerint: »Cassandra kitátotta a száját, hogy a jóslat, (vagy Sz. szerint: a végzet), mint a restekébe a sült galamb, belérepüljön.« Ily képet nemhogy az epicus Virgilius, de Terentius se rajzolt volna. Ovidiusnak idézni szokott parallel helye (Met. 15. 73. sq.): »primus quoque talibus ora, docta quidem, solvit, sed non et credita, verbis«, mutatja, hogy *fatis*, mely itt nem »végzet«-et, hanem, e vi vocis (fata = quae fata sunt) sententiát, vaticiniumot teszen, ablativusban van. Azt se merném oly biztosan állítani, mint Th., hogy »credita orához való⁷¹⁾«; hanem Serviussal tartok: »Dubium . . . . an foemininum singulare sit participium, an neutrum plurale.«

---

⁷¹⁾ Ver. I. is azt állítja imigy szerkesztett jegyzetében: »credita orara vonatkozva, mint bennható ige a görögök példájára szenvedője személyes.« Próbáltam konstruálni, próbáltam nyomdahibából magyarázni. Nem sikerült.

Thiele (Forbigernél) azt tartja ⁷²⁾, hogy *credita* »Cassandra«-hoz tartozik.

248. v. »*quibus ultimus esset*: kikre nézve utolsó kellett hogy legyen.« Sz. Helyesen, mert a *coni. imperf.* itt is, mint számtalanszor, *futurum in praeterito*. A francziának erre egy külön tempusa van, de a melyről a nyelvtanok hallgatnak: *qui allait être*, v. *qui devait être*. Az elsőnek jutott egy kis zug a *Dict. de l'Académie*-ben; a másodiknak az sem. — A Ver. jegyzete: »a kötmód okadatolja a megelőző miseri-t«, czáfolatot sem érdemel.

250. v. »*ruit Oceano nox*. Az éj az egen a nap útját futja, csak megfordított arányban, nyugoton kelvén fel az Oceanból.« Ver. Erősen sajnálom, hogy ezt a, lehető legkimélőbb, szóval nevezve, ferde eszmét épen a sok érdemű Heynera ⁷³⁾ kell hátra nyomoznom, és bámulom, hogy Weidner — persze Sz. is utána — még 1869-ben is követi a példáját; holott Wakefield még a mult százban megírta: »in Heynii enarratione, si voces converteris, et *oriente* ponas pro *occidente*, vicissimque *occidentem* pro *orientem*, omnia se rectissime habebunt.« De megezáfolja maga a költő a commentatorát (Aen. 10, 256. sq.): »interea revoluta rubebat matura iam luce *dies noctemque fugarat*.« Mert hiszen a ki velünk szembe jön, azt »nem kergetjük«! Virgiliusról pedig inkább nem hiszem, hogy ellent mond maga magának, mint commentatorairól, kik egyszer azt írják (Aen. 2. 8.), hogy »*praecipitat* = abít, discedit«; másszor megint (Aen. 2, 250.), hogy: »*ruit* = venit.« »Verum est illud,« azt írja Quintilianus, »quod vulgo dicitur, mendacem memorem esse oportere.« — Még egyet nem hagyhatok szó nélkül: »*Ruit* exquisite pro venit, surgit.« (H.) Ha azt mondaná: »*Ruit* exquisite pro

⁷²⁾ Nem tudom Thiele lőtte-e, vagy Forbiger a bakot a jegyzet ily szerkesztésében: »Thiel. comparat Ovid. Met. XV, 74, ubi eadem Cassandra ora docta quidem solvit sed non est credita.« Ott bizony Pythagoras szólal meg, nem Cassandra, a ki az egész »Metamorphoseon«-ban nem jelenik meg. Aztán a versben is nem »est«, hanem *et* van. Azt véltem, hogy csak a mi kiadóink szokása a külföldi commentatorok idézeteit vak-tában utánírni, de itt látom, hogy Forbiger is hasonlóképp cselekedett.

⁷³⁾ »Nox descendit in Oceanum, quasi cursu per medium coelum ab occidente in orientem facto.«

festinat«, érteném; de amúgy még nagyobb zavarban vagyok, mit ért H. az »exquisite« alatt, mint feljebb, mikor azt nyilvánítá, hogy: »*intendunt exquisitius quam illigant.*« Vagy tán exquisite = gesucht, nála?

Weidner a 253. és köv. v. közt hézagot érez, s azt gyanítja, hogy ott egy vers kimaradt. Minthogy más senki se gyanítja, s még Sz. sem osztozik véleményében, elemzés nélkül hagyom okoskodását magam is.

254—259. v. »*et iam Argiva phalanx. Merito viri docti hanc temporum consecutionem ibat, quum extulerat et laxet reprehendunt.*« Peerlkamp. Csakhogy tudnók tisztán, mi ott az ócsárolni való. Az, hogy egy mondat imperfectuma után mindjárt más mondatban plusquamperf. következze, nem hallatlan, nem is szokatlan, s mindjárt itt egy példa rá: »*iam fragor tectorum . . . . audiebatur, pulvisque . . . omnia impleverat*« (Liv. 1, 29, 5.). Majd ismét a plusquamperfectumra látunk praesent következni, mint: »*Trigemini, sicut convenerat, arma capiunt*« (Id. 1, 25, 1.), és »*praeterquam quod viribus creverat exercitus, ex occulto etiam additur dolus*« (Id. 1, 37, 1.). Vagy tán az imperfectum után, bár nem közvetlen, következő praesens ad okot a hibáztatásra? Ime ismét kezessék áll Livius (1. 49, 8—9.) »*Latinorum sibi maxime gentem conciliabat . . . neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed adfinitates quoque iungebat. Octavio Mamilio Tusculano . . . filiam nuptum dat.* A reprehendált három tempus hát minden lehető combinatióban következhetik szétiben egymás után kettenként, és nem látom e szerint, miért ne következhetnék mind a három is. Ez okból mind a Wagner rendezését: »*Et iam Argiva phalanx, flammascum regia puppis — extulerat, tacitae per amica silentia lunae — litora nota petens, instructis navibus ibat — a Tenedo,*« mind pedig Peerlkamp emendálását: »*extulit: at*« *extulerat* helyett, merőben szükségtelennek és megengedhetetlennek tartom ⁷⁴⁾. És

---

⁷⁴⁾ Gyanakszom, hogy az interpresek elméjében oly forma történt, mint a mit Helvetius — másnemű tárgyban — »méprise du sentiment«-nak nevez. T. i. hátha a plusqu. mellett álló cum ütött szeget a fejökbe, s nem tudták honnan van a fájdalom. És a cum, ha szoros, korlátolt értelmében vesszük, valóban nem is illik a plusquamperfectum-

általában minden — ismétlem — minden kísérlet, mely szerint elméletileg akarják meghatározni, miképen következzenek a tempusok a papiroson egymás után, haszontalan elmefuttatás. Ebben a dolog és az író felfogása, meg intentioja határoz. A cselekvények sora és minősége szabhatja meg vele az alakokat s viszont ezekből következtet az olvasó amazokra. Nem szabad elhallgatnom, hogy Weidner is felmenti Virgiliust a consec. temp. elleni vétség hibája alól.

A tárgyalt versekben van még egy nehézség: a »lunae« (255. v.) Ezzel az a baj, hogy a feljebbi: »nox involvens umbra magna terramque polumque — Myrmidonumque dolos« szavakban rajzolt képpel és kifejezett gondolattal sehogy sem akar egyezni a »holdvilág.« Hozzájárul még, hogy a *tacita* jelző, meg a *silentium* birtoknév nem szoktak egy fedél alatt lakni a »luna«-val; sőt a »silens luna« plane a holdfogytát, következőleg a holdvilág nem létét jeleli (Plin. H. N. 16, 74, Bip.). Minden esetre a »silentia noctis«, mint költőknél sőt prózairóknál is szokott szólani, jobban hangzanék, mint a »silentia lunae.« Ámde egy tekintet a mondákra, melyekben a holdvilág nagy szerepet játszik, főképen a holdnak ismételt és indokolt említése alább a 340. versben arról győz meg, hogy

---

hoz. Ámde a *cum* jelelte egyidejűség szélesebbre, az a *quo*-tól a *postquam*-ig terjed s az utóbbi határt el is éri. Vessük össze csak: »*Cum venit* (perf.) calamitas, tum detrimentum accipitur« (Cic. L. Man. 6, 15.) — »*Multi anni sunt cum ille in aere meo est*« (Id. Fam. 15, 14.) — »*Triennium est, cum virtuti nuncium remisisti*« (Id. ib. 15, 16.) — »*Illi quidem haud sane diu est, cum dentes exciderunt*« (Plaut. Merc. 1, 3, 44.). Egyenes példát, melyben *cum* közvetlen kapcsolatban volna a plusquamperfectummal, nem bírok adni, de szoros viszonyban van vele a következőkben: »*Dies nondum decem intercesserant, cum ille alter filius infans necatur*« (Cic. Cluent. 9, 28.) — »*Una nox intercesserat, cum iste Dorotheum sic diligebat, ut . . .*« (Id. Verr. 2, 2, 36, 89.) — »*Dimidium fore spatium confecerat, cum . . . allata est suspicio*« (Nep. Ecom. 9, 1.) — »*Dormiat et tecum, qui cum modo Caecuba miscet, Convivas roseo torserat ore puer*« (Martial. 11, 56.). Végre ebben: »*Tum abfuerat, cum primi dati sunt iudices*« (Cic. Verr. 4, 23), ha *cum* maga nem is, de correlativuma egyenesen vonatkozik a plusquamperfectumra. Mindezeknél fogva azt tartom, nem erőltetjük meg a dolgot, ha a 256. v. utolsó felét így egészítjük ki: »*flamas cum* (iam) *regia puppis extulerat*, a mivel aztán minden aggodalom el lesz enyésztetve.

csakugyan »lunae«-t irhatott a költő a 255. versben, bárha a commentatorok inkább szeretnék is a »noctis«-t ⁷⁵⁾. A bogot nem oldja meg sem az, hogy Heyneként: »*silentia Lunae* per se possunt recte dici pro *nocte*, sive Luna fulgeat sive lateat«, mit Weidner hallgatva átvesz, és úgy kiczifrázza, hogy alig lehet reá ismerni ⁷⁶⁾; sem az, hogy *Lunae* csak metaphorája volna az éjnek (*silentia* ad *Lunam* transtulit, quod magis etiam poeticum« Heyne ⁷⁷⁾). E szerint hát csak kettő áll előttünk, t. i. vagy az, hogy *quandoque etiam dormitat bonus Virgilius*; vagy az, hogy egy igazán költői vonást bámuljunk a vitatott helyen. A hold ugyanis ott volt, és fényesen sütve, jól látt a görög hadat, de nem árulta el közeledtét a trójaiaknak. Ebben állott a »*tacitae Lunae amicum silentium* ⁷⁸⁾«, és a pleonastice halmozottnak látszott jelzők megnyerik egész jelentőségöket előttünk. Az *amica silentia* hasonmása a »*fatis defensus Sinon*«-nak.

⁷⁵⁾ »In carmine 15. Paullini, hic versus reperitur: *tacitae per amica silentia noctis*. Eum sic in Virgilio legisse diceres. Et hoc erat melius quam *Lunae*.« Peerlkamp. Nem irok alája az ítéletének.

⁷⁶⁾ Esetlenobb fecsegést nem könnyű látni, mint a Weidneré; tessék olvasni: »Die Nacht bleibt Nacht und dem Tage gegenüber dunkel und finster, wenn auch der Mond scheint, ja selbst wenn er hell scheint, eben so wie der Mond vor dem Sonnenblicke erblasst, abgesehen davon, dass der Mond auf und untergeht, also nicht durch die ganze Nacht hindurch scheint. Auch bei uns sagt das Volk unbedenklich, 'der Mond scheint, der Mond scheint nicht sehr hell, die Lampe brennt dunkel', ja ich glaube gehört zu haben, 'der Mond ist heute dunkel', ohne dass damit der Neumond bezeichnet war. Endlich bedenke man doch, dass der Mondschein seine volle Wirkung erst im freien Felde erlangt, weniger innerhalb der dunkeln Mauern einer Stadt. Hier wird man einen Bekannten, der uns zufällig aufstösst, mag auch der Mond noch so hell scheinen, doch nur mit einiger Mühe erkennen können. Andererseits braucht der Mond nicht allzuhell zu scheinen, und er ist doch im Freien dem Wanderer ein guter Führer in der Dunkelheit. Dies und nicht mehr besagt V. 255. per amica silentia Lunae.« Ha csak ennyit akart a költő, ugyan jól tette, hogy nem mondta ennyi szóval! Kimutatom a szövegben hogy többet is akart.

⁷⁷⁾ »Luna sine dubio saepe pro nocte ponitur, ea tamen nocte, qua luna lucet.« Peerlk.

⁷⁸⁾ Suum cuique. Peerlkamp igenis nagyon figyelmes a *tacita* és *silentia* szavakra, annyira, hogy még túl is hajtja a sulykot, midőn az *amica*-t *muta*-ra szeretné emendálni. De éppen e miatt bicczent ki a jó utból,

257. v. »*fatis iniquis* = *fatis urgentibus urbem Troia-*
nam.« Sz. »*Urgueo*«, *urgeo* helyett megint a »szinvonalon
 állás« viszketege eredménye. Interpretationak is jobb lett
 volna akár a Serviusé: »*Voluntate numinum: nam illis prop-*
itia, sed in nos iniqua«; vagy a Heyneé: »*iniqua i. e. Tro-*
ianis infesta.« — Az »oxymoron«-nak otromba fordításáról
 (»éles balga« Ver.) már szólottam másutt.

260. v. »*equus*. A Q után álló V u hangzó csatlakozván
 hozzá, avval egyszerű u-vá olvad össze, péld. itt *equus-ban.*«
 Th. Ha összeolvadtak volna hosszú (ū) hangzó lett volna
 belőlök. — Már pedig *equus eqūs*. Th. is szeret színvonatra
 kapaszkodni.

263. v. »*primus*, az elsők egyike, az elsők közt, vonat-
 kozással nagy tekintélyére, melyben Machaon mint orvos a
 görögök előtt állott.« Ver. Minthogy a névszerint elészám-
 lált 10 csikó-hősnek nyolczadikánál van *primus*, nem akar-
 ták hinni a magyarázók, hogy tulajdonképi teljes értelmé-
 ben legyen véve. Azon mindnyájan megnyugodtak, hogy
 »*primus = inter primos.*« De azon, hogy a *primos* az első
 leszállókat tegye-e, vagy »*principes*-t, az iránt megoszlot-
 tak a vélemények. Veress mind a kettőt összezavarja a ros-
 szul szerkesztett jegyzetben; én pedig mind a kettőt mellőz-
 hetőnek tartom. Gondoljuk csak a »*primus*«-hoz azt a solen-
 nis formulát: »a kit . . . kell vala neveznem«, s legott visz-
 szanyeri *primus* az elvesztett hitelét, s a sorszámtól függet-
 lenné-lesz. Tehát: »*Neoptolemus et quem primum meminisse*
debebam Machaon.«

267. v. »*conscia*« = összebeszélt. Nincs okom meg-
 bánni a 99. versbeli »*consciūs*-ra irt véleményemet. De a je-
 len alkalommal egy azzal versenyző gondolat ötlék eszembe:
 hátha ott is a »*consciūs*« összebeszélőt, összeeskü-
 vőt, czimborát teszen, s *quaerere consciūs arma* = terve
 végrehajtására eszközöket s egyetértő társat keres.

---

melyre engemet az *amica* kalauzolt. Közelebb jár hozzá Henry (Notes on
 a voyage of discovery in the first six books of the Aeneis), a ki ezt jegyzi
 meg: »Hallgatónak nevezi a holdat, mivel nem fecseg, nem plety-
 kál, semmit sem szól arról a mit lát. V. ö. Tib. 1, 6, 6.« De ennél tovább
 ő sem megy.

271. v. »Visus már nem tartozik a következő vershez.« Th. Nem lehet érteni: nem is kísértem meg a magyarázatát. Elég grammaticai és aesthetikai nehézséget csináltak ok nélkül az interpresek az egész locussal (270—70. v.): az Aeneas álmával. Pedig constructioja oly tiszta, a milyen csak egy periodus lehet, a melynek megeléjük a »verbum finitum«-át. Ez itt a »visus«-hoz gondolandó est; aztán a többit könnyű igazítani, s a magyarázók mendemondáit elemzés nélkül hagyhatom, csak annyit említvén jellemzésökre, hogy egy álmot s elbeszélését oly formán vetettek történelmi rostába, mintha valóban megtörtént eseményről volna szó ⁷⁹). Ily ferde nézetből indulva, akadékoskodnak, hogy Hectort nem Trója, hanem Patroclus sirja körül hurezolta Achilles, hogy ő emennek »exuviajá«-t nem ez alkalommal viselte, hogy az álomban látott sebei korábban kapattak, tehát most csak forradások voltak, hogy »holt tagok bántalmazás következtében nem dagadnak meg« s tehát Virg. azt a mondát követi, mely szerint Hectort élve hurezolta Achilles« (Ladew. és Th.) — Elég »lárma semmi felett«!

275. v. »Hectore a görög Έκτορ töltől képezve. A latin nyelv hazában meg honosított tő Hector.« Th. A »Hectore«-ról kimaradt rövidítő jel (υ) hiánya miatt alig érthetni. Több az, hogy épen az ellenkező igaz. T. i. a görög törzsök (nem »tő« mi nem Stamm, másutt csak a Hunfalvy P. magyarságában ⁸⁰): Έκτωρ, a latinoknál: Hectör. Ha kézikönyvébe, Madwigba, betekintett volna Th., nem irta volna azt a valótlan ságot. Zumpt pedig tüzetesen mondja: »... die auf or, z. B. Hector, Nestor, sind im Lat. kurz, obgleich

⁷⁹) Mintha bizony az álomlátásnak bizonyos incohaerentia saját, lényeges vonása és azt imitálni a művész feladata nem volna! Nem gondolta ezt meg az aestheticus Peerlkamp, midőn a szóban forgó versek nyomán történetet, species facti-t szerkeszt. »Sed hoc ex vulgato ordine versuum effici non potest« s azért egészen más rendben rakja össze, olykor szavakat is változtatva. A versek így következnek nála: 271, 274, 275, 276, 277, 278, 272, 273, 279. — Igazi licentia critica.

⁸⁰) E szerint: Stammbaum, Stammeltern, Stammgast, Stammvermächtniss = töfa, tőszülők, tövendég, tőhagyomány lennének. Ellenben: tőszomszéd = Stammnachbar! A t ő és t ő r z s ö k közti különbséget már csak ez a szólam is: »tős-törzsökök« tanúsítja.

sie im Griechischen *ωρ* haben.« (Lat. Gr. 27.*) — »*Redit*«-tel is vesződnek, praesens-e, vagy perfectum? Mintha itt nem mind egy volna!

277. v. »*squalentem* . . . . . *qualis erit.*« Ver. Nyomdahi-
biba, »erat« helyett.

279. v. »*Utro.*« Itt megint a 64. számú jegyzetemben említett második (6) értelemben van véve ez a vitatott szó: »magam is,« minthogy a »*flens*« a 271. versbeli »*effundera fletus*«-nak felel meg. — Weidner is úgy érti ezúttal, s utána Sz.—Ladew. (s követői Th. és Ver.) *compellare*-val csatoltatják, s »non compellatus«-sal interpretálják. Nihil ad hanc rem.

A 280. v. »*moestus*«-t: »szomorú«-nak fordítja Sz. A »szomorú« nem alkalmas, nem is elég; »bús« v. »keserves« az igazi.

283. v. »*expectate.* *Attractio* következtében Hectorhoz tartozik, a helyett hogy helyesebben az ige alanyával volna megegyeztetve « Th. Nincs itt egy mustármagnyi *attractio* is, és nem kell Virgiliust latinra tanítani. Aztán: »turpe est doctori cum culpa redarguit ipsum.« Avvagy nem hozza-e magát latinul nem-tudás gyanújába az, a ki szabálynak állítja a kivételt és megfordítva? — A szabály az, hogy a megszólított személy nevével kell egyezni a jelzőjének genusban, numerusban, casusban ⁸¹⁾. Ez törvény, nem pedig a latinban nem is létező »*attractio*«-tól ⁸²⁾ koldult engedély. Tökéletesen helyesen van hát mondva »*expectate* Hec-

⁸¹⁾ Ezt a szabályt láthatja vala Th. Madwignál: »Zu dem im Vocativ stehenden Worte können nach den gewöhnlichen Regeln Bestimmungen beigefügt werden.« (§. 299. b.). A mi pedig a szokott szabály szerint történik, az csak helyes, úgy-e? A mit ellenben Th. állít helyesebbnek, arról saját idézete szerint azt mondja Madwig: »Selten findet man zu einem Vocativ eine Apposition in Nominativ beigefügt.« Maga a magyar comm. vágta le hát a fát maga alatt. Az igazi tudomány »nec praecipit unquam non dicenda, nec dicendis contraria,« írja Quintilian. (Inst. 2, 17.)

⁸²⁾ Utána járván a dolognak, ráakadtam a Th. jegyzeto forrására. Wagner t. i. a Schulausgabejében azt írja, hogy »nécmelyek (Andere) az *expectate*-t a mondat praedicatumának nyilvánítják, görög divatu *attractio* módjára, mintha nominativus volna (*expectatus venis.*) Ez egészen más, és Th. vagy nem vagy félreértette a W. jegyzetét. A dologra nézve különben azt mondom, hogy így sem *attractio* biz' az, hanem egyszerű *ἁλλοιότης* volna, ha volna.

tor!« épen mint: *mi Aeschine! o mi germane! mi homines! mi spectatores!* (Plaut.) *docte Moecenas! dilecte Maecenas!* (Hor.) *Natalis, multos celebrande per annos!* (Tib.) *Reverende domine! care amice!* (Közbesz.) Kivétel pedig az, hogy az adverbialis jelzőt⁸³⁾ vocativus mellett is nominativusba teszik, mire igen jellemző példát hoz fel Zumpt: »*salve primus omnium parens patriae appellatione, primus in toga triumphum linguaeque lauream merite!*« (Plin. Hist. 7, 31.) Jellemző főképp azért, hogy mind concordált, mind nem concordált jelzője van a megszólított *tu*-nak. Vagy tán Plinius sem tudott latinul, mint Virgilius? Az egyezés vagy nem egyezés a jelzőnek a mondathoz való viszonyától függ; de ezt a viszonyt csak az író kifejezéséből tudhatja meg az olvasó, és sem ez, sem a commentator bizonyos intentiot nem octroyálhat az autorra. »Monendus ne moneat,« azt mondja Simia. Aztán meg micsoda kietlen beszéd az a Th. idézett jegyzetében, midőn azt kívánja, hogy *expectate* »az ige alanyával« egyezzenek meg! Hiszen tán »Hector« az alanya »venis«-nek? Az igaz, hogy közetlen alanya a 2. szem. igének *tu*; de itt »Hector« épen a *tu* helyett áll vagy legalább azonos egy személy a *tu*-val. E szerint hát a mit kíván Th. már meg is van; csakhogy ő nem vette észre. Megint egy kis tanuság arra, mily határozatlan és legtöbbsnyire hasztalan fogalom az »alany« a grammatikában.

Azon versbeli *ut* szót ki egygyel, ki mással construálja. Servius: »*ut fessi aspiciamus*, id est; quasi fessi,« minek, megvallom. se constructioját, se értelmét kivenni nem birom. A Heyneé sem tisztább: »*ut te d. ó;*, h. e. quomodo: *defessi cladibus.*« Még is Wunderlich és Wagner reálátják, hogy H. »*ut adspiciamus*«-t construál, s ellene polemizálva állítják meg az »*ut defessi*« combinatiót, melyhez Weidner is ragaszkodik, de úgy, mintha ő találta volna fel először. — Okot ugyan nem mond reá, hanem csak parallel helyekkel⁸⁴⁾ bizonyít.

⁸³⁾ »Adverbialis jelző,« mint bevezetésemben láthatni, az a *mi* a Th. »állitmányi« (praedicativus) és a Madwig »appositionalis« jelzője.

⁸⁴⁾ A helyek ezek: »*ut te fortissime Teucrum, accipio, agnoscoque libens*« (Aen. 8, 154. sq.) és: »*Epignome mi, ut ego te nunc conspicio libens*« (Plaut. Stich. 3, 2, 12.). De ezek csakis annyit bizonyítanak, hogy

Wagner, Wunderlich és a hozzájuk csatlakozó Forbiger ellenben onnan indulnak ki, hogy ha *ut te adspicimus*-t kombinálunk, s azzal a következőkre hivatkozunk, úgy a »*post multa . . . . defessi* henyén állanak ott. Erre azt mondhatni, hogy az *ut defessi* constructio mellett a *te aspicimus* állana henyén; mert »*ut te defessi aspicimus*« sem többet, sem kevesebbet nem tesz, mint a mit: *ut defessi sumus*, és ez a gondolat foglalná el a főhelyet, mi bajosan volt a költő intentioja. A szóba vett hely ugyan is világos, hogy a Hector állapotára vonatkozik. Másfelől a Ladewig pártolta *ut te aspicimus* sem teszi azt, hogy »*qualem*« vagy »*ut adfectum te aspicimus*,« sőt kétlem, hogy ebben az értelemben jól lenne mondva latinul ⁸⁵⁾, holott az *ut defessi* ellen ilyes kifogás nincs. A dilemmából csak úgy menekszünk ki, ha *ut*-nak oly értelmet adunk, hogy *aspicimus*-sal ellenvetés nélkül construalhassuk, t. i. ezt: c s a k h o g y ! Mindenkinek azonnal eszébe fog ötleni, mihelyt *demum*-ot gondol a mondatba: *ut te aspicimus* (*demum*) = c s a k h o g y l á t u n k (v a l a h á r a !) Mily természetesen következik az *expectate Hector* után, s mily jól összehangzik a *post multa . . . defessi*-vel, mi így már bezeg nem »*otiosum*.« Az, úgy szólva, erkölcsi érveken kívül, parallel helyekkel is szolgálhatok (Hor. Sat. 2, 2, 82. sq.): *Asper et attentus quaesitis, ut tamen acrem solveret hospitii animum* = fukar léte, c s a k h o g y megmeneküljön a vendégszeretet kötelezettsége alól (megvendégelte sat.) — Ib. eod. v. 53.): *Ut tu semper eris derisor* = c s a k h o g y ne szednél reá! — (Caes. Gall. 1, 31, 12.) *Ariovistum . . . ut semel Gallorum copias praelio vicerit . . . superbe et crudeliter*

---

az *ut libens, ut lubens* constructiok az igaziak bennök; a lehet az *ut defessi* is a kérdéses helyen. S még ezt a gyenge ágat is kirugja maga alól Weidner, midőn nem érvén meg az iménti idézettel Plautusból, hozzája csatolja még a következő verset is: »*ut prae laetitia lacrumae praesiliunt mihi*;« és nem sejtí, hogy itt az ígével kell okvetetlenül construalni az *ut*-ot; minthogy mással nem lehet. Innen aztán nagy valószínűség háramlik az *ut accipio, ut conspicio* kapcsolatokra is.

⁸⁵⁾ Ezzel nem esem én abba a hibába, a melyet másokban megróvok, t. i. hogy latin költőt latinra akarnak tanítani. A mit mondok, csak annyit tesz, hogy nem hihetek Virgiliusénak oly constructiot, mely egy nem született latinnak is sérti a nyelvérvékét.

imperare = hogy Ariovistus, csakhogy megverhette a Gallok sergét . . . kegyetlenül kezdett uralkodni. — (Cic. Cluent. 13, 36.): *Ut se blanditiis et assentationibus in Asinii consuetudinem penitus immersit, Oppianicus continuo sperare coepit* = csakhogy befurhatta magát az Asinius barátságába sat. — (Id. r. p. 6, 15,) *ego, ut primum fletu represso loqui posse caepi: quaeso, inquam etc.* = csakhogy szóhoz juthattam a sirástól sat. — Tudom én, hogy az utóbbi példákban a csakhogy helyett ezt is lehetne tenni: *mihelyt*; de csak azért, mivel mellékmondatokat vezet be az *ut*. Aztán nekem elég, ha oda illik a «csakhogy.» Ajánlom hát ezt a jelentését az *ut*-nak a lexicographusok figyelmébe: annál inkább bátran, mert ha jól veszem ki az explicatióból, Cerda is oly formán fogta fel: »Cipio hic *ut* pro, qui; *ut* dicat leniter obiurgans, qui te aspiciamus!» Sapiienti satis.

287. v. »nec — moratur az ille nihil-féle mondat közéletti meghatározása.« Th. Jobb lett volna megmondani az értelmét: »nem is ügyel haszontalan kérdéseimre,« és figyeltetni a tanítványt az *ἁλλοιότης*-re: *me quaerentem* = *meas quaestiones*. Weidner szószaporító jegyzetét kivonatban közli Sz., miből a német comm. főczélját a *moror* természete ismertetését nem lehet kivenni; a többit pedig ott hagyhatta volna kár nélkül, a hol volt.

292. v. »etiam nem hac hoz, hanem az egész mondathoz való: ,meg is lett volna‘ sat.« Th. Megjegyzem elsőben, hogy *etiam* = is, sem latinul, sem magyarul »egész mondathoz« mint ilyenhez nem tartozik soha; hanem csak a mondatnak vagy egy vagy más tagjához. Jelesen, vonatkozhatik az ígére, határozóra, sőt olykor ennek csupán a jelzőjére is: de mindig *egy*, határozott eszmére. Azt, hogy melyik tagjához tartozzék a mondatnak, rendszerint a megelőző mondat valamelyik tagja szabja ki, a melynek aztán a következő mondatban megfelelőjen az *etiam*-mal párosult tag. E helyt azt mondja Hector az előbbi mondatban: *Si pergama* (aliqua) *dextra defendi possent*; és itt a kimaradt »aliqua« a mérvadó szó, melynek megfelel a következőben a »hac«: t. i. *etiam hac* (dextra) *defensa fuissent*. Ugyhogy itt a fennebb irt esetek közül az utolsó van meg. — Lássuk csak: »Ha Tróját

kéz menthette volna meg,« azaz, »ha valamelyik kéz a világon;« úgy »ez (a kéz) is megmenthette volna,« vagy »itt az én kezem és csak ez is elég lett volna megmentésére⁸⁶⁾.« Az is-nek t. i. háromféle szerepe van, u; m. hasonlító, szaporító és csekélyítő. És még ha úgy is vennők, hogy *etiam* ne tartozzék a *hac*-hoz, abban az esetben sem vonatkoznék az »egész mondatra,« hanem csak az igéjére. *Si . . . defendi possent, . . . etiam defensa essent*⁸⁷⁾. Ámde ez esetben a »*dextra*« és még inkább a »*hac*« elvesztenék minden nyomatékosságukat, otiosum-ok lennének. Azért hát az »*etiam hac*«-kal maradunk. Egy *comm.* sem is bántotta ezt⁸⁸⁾.

293. v. »*sacra suosque penatis*, a helyett *sacra sua suosque penatis*.« Th. Megleczkézi órette Weidner nyomán Sz.,

⁸⁶⁾ Vonatkozhatik az »is« a jelző s jelzett alkotta egyezménye egészében, mely esetben a jelzethez járul. P. o. »Láttam én már fehér hollót; de mondják, hogy van fekete hattyú is. Ha a jelzett mind a két helyt azon egy, nem ismétljük, s ilyenkor a jelzőhöz tartja magát az »is.« P. o. az iménti mondatokat így módosítva: »Láttam én már fehér hollót; de mondják, hogy zöld is van.« Erre az esetre tartozik a vitatott hely.

⁸⁷⁾ Magyarul itt sem járulna az igéhez az »is,« hanem a határozóához a *meg*-hez. Azért erre az esetre helyesen fordította Th.: »meg is lett volna oltalmazva. T. i. az egészséges érzék feljül kapott nála a nyavalyás elméleten.

⁸⁸⁾ Azt a hamis felfogást, mintha »*etiam* egy egész mondatához tartoznék, úgy látszik, hogy Hunfalvy Pálnak köszönheti Th. Tisztelt nyelvészünk ugyan — tudtomra — sehol se tette közzé az is-re vonatkozó elméletét: de ἔξ ἐργων νόμου τὸ πνεῦμα.« »Utazásában a Balti tenger vidékein« ezeket olvassuk: »István király azonkívül a *liv-alkotmányt* is megváltoztatta.« Ezt ő úgy akarja értetni, hogy István más cselekvényein kívül, még azt is elkövette, hogy a *liv-alkotmányt* megváltoztatta, miszerint az »is« az aláhúzott mondatra, mint egy egészre vonatkoznék. De egészséges magyar ész a coniunctiot csak a *liv-alkotmány-ra* viszi, s azt érti, hogy István más államok alkotmányain kívül a *livekét* is megváltoztatta. A böngészett többi példát nem elemzem, ítéljen róluk csak füle után a magyar olvasó: »Könyvek helyesírása nem fejezi jól ki azt a kifejtést, sőt avval ellenkezik is.« (Akarja mondani: »sőt ellenkezik is vele.«) — »Van-e elemi eszt iskola is?« — »Kettős mássalhangzót ír, ha azt nem szabad is kettősen kiejteni.« . . . melyet politikának neveznek, ámbár nem is érdemes e névre.« — »Kocsim oly sebességgel halad is a milyennel magyar paraszt is szokott hajtani.« — »Mintha nem is ember ülne megte, úgy hajt előre a kocsis.«

azt állítván, hogy *sacra*-t absolute kell venni, mert — »*sacra* ereszkedő, *suosque* és *penatis* emelkedő rythmusban állanak.« Az értelemre nézve mindegy, akár így, akár úgy; de az ellen, hogy a *constructiora* nézve a rythmusnak általában votuma és csak *caeteris paribus* is döntő votuma volna, fennnyen tiltakozom. Ladewigot sem győzte meg ezúttal a W. rythmusos érve, s újabban is sürgeti a *sua*-val való kiegyesztést. — Azon versre írt második jegyzetében Th. ezt olvastatja: »*penatesei*.« Ad normam: »*equitesek, avarések, alpesek, Fliegende Blätterek*.« A francziák ezt úgy hívják: *double emploi*. Igen sok a jóból. Szintoly feleslegesen emlegeti Th. »Hogy Aeneás Italiába vándorolt, merő mese.« Az ítélet igaz lehet, hanem: *nunc non erat his locus*. S minthogy már reá jár a rud, említsük meg azt is, hogy az, a mit a 296. vers alkalmával állít: »Homernál a gócz nem szent hely« és nála »nincs Hestia istennő,« merőben valótlan. És végre, hogy (298. v.) »*miscetur*« sem itt, sem másutt nem »= *implentur*.« Itt és más parallel helyeken: *miscet* = háborít, zaklat, zavar. A *comm.* és *lexicographusok* szerint: *confundit*, turbat.

301. v. »*clarescunt sonitus*: a hangok« [hová tovább] »kivehetőbbek lesznek. Csakhamar megkülönbözteti Aeneas a *sonitus* közt« [a *sonitusban*] »a fegyverzajt.« Weidner után rosszul: Sz. IIa jól is, igen sok a jóból.

302. v. »*excutor somno*. Minket is a zaj, fölver az álmunkból.« Th. Honnan jöttek ide a többes alakok.« — *Summi fastigia tecti* a ház legtetetejének szinét.« (Th. Sic!)

303. v. »*ascensu supero meghágom*« és: »*aures arigere, fülét hegyezni*.« Hogy Th. latin idiomákat magyar szólamokkal interpretál, azt csak dicsérhetni. De hogy a végre oly, legkimélőbben mondom, *trivialisokat* használ, milyenek ezek és feljebb (l. v.) a »száját tátni,« az, ilyes helyt, izlés ellen való vétek.

304. v. »*veluti cum. A tertium comparationis in sciusban* fekszik, t. i. *in scius causae*.« Th. Ladewig után csonkán, a mi hiba, mert épen az elhagyott rész tehetné, hogy a tanítvány érthessen valamit a jegyzetből, s annál fogva a 304—308. versekbeli viszonyokból. Valamit, mondom, mert honnan

tudja ő, mi az a »tertium comparationis,« mit — szégyen nem szégyen — megvallom, hogy magam se tudok ⁸⁹⁾). El is hagyhatták volna azt a tudós pöffedezést mind a német comm., mind magyar utánczói s' megérhették volna a jegyzet többi részével, mely a dolog valóságát sejteti. Ez abban áll, hogy az a con amore festett képe a természeti katastrophának nem »similitudo,« hanem ennek csak — valljuk be — »purpureus pannus«-a, mit csak a ment ki, hogy a bámulatok tárgyai közt is megvan a hasonlóság. Úgyde ezt főtekintetbe venni tiltja az »inscius«; tehát a tűzetes hasonlítás a ház tetején álló Aeneas és a kőszirt tetején álló pásztor közt van annyiban, hogy mind a kettő csodálkozik (stupet.) A szók rendje annálfogva ez: »Summi fastigia . . . . . adsto« (stupens) »veluti stupet de alto vertice saxi inscius pastor, cum flamma f. a. incidit in segetem, aut rapidus . . . . . trahit silvas.« Ime világos, hogy a »veluti« egyedül csak a »stupet«-hez tartozik, és sem az égéssel, sem a vízár-ral semmi köze. De az Aeneis kezelői, copisták és kiadók, azt vélték, hogy van s a veluti egyenesen a cum-ra látszik vonatkozni, nem lévén pontozattal elválasztva. Elöl hátul commákat kell melléje tenni, hogy az összeírás nyügeből szabadulva, meglegelhesse igazi követő társát a »stupet«-et ⁹⁰⁾).

310. v. »dedit ruinam, romba dönt.« Th. A »dedit« és »dönt« közt metaphoricus nagy hézag van, melyet át kellett volna hidalni a tanítvány számára. P. o. mintegy ily formán: *ruinae* (conspectum) *dedit*; vagy: *dedit* = *exhibuit*.

⁸⁹⁾ Ugy látszik Veres sem tudja, midőn Ladewignek egész jegyzetét röviden így tolmácsolja: »A hasonlítás harmada a meglepetésben (inscius) rejlik, melyet a vész terjedelme mindkettőben okoz.« Elég idézni.

⁹⁰⁾ Th. is ad egy rendezett paraphrasist, mely sem az ő előbbi jegyzetével sem a dolog valóságával nem egyezik. Helyes felfogást csak Cerdánál lelek, a ki miután a természeti és hadi katastrophá közt, — úgy szólva, mellékes — hasonlóságra figyeltetett, imigy végzi explicatic-ját: »Referenda haec ad Aeneam: sicuti pastor e monte audiens sonantis fluvii strepitum, stupet; sic Aeneas ad diversos luctus, clamoresque horrendos, praesertim ignarus causae.« Látnivaló először, hogy Cerdá stupet-tel construálta »veluti«-t; másodszer, hogy Ladewig tőle kölcsönözte a jegyzete értelmét pedant homályos stylbe öltöztetve — eredetiség kedviért. Az újabb német commentatorok általában sokat csentek Cerdától.

Igaz hogy a commentatorok nem tanitnak erre, mert feltesszik, hogy Virgilius olvasója tudja már, hogy a *do »latissimae notionis«* (Gesn.) és *»infiniti usus«* (Forcell.) est, és a tanítványról, hogy megtele a lexiconban az *»edere, offerre, ostendere, darbieten«* jelentéseit; szóval, mindent a mi kell, csak ezt nem: »dölni.« — A német comm. hallgatása megmagyarázza a Veressét és Szénássyét is.

311. v. »ardet Ucalegon, azaz Ucalegon háza.« Th. Ennyi elég lett volna s helyes. De már a következőre: — »Csak is költőknél található metonymia,« azt kérдем: vajon metonymia-e? És akár az, akár nem az, éppen olyan ez is: »Huc Caesar magnis itineribus contendit«; mert oda kell érteni, hogy: *Caesaris exercitus*. Pedig prózairónál (Caes. Gall. 1, 38.) találjuk, valamint ezt is: »Jugurtha . . . turres extruit« (Sall. Jug. 23.) és számtalan másokat ⁹¹⁾.

312. v. »Ucalegon trójai gerón.« Th. »Gerón« nem létezik másutt, csak Th. jegyzetében, mely e szerint nem magyaráz, hanem rejtvényt ad fel.

313. v. »*clangor tubarum*: A hőskorban tuba nem volt; a költő azonban az őskor hasonnemű situatioját az ő kora fogalmainak beszövéseivel igyekszik olvasóinak közelébe vonni.« Weidner után Sz. így szépitgeti azt, a mit ha újabkori költő tesz, »anachronismus«-nak neveznek kérlelhetlenül. W. nem tudja, a mire Bendavidot intette a nagybátyja: »Nagy társaságban soh'se koppants gyertyát öcsém!« va' amint Virgiliusnak nem jutott a »*clangor tubarum*« írásakor eszébe, hogy a m a g a s z t o s-nak lényeges vonása az e g y s z e r ü.

314. v. *nec sat rationis in armis*, de nem elég (okos, csak) fegyverhez nyulni « Ver. Biz' én se vagyok elég okos ennek a magyarázat(lanság)nak az értésére. Utasítom az olvasót a Szénássyéra (eredetileg Weidnerére), mely megint csak szószaporító paraphrasisa a Heyne egyszerű interpretatiojának: »*Nec sat rationis*, h. e. *parum consilii, in armis*, in

⁹¹⁾ »Rem domus ad personam transtulit.« Servius. Igen de a metonymia nem »rei« hanem »nominis translatio« (transnominatio: Diomed. Donat.) — Sz. is utána mondja Th.-nek »ma több mint kétes állítást.

armorum usu; nec mihi satis ipsi constabat, quantum his armis profuturus essem captae iam et incensae urbi.« — Servius is csaknem azt írja; nem különben Cerdá ⁹²⁾. — A mi az *arma amens*-beli alliteratíót illeti, az ilyesekről már megírtam általában a véleményemet. — Hanem hogy »audiatur et altera pars« is, halljuk Cerdát: »Laudabat Jovianus collocationem hanc hiulcam, *arma amens*, hoc loco opportunam ad signandos Aeneae terrores, et vagos errores mentis: eandem laudat Caesar Scaliger; nam explicatur Aeneae anhelitus in iterata vocalis vastitate.« Ezt is eltulajdonította Weidner, de nem követte Cerdát a suum cuique lelkiismeretes számbavevésében. Egyébiránt meg is toldotta azzal a fontos felfedezéssel, hogy *am* (*amens*-ben) a megfordított *ma* (az *arma*-ban). Sz. csak ezt tartotta tolmácsolásra méltónak!

323. v. »*quo res summa loco? . . . quam prendimus arcem.*« Ez ismét a sokat vitatott helyek között való. A vélemények ezek: »*Quo res summa loco, Panthu?* Res publica, id est universus status quo loco positus: et bene civis utilis, de repub. primum sollicitus est.« Serviusnak ezt az explicatióját, mint látszik, egy más kéz, (folytatólag) azonnal megegzáfolja: »sed hoc totum admirantis est, non interrogantis: et *Panthu* vocativus est« ⁹³⁾. Mind a mellett hol hallgatva, hol ismételve vagy variálva elfogadták Burmann ⁹⁴⁾, Heyne, Forbiger ⁹⁵⁾, Wagner és utoljára Ladewig az ő apródjaival ⁹⁶⁾. — »Thielius« (Forbignél) »haec verba de arce interpretatur,

⁹²⁾ Donatus a *nec sat rationis-t erat-tal*, vagy *habui*-val kívánja kiegészíttetni.

⁹³⁾ Ezt a discrepantiát a scholionban egy commentator sem jegyezte meg. Minden mi ért-nek van a z ért-tja, azt mondja a német.

⁹⁴⁾ Burm. úgy látszik, hogy parallel helyek gyanánt idézi: »*Nam si istuc ius est, senecta aetate scortari senes, Ubi loci res summa est nostra publica* (Plaut.) Nem látom a parallelismust.

⁹⁵⁾ »*Res summa*; salus reipublicae, ut saepissimo.« Forb.

⁹⁶⁾ »*Quo res summa loco?* azaz, hová jutott az állam sorsa.« Ebben Th. a Plautus imént idézett locusát s nem a Virgilius szavait tolmácsolja. Gyöngyösi János versét: »Házasodol látom, mi dollog? Gombási barátom! juttatja eszembe. — »*Res summa*, mint res publica, az állam ügye.« Ver. J. Magyarázza meg hát ebből a Plautus idézett helyét!

quae nunc Trojanis res summa, i. e. gravissima esse debent.« Ez a véleménye Weidnernek is, egy szokás szerint mindent magának tulajdonító és bőbeszédű jegyzetben, melynek velejét imígy közli Sz.: »itt *summa res* helyre vonatkozó (localis) értelemben van véve = a legmagasabb dolog, azaz: a dolog a magasságban, azaz, a várban.« Valódi proteusi átalakulások; hanem lássuk már az én szerény véleményemet. Láttuk a 314. s köv. versekben, hogy Aeneas a legnagyobb izgatottságban, felbőszülve, sőt eszeveszett dühvel készül életre-halálra rohanni a csatába, — mint Decius előképe: »in medios se immittere hostes.« Mi természetesebb tehát, semminthogy a csatából e pillanatban érkezőtől azt kérdeje: »hol legnagyobb a baj? hol legderekasabb az ütközet? hol legváltáságosabb a dolog állása?« Ezzel összehasonlítva mily balgáknak, gyermekeseknek tünnek fel a feljebb eléadott értelmezések, meg fogja olvasóm itélni. Ugyde a »quo res summa loco« a kérdésnek feltettem három alakja közül nemcsak akármelyiket teheti, hanem mindeniknek megkülönböztető vonását, a *summa* és *res* szavak tág értelmeinél fogva, magában foglalhatja. Tanúsítsa az elsőre külön, s aztán a kettőre is együtt vonatkozó példa. »Sub. tempus aestivorum nullum *summum bellum* posse conflari« (Caes. Gall. 8, 6. Gesn. szerint i. e. quo *summa rerum* in discrimen venit). — »Tum vero ad *summam desperationem* nostri perveniunt.« (Caes. Civ. 2, 42.) — »*Summum* in *cruciatum* se venturos viderent.« (Id. Gall. 1, 31.) — »... ut modo hi, modo illi, in *summo* essent aut *fastigio*, aut *periculo*.« (Nep. Att. 10.) — »*Summus timor*.« (Id. ib.) — »*Summum scelus*« (Sall. Cat. 12.) — »*Summus labor, summum ius, summa controversia, summa religio, summa salus, summum reipublicae tempus*«: mind Cicero szólamai, melyekről így ítél Ernesti: »in primis eleganter iungitur *summus* substantivis ita, ut significetur id, a quo tota res quae substantivo indicatur, pendet.« — »Significamus *summam* illam *controversiam*, in qua causa *vertitur*. Quint. 3, 11, 1. — Elég volt e szó »élire állított, legszélő, váltáságos« értelmeinek bebizonyítására; lássuk már a »*summa rei*«-t. — Quod quidem erat magnum de *summa re* dissentientes, in eadem consuetudine amicitiae permanere.« (Cic. Phil. 2, 15,

38.) — »Imminebant enim Seleucus, Lysimachus, Ptolemaeus . . . ., cum quibus ei de *summis rebus* erat dimicandum« (Nep. Eum. 10.) — »Mene igitur socium *summis* adiungere *rebus* Nise fugis?« (Aen. 9, 199.) — Ime mely szépen értelmezi itt maga a költő a kérdéses szöveget: midőn mindkét helyen a körülmények majdnem teljesen egyeznek. De az interpresek talán féltek, hogy elkergeti a tücsküket ez a vers, és egyikök se idézi. Kisértsük meg elűzni a másikat, a melylyel ezen versben vesződnek. Mit tehet a »*quam prendimus arcem*?« kérdik, s a hányan, annyiféle feleletet adnak ⁹⁷⁾. Feleleteikkel nem untatom itt az olvasót, hanem inkább azt kutatom, mi húzott hályogot a szemökre? F. az, hogy mind »*prendo*«-nak, mind »*arx*«-nak felettébb megszűkítették az értelmét: jelesen az igéét tetties (actualis) fogásra vagy

⁹⁷⁾ Hadd resumálja nekünk Peerlkamp a tudósok hallucinatioit: »Burm. conicit: *qua prendimus arcem*? Id est, qua ratione ad arcem pervenire possumus? — Schrader: *qua tendimus arcem*? — Servius interpretatur: *quam prendimus arcem, cum tu eam relinquant*. Non enim plures erant arces. Heynius arcem pro *perfrugio* accipit. Quod minus huc convenit, quia modo legimus Panthum fuisse sacerdotem *arcis*, ubi cum *arx* proprie accipiatur, hic non figurate poni potest.« (Mintha biz' azon egy lapon nem fordulhatna elé azon egy szó egyszer »*proprie*,« másszor »*figure*!« Kivált pedig itt! Hisz' az első *arx*-at Aeneas Karthlagoban mondja Didonak s meg kell neki magyaráznia, ki volt az a Pantheus; a másikat évekkel az előtt mondta Pantheusnak, a ki nem fogta őt félre érteni s minket sem kényszerít semmi, hogy azon egy tárgyra vigyük a különbözőleg mondott, bár hangban egyező két szót. Nem azért nem tesszen hát *perfrugium*-ot az *arx*, hanem mivel világos, hogy a »csatába rohanó Aeneas nem hogy beszélhetne, de nem is gondolkodhatik menhelyről.« — »Wagnerus« (folytatja Peerlk.) explicat: *quomodo prendimus arcem*? Non recte intelligo, cur Aeneas hoc sacerdotem roget etc.« (Még hosszasan czáfolja P. a czáfolatra sem méltó interpretatiót s aztán elkáll a magáéval:) »Scribendum puto: *quin prendimus arcem*?« Tehát ismét emendatio, s annak is elég sületlen, feltéve, hogy *prendimus* alatt a várnak visszafoglalását érti P.; mert biz' a nem volt olyan könnyű dolog, hogy oly hideg vérrel lehessen projektálni. Már pedig ebben az értelemben vették Weickert (ap. Forb.), Ladowig és Weidner is, kik Cerda explicatioját: »*quam arcem ad defensionem habemus*? nullam credo cum tu inde fugias, Panthu,« tették magukévá. *Prendere* szerintük = *capere*, *occupare*. Én az ira amens« Aeneasra gondolva, a kinek csak a *pulchrum mori succurrit*,« nem bírom képzelni, hogy ő e pillanatban hadi terveket készítgetett volna Panthussal.

legalább illetésre, a névét erőditményre, vagy épen csak »acropolis«-ra. Már pedig a *prendo* szint oly széles értelmű, mint a magyar fogok; a mivel azonban a világért sem állítom, hogy synonymák. Hanem állítom ám, hogy sem ebben: »cum simul ventis properante remo -- *prenderint altum fugiente litus*« (Sen. Troad. 1048—9); sem ebben: »iam tandem Italiae fugientis *prendimus ora*« (Aen. 6, 61.), a *prendo* actualis oda érkezést (»erreichen« Klotz. »gewinnen Voss.) nem jelent; hanem azt, a mit a magyarban értünk ime szólamokban: *útba fogni; útnak fogni; heidségnek, hegynék v. erdőnek fogni* (irányába menni, indulni, közelgetni) ⁹⁸). Megint ha *arces*, mint *moenia*, várost, illetőleg a város épületeit teheti, miért ne tegyen *arx* épületet? Mindezekből önként következik, hogy: *quam prendimus arcem?* = melyik háznak vegyük útunkat? akár: melyik részére induljunk a városnak? Mi az előbbi kérdésre: »hol a legnagyobb baj?« önként következik. Et sic omnia aptissime cohaerent ⁹⁹).

324. v. »*summa dies*: ,a temetés napja' = supremus dies.« Weidner nyomán Sz. Ismét csak tudósi viselkedés; ;

⁹⁸) A M. Ny. Szótára kifeledte ezt a szólamot; holott megvan benne: »(közeliítő ragu névvel) *munkához fogni . . . . dologba fogni . . .*« Igen de a *nak* is közeliítő rag nem egyszer; p. o. *fulnak menni, Pestnek tartani sat.*

⁹⁹) Elég hosszas valék e tárgyban, de egy kis megjegyzésre vőgül mégis engedelmet kell kérnem. Német kritikus megneheztelve, ha egy órában merném előtte emlegetni Drydent és Vossot, mint Virgilius fordítóit. »Hogy merek én,« mondaná, »összehasonlítani egy vízenyűs paraphrasist egy nagyszerű műfordítással?« És ime, az angol költő paraphrasisában:

What hope, O Panthus? Whither can we ran?

Where make a stand? And what may yet be done?

elfogulatlanul tekintve, mennyivel több méltóság van, mint a Voss szabatos sorában:

Panthus, wie steht gegründet das Heil? wo schutzet ein Hort uns?

Az a »wie steht« nem sokat különbözik a Gyöngyösi (l. 96. j.) »mi dolog?«-jától. És meg kell gondolni, hogy mindenik előtt csak a commentatorok magyarázatai lebeghetnek. De Dryden nemesítette őket, holott a német költő pedantul szabta a versét hozzájuk. Képzeljük csak az Eugenia császárné szájába azt a verset, a mint egy Sedanból menekült katona megviszi neki a katasztrófa hívét! (V. ö. »Quid agitur?« Pl. Ter.)

mert »*summa dies*« tulajdonképpi értelmében = végnap; s Panthus nem volt oly rózsaszínü kedviben, hogy metaphorákat hajhászson, mikor keze ügyiben volt a mindennapi: »vé-
günk van!« Aztán úgy látszik, mintha volna a feljebbi (322. v.) *summa* és e közt némi viszony: mely szerint a »*quo loco summa res*«-re Panth. azt feleli (*reddīt*): »*Venit summa dies.*« A világot sem mondom, hogy szójátékból; — ámbár kétségbeesett embertől ez is kitelik, mint a harag legmagasabb fokán a nevetés; — hanem csak eszmetársulat következtében, melyet az a temetés-metaphora, elrontana.

330. v. »*Portis bipatentibus.*« — Ezt következő ékes magyarsággal fordítja T.: »a két szárnyuk nyitott kapuknál.« Alább a 333. versnél pedig: »*stat stricta, kirántva áll.*« Német csakugyan nem irt volna »gezücktes Schwert« helyett »entblösstes Schwert«-et. Igen, mert ott még tudják becsülni a nyelvet.

331. v. Az újabb comm. merőben hallgatnak erről a versről, mintha minden tisztában volna vele. Pedig, egyszer, hiányzik a »*quot*«-hoz egy *tot*, a miért is Servius anacoluthonnak nevezi, s elmésen menti azzal, hogy »*vel augendi gratia, vel perturbatus dixit*« (Panthus). Aztán meg ha kipótoljuk is, a »*tot milia*«-nak nem lesz igéje, s az anomalia még is megmarad. A bajon Wagner úgy akar segíteni, hogy nem *tot*, hanem *eorum* egészítőt használ, s így construál: *Quot milia unquam Mycenis venere, eorum alii portis . . . . . adstant, alii angusta viarum . . . . . obsedere.* — Jutott az is eszembe, hát ha az *alii . . . . . alii* megkülönböztetést *partim . . . . . partim* helyett mondta a »*perturbatus*« pap. Tehát: *Milia, (quot unquam . . . . . venere), partim . . . . . adsunt, partim . . . . . o'sident.* De hajlandó vagyok inkább a Wagner ellipsisét fogadni el. Mindenesetre figyeltetni kell a tanítványt, hogy a 331. v. az *egész*et, az előtte s utána valók *ennek részeit* képezik.

335. v. »*cocco Marte, vak harcban, eszeveszetten harczolva.*« Th. Ő, a ki, és helyesen, szeret magyarázólag fordítani, itt a *cocco*-t nyersen tolmácsolja vaknak. Másod ízben igaz, hogy magyarázza; de abban nincs köszönet. — »Eszeveszett harczolás« alatt megátalko-

dott, tüzes harcztot ért a magyar. Ezt pedig azokról, kik »*vix temptant praelia*,« mondani nem lehet ¹⁰⁰⁾. Éjszaka is volt, meg is lepte az ellenség, tehát »*vaktában*« védtek magukat, (»*resistunt*«) úgy a hogy lehetett.

341. v. »*lateri adglomerant nostro* : t. n. *latera*. Ladewig után Th. *se*-vel egészíti ki a 339. versből. « Sz. — Megjegyzem, először: hogy a t. n. betűket nem tudom kiegészíteni, s gyanitom, hogy a könyvet használni akaró tanítvány se. Másodszor, hogy Sz. a Weidner jegyzetét csonkán és hibásan tolmácsolja. W. ugyan is két esetet különböztet meg. Vagy *intransitive* kell venni (Servius-sal) az ígét, mint egy falka más transitivumot, melyeknek Virgiliusból, ezen az egyen kívül, teljes listáját adja Ribbeck (Proleg. p. 65.); vagy ki kell egészíteni illő *accusativussal*; még pedig vagy *se*-vel, mint nemcsak Ladewig, hanem előtte már Heyne és Peerlkamp is; vagy *latera*-val, mint tudtomra egyedül Weidner. — Továbbá, színvonal nem színvonal, de én szeretném tudni, minő elven vagy elveken alapulhat az az orthographia, mely egyfelől (285. v.) »*aspicimus*«-t, másfelől »*adglomerant*«-at, majd »*opstupuit*«-ot és ismét »*adspirat*«-ot ad?

345. v. »*qui h o g y*« Th. Nem hibáztatom egészen; de szükségtelen a változtatás, miután úgy is jó értelme van: »az a szerencsétlen, a ki nem hallgatott mátkája szavára.« Sőt még jobb, mert a »hogy«-gyal magyarban nehézkes interiectává lesz az *infelix*. Vagy pedig *qui*-vel ezt is, mint adverb. nominativust (*Coroebus venerat infelix*) erre kell változtatni: szerencsétlenségére. Minden esetre okát kell vala adni a változtatásnak.

348—54. v. Aencas szónoklatát Serviuson kezdve minden interpres bonyolodottnak — némelyike úgy a hogy áll,

---

¹⁰⁰⁾ Ladewig pedig épen azt mondja jegyzetében, melyet Ver. így tolmácsol: »*coeco Marte* nem a sötét éjjeli harcztot jelenti,« (persze hogy nem!) »mert holdtölte és a tűz fénye is világított« (a hold t ö l t e m i k é p v i l á g i t h a t? nem tudom) »hanem a szenvedélytől vakított sikertelen harcztot.« A »*harczolás*«-t miképp v a k i t h a s s a szenvedély, nem foghatni meg. A »*harczosok*«-at igenis; de hát volt-e idejük a meglepett, tán el is szunnyadt öröknek, hogy kifejlődhessék bennük a vakító szenvedély?

plane inextricabilisnak ¹⁰¹⁾ — tartja és nyilvánítja. Ki egy, ki másképp akar segíteni a dolgon; de mindenik az utána jövők ítéllete szerint szerencsétlenül. Kisértményeiket nem sorolom elé, a mennyit Sz. Weidnerből kiir, utiglan elég. A helyett megmondom s el is háritom a baj okait. Az első az, hogy Servius s utána mások egész Thewrewkig a 348. versbeli *frustra*-t a *succuritis*-hez huzzák, miből aztán a következőknek, hogy a szavak jelen rendében, a schol. szerint: »synchysis, id est, hyperbati longa confusio« lenne. De arra nincs szükség, mert a »frustra fortis« mellett, ha exacte parallelus locus-t nem is bírok felhozni, de ellene sem lehet semmit mondani. Igaz, és ez a második baj, hogy aztán a magára maradt *succuritis urbi incensae* után első tekintetre furcsán következik a »*moriatur*,« t. i. »segítségre jöttök; t e h á t haljunk meg!« De tegyük csak a mondat accentusát, ne a *succuritis*-ra, hanem az *incensae*-re, vagy nyelvtanilag szólva, jusson eszünkbe, hogy ez a jelző adverbialis dativus, legott megszűnik az *ἄρονος*, s a mondat értelme ez: »akkor jöttök, mikor a város már ég,« azaz: miután már megszállotta az ellenség, s nem lehet megmenteni. Azért még is — (visszatekintve az elébb mondottira: *si vobis cupido (est me) sequi*) — »induljunk, bárha csak a halál áll előttünk,« sat.

Valaki azt mondhatná, hogy »hisz' ez nem újság, mert Sz. jegyzetében csaknem szóról szóra úgy olvashatni.« Én nem mondom, hogy újság a paraphrasisom, s még arra sem kopogtatok, hogy a kettő közt van némi különbség; hanem bizony a Weidneré (melyből fordította Sz.) sem újság, mert a Ruæus (in us. Delph.) paraphrasisában, csakhogy rövidebben szerkesztve, mint a miénk, épen azt olvashatni. Mondom ellenben, hogy a mi kirekesztőleg az enyim, az a magyarázatnak nyelvtani deductioja. Ladewig ugyan is logikait ad, Weidner a psychológiába és rhetorikába ül belé oly mélyen, hogy alig bir kivergődni. Grammatikáról se egyiknél, sem másíknál e tárgyban egy szó sincs.

¹⁰¹⁾ »In vulgato ordine apta connexio desideratur, et, ne de Burmanno et aliis dicam, dubito an Heynius et Wagnerus invenerint.« Peerlk. — Nem tudom, hozzája állott-e Ladewig vagy Weidnerhez szegődött tacite; mert újabb kiadásában az egész dologról hallgat.

Hanem van a *his* felett vita, melyet Ladewig (et Comp.) dativusnak, Weidner és követője ablativusnak tartanak. Az utóbbi vélemény eredetileg a Serviusé. Ismét az autorra volna szükségünk, hogy megmondja: kinek van igaza. Egy harmadik vélemény a Heyneé: »*super his* = post haec, inde.« De mind a mennyien reá támadnak, s én nem védem. Sziut' oly kevéssé védem Ladewiget, a ki Weidnernek helyes megjegyzése daczára, azt állítja — tudós ügyetlenséggel —, hogy az »*infinitivus, sequi* (350. v.) parancsoló mód helyett áll, Homerusi módon.« Szeretném látni mikép construálja belé akár latinul, akár más nyelvre fordítva a parancsoló módot a »*si vobis audendi certa cupido*«-ba, melyet »*quae sit rebus fortuna videtis*« követ? És bámulok, mikép nem látta, vagy inkább érezte, hogy a (*me*) *extrema audentem* regens verbumot követel? Ladewig igaz, hogy német, s a kutyájának infinitivus modusban parancsol; de hiszen a német is a parancsoló infinitivust rendszerint csak elszigetelve szokta használni.

355. v. »*lupi ceu raptores*: mint ragadozó farkasok.« Sz. Ennyi elég lett volna. A következő nyakatekert magyarázat — (»tehát raptor tulajdonság névileg áll«) — helyett pedig vagy semmi, vagy egyszerű rendezés.

356. v. »*improba*, gonosz, mert telhetetlen.« Ver. Sajat esze után.

357. v. »*coecos*: vakokká minden veszély irányába.« — Sz. mikor Lad., Weidner jegyzetét — »Blind gegen jede Gefahr« — fordította, nem pillantott a szövegbe, s nem vette észre, hogy ott *exegit s nem reddidit* levén, így construálni: »vakokká üzte,« nem lehet. De ha lehetne is, az értelmezés nem igaz. *Caecos* adverbialis accusativus és = (németül) *blindlings*: azaz a sűrű ködben (*atra in nebula*)) vak tában, azaz határozott irány és terv nélkül indult kóborolni a farkas, mint egy veszett kutya. De a »*rabies*«-nek a »*coecos*«-sal éppen annyi köze van, mint a 355. versbeli *cocco*-nak a szenvedélylyel.

360. v. »*cava umbra*, quatenus ipsi ea circundantur, quasi tecti.« Heyne. *Cava*-nak ez a követelt (burkoló) jelentése kivétel nélkül minden commentariuson áthúzódik II.

óta. Lehozatalát azonban csak Veress és Weidner kísértették meg, elmondom mi módon; mert szükséges a papiros túrlemes voltának bebizonyítására. Veress deductioja: »*cava umbra*, hasonlóan mint *cava nubes* (1. 16). A mit a felhők, melyek olykor-olykor a hold fényét elborítják, okoznak, az az okozatról van mondva.« Ebből már tudjuk! A Weidnerét, nem itt, hanem I. 81. v.-nél kell keresni, hol ezt leljük: »A hegy *cavus*, mert hajlékául szolgál a szeleknek. De ha az öblösnek külszine valamennyire el[van] fedve, e l f e d ő, r e j t e g e t ő, b u r k o l ó jelentéshez jut a *cavus*.« És Weidner, ha kalapot tesz fel, »Kalapos« névhez jut, mondhatnám én is. A valóság az, hogy a *cavus*-nak, — a magyarban is rokonos — két jelentése van: ü r e g e s (ö b l ö s, h o m o r u) és ü r e s. A többi mind szófia beszéd, s Heyne jobb lesz, ha alszik, a helyett, hogy azt a ferde fogalmat bocsátja világá.

364.—5. v. »*inertia corpora*, g y á m o l a t l a n o k. K ö r ü l í r á s i n e r t e s h e l y e t t . « Th. »Wehrlose« L. ¹⁰²). Így a többiek is, mind, és mindnyájan hamisan és sületlenül. *Inertia corpora* = h e v e r ő testek és *sternuntur inertia corpora*, αλλοιότης e helyett: *corpora strata iacent* ¹⁰³). — Bővebb elemzésre, úgy vélem, nincs szükség. — *Inertia corpora* n e m k ö r ü l í r á s, és ha ilyet akarnánk keresni, reá igazít Cerda: »*nota elegantem periphrasim cadaverum. Quid enim est cadaver, nisi corpus iners, et iam stratum.*« Csakhogy így aztán a *sternuntur* quasi praesens historicum lenne, mi csupa leíráshoz nem illik jó móddal.

373. v. »*nam quae azaz quae nam.*« Th., és hivatkozik

¹⁰²) Ezt a fordítást Heyne szerencsétlen gondolata magyarázza ki »*sternuntur inertia corpora*, inertium hominum, malim accipere de imbelibus, senum, infantum, feminarum.« — Csak azt mondom reá, hogy *longe petium*, mihez az utat Servius interpretatioja: »*inertium* = non repugnantium« mutatta.

¹⁰³) A *iacent*-hez a *passim* igen jól illik, holott a Heyne képzelte mészárlással, mi csak a házakban, nem az utczákon — hiszen az »imbelis« lakosság már le volt feküve, — történhetett, »nem fér jó móddal össze. Aztán a fegyvertelen népet (»non repugnantia«) rabszija fűzni, nem leöldödni, volt szokás. Igaz hogy a szövegben »perque domos« is ott van, de ez azt teszi: »még a házakban is« és eladott nézetemet legkevésbé sem gyengíti.

Serviusra, a ki azt állítja, hogy a *nam*-ot régente elébe tették a *quae*-nek. Hasznosabb lett volna figyeltetni a tanítványt, hogy a *quis*? etc. után tenni szokott *nam* különbözik a coniunctio *nam*-tól, melynek mert a jelentése, holott a kérdéses *nam* = csoda, féle. *Quidnam* = micsoda, miféle? *Quidnam id est*? (Plaut. Trin. 5, 2, 45.) = Micsoda az? Szoktuk ezt utórag helyett »ugyan« előtételével is kifejezni: Ugyan mi az? Lényeges a *nam*-nak e használatában az, hogy a *quisnam* sat. nemcsak kérdőszócska, hanem éppen fő- és sarkalatos szava a kérdő mondatnak, s azért az accentus ráé esik. — De nem mindig kérdő ám a *quisnam*, *quaenam*, *quidnam*, hanem egyszerű, úgy nevezett határozatlan névmás, és ha kérdő mondatban van is, nem kap accentust, vagy ha kap is, a mondatnak nem a főaccentusát, hanem egy gyengébbet, másodrendűt. Így ebben: »Num *quidnam* ^{de} oratore restat?« (Cic. Past. 7, 26.) = Vajon (v. Hát aztán ^marad-e meg ^valami a szónokból magából? Látni való, hogy a kérdés fő és accentuált szava a »restat.« Ilyen ez is: »Quid? quae sine arte appellantur. . . . *ecquonam* modo, *ecquonam* loco arte *indigent*?« (Cic. Part. Or. 14, 48.) Hogyan? azokra, a melyeket mesterség nélkülieknek hívnak . . . . . ^kell-e ^valami mesterség?« Ezekből s hasonlókból azt tanuljuk, hogy a *nam* egy természetű a *quam*, *piam*, *dam*, *libet* utóragokkal. Vessük össze csak a feljebbi első példával ezt: »Num *quisquam* praeterea« (*est*)? (Cic. Rosc. Am. 37, 107.) = Vajon ^va-n-e még ^valaki? Magyarban rendszerint ^val-a előtételével különböztetjük meg és fejezzük ki az ilyes *quisnam*-ot; jóllehet a csoda is megmarad olykor, p. o. ebben a szólamban: [»Van-e tollad? — Van a micsodás!« Jegyezzük meg továbbá, hogy a kérdő *quisnam*-ban az utórag, úgy szólva, fokozó, erősítő, nagyobb kíváncsiságot, bámulatot fejez ki, mit Cicero diserte is jelel ebben: ». . . . . secum admirantem, *quidnam* contra dici possit?« (Hasonló erejű a magyar csoda és féle is; holott az angolnak egész szólam kell: »I wonder.) A nem kérdő, határozatlan *quisnam*-ban ellenben elveszti a *nam* ezt az erejét és inkább gyengítő, kicsinyítő tulajdonságot ölt.

Térjünk már vissza az elől tett *nam*-hoz. Ennek is van,

nem causalis értelme, melyet egy esetben így fejez ki Hand (Turs. 4, p. 6.): »Parenthesis, quae explicandi causa interponitur, propriam habet particulam *nam*.« Magyarban is épen így van, s a szócska is a »mert«¹⁰⁴). Ehhez én még azt teszem, hogy nemcsak parenthesiseket, hanem ex abrupto más mondatokat is kezd ez a *nam*, mely szintűgy elvesztette a causalis értelmét, mint p. o. »*Nam* cur me miseram verberas?» (Plaut. Aulul. 1, 1, 3.) Ez az első szava az illető személynek a játékban, és ismételve: »*Nam* qua me nunc causa extrusisti ex aedibus?» (Ib. v. 5.) — *Nam* is postquam excessit ex ephebis, Sosia, Libere vivendi fuit potestas« (Ter. Andr. 1, 1, 24.) — *Nam* quid ego de actione plura dicam?» (Cic. Orat. 5, 18.) Ily helyen a magyarban már ritkán »m e r t,« hanem legtöbbsnyire »h á t« felel meg a »nam« nak¹⁰⁵). A *nam*-on kívül van még hasonló használatban a *quid?* is. *Quid?* orationis quot sunt partes?» (Cic. Part. Or. 1, 4.) — *Quid?* quaestio quasnam habet partes? (Id. ib.) — »*Quid?* definitionis quae ratio est et quae via?»

Elemzésünkéből kilálglik, hogy a hátuljáró *nam* sem egyik, sem másik értelmében nem azonos az (utóbb jellemzett) elül helyzettel, sem egyik, sem másik jelentésében. A hasonlóság is csak abban az egy negatív jellemvonásban áll, hogy egyik sem okadó coniunctio (foglaló). Se a kérdéses locusban tehát, se az idézni szokott parallel helyeken p. o. (Georg. 4, 445.) »*Nam quis* te, iuvenum confidentissime, nostras iussit adire domos?» — (Aen. 12, 637.) »*Nam quid?*« — (Terent. Phorm. 5, 1, 5.) »*Nam quae* est haec anus? a *nam* . . . . *quae* e helyett: *quaenam* s a *nam quis* e h. *quisnam*, *nam quid*, e h. *quidnam*, nincs téve. Servius állítását tehát az elmélet megdönti; tények pedig nem igazolják, mivel mind régiebb, mind későbbkori autorok használják a *nam*-ot mind a két helyzetben, és mindig a maga helyén és értelmében.

¹⁰⁴) Ezt is, persze hasztalan keressük a M. Ny. Szótárában; holott az egész hasábot töltő, szószármaztató fürkészések helyett jobb lett volna a »MERT« különbféle használatát fejtegetni és példákkal világosítani.

¹⁰⁵) »Eridj escém vágj íát!» mondja egyik székely a másiknak. »M e t t én nem!» felel reá másik (T. i. m e r t én nem. — Vagy lehet ez is a felelet: »H á t én n e m!»

Nyelvérzékők sugta azt meg nekik biztosan, nekünk pedig fáradságos elemzéssel s elmélettel kell küzdenünk mellette az észmezavarás és hamis állítások ellen. A *nam quae tam sera moratur segnities*-ben? a hátul tett *nam a quae?* értelmét fokozva, azt a szint adná, mintha Androgeus főképp a *segnities* minő voltán tünődnek, holott a főcszme az, hogy későskért korholja vélt pajtásait, és a *nam* csupa expletiva particula ¹⁰⁶⁾, s feljebbi elemzésünk utolsó (ötödik) rovatába tartozik.

A *sera segnities* is több figyelmet igényel, mint a menynyit Th. fordít reá, ki azt mondja, hogy »csak a három i es végzetű alak szokottabb a megfelelő i a végzetűnél: *canities*, *effigies*, *pauperies*.« Még ha érthetőbben s igazabban ¹⁰⁷⁾ volna is mondvá, nagyon feleslegesen foglalná helyét a *sera segnities* constructioja magyarázatának. — »*Sera*, quae seros facit«, írja Servius; tehát késő = késleltető. Derekas jelzőnek erőltetett igazolás lenne, de adverbialisnak (*tam sera*, a helyett, hogy: *tam in serum* v. *adeo in serum*) megjárja. *Quae segnities tam seros* i. e. *tardos facit*.« (Forb. ¹⁰⁸⁾) — Ha-

¹⁰⁶⁾ Priscianus a *nam*-nak csak két értelmét különbözteti meg, u. m. a causalist és a nem causalist, mely utóbbi »completiva« név alatt a mi utolsó négy rovatunkat mind magába foglalja: »Completivae sunt: vero, autem, quidem, equidem, quoque, n a m, n a m q u e, et fere quaecumque coniunctiones ornatus causa vel metri nulla significationis necessitate ponuntur, hoc nomine nuncupantur.« (Pr. Inst. 16, 13.) — És ismét: »... n a m est quando γάρ, est quando δὲ Graecam coniunctionem completivam vel affirmativam significat.« (Id. ib. 16, 15.) — Végre: »... nam, enim, ergo non solum causales vel rationales, sed etiam completivae et confirmativae inveniuntur et praepositivae et subiunctivae, quomodo δὲ apud Graecos.« (Id. ib. 18, 173.)

¹⁰⁷⁾ T. i. *effigies*-nek és *pauperies*-nek nincs megfelelő i a végű alakja. Van ellenben a szint oly »szokott« *congeries*-nek, *mollities*-nek, *plantities*-nek, *puerities*-nek. Ismét más nem különben »szokott« alakok: *calvities*, *alluvies*, *diluvies* sat. *ium* végű társaknak örvendenek. Mit is akart hát tulajdonképp magyarázni Th.?

¹⁰⁸⁾ Forb. a Val. Flaccus »serus amnis«-át (Arg. 4, 705.) idézi parallel helynek. Én nem vagyok hajlandó elismerni a parallelismust. Nem hiszem t. i. hogy ebben:

»serum ut veniamus ad amnem

Phasidis et mites, inquit, dent vollera Colchi;

Unde per hos iterum montes fuga?»

sonlókép felesleges fáradsággal törekszik Th. megmutatni, hogy egy »várost feldulni« türehető kifejezés. Mert hiszen »*rapiunt feruntque*« csakis dúlást jelelő solemnis szólam.

375. v. »itis, venitis.« Th. Ebből megint azt tanulja a tanítvány, hogy Virg. csak amúgy önkényesen csüri-csavarja a szavakat a metrum exigentiájára! Inkább azt tanulja meg, hogy *ire*-nek egy tágabb és egy szűkebb értelme van. Az utóbbiban *venire*-nek az ellenkezője; a tágabban mind a kettőt magában foglalja, mint járás a magyarban.

Wagner és Forbiger hasonló hibát követnek el azon versre vonatkozó jegyzeteikben: *nunc primum*, id est, *nunc demum*.« A comm. egyebet mondhat a költővel, mint a mit mond. *Nunc primum* = csak most, még most¹⁰⁹); *nunc demum* = valahára. Világos, hogy az utóbbi nem ide való. »Mások már dülják a várost és ti csak most jöttök?« Azért a Cerda acumenjére sines szükség: »Acumen est in verbis; primum ire dicuntur, qui postremi sunt.« *Primum* nem *itis*-hez, hanem csak *nunc*-hoz tartozik.

377. v. »sensit medios delapsus in hostis, sensit se delapsum esse.« Th. És így valamennyi comm. Serviuson kezdve, a ki röviden mondja: nominativum pro accusativo posuit.« — A régi grammaticusok sokat vesződnék vele: Charisius egyenesen soloecismusnak deklarálja; Priscianusnak pedig annyira a máján fekszik, hogy őt izben veszi elé s mindig más-más görög szólamokhoz hasonlítja. Rajtuk nem csudálkozom; de igen a mai »subiectum praedicatum«-os nyelvészeken, kik nem tudják, hogy a praedicatumnak legtermészetesb alakja *esse* mellett a nominativus, és hogy »ego nolo Caesar esse« (Flor.) »*vir bonus . . . ait esse paratus*« (Hor.), »*Aelius stoicus esse voluit*« (Cic.), és »*liberatur Milo non*

a *serum* adverbialis jelző volna. Világos, hogy a másik tagbéli derekas jelzőnek, a *mites*-nek felel meg, és költői synonymái a *placidus*, *quietus*, *torpidus*, *taciturnus*. *Serus amnis*-ra ha ez értelemben (lassu folyam) nem is lelünk más helyet, az nem oly nagy baj, mint a lenne, hogy ha így construálnók: *sero veniamus ad amnem*, mint Forb. kívánja.

¹⁰⁹) Csudálom hogy nem jutott eszébe a két comm.-nak német létére a *jetzt erst*, vagy Voss szerint a *nun erst*. *Nunc demum* = *nun zuletzt*: hogy tetszik?

eo consilio profectus esse (Id.), nem soloecismusok. De biz' ők mind azt feledik, és azt a szabályt, hogy a *praedicatum esse*-hez, midőn ennek az alanya épen az, a mi a *regens verbumé*, épen azon alakban is járuljon, kivételnek, *graecismusnak*, *attractionak*, *poetica licentiának* s t. eff. állítják ¹¹⁰⁾. A szóban forgó hely egyszerű elemzése tehát: *Androgeus... in medios hostes delapsus esse, sensit.*

378. v. *retroque repressit*, retro-nak ily pleonasticus használata több helyt fordul elő.« Th. — Előbb azt kell eldönteni: vajon itt pleonastice van-e használva a *retro*? Már pedig abból semmi sincs. Még abban az esetben sincs, ha megengednők, hogy *re*-előrag mindig azt teszi: »v i s z s z a.« Mert a v i s z s z a értelme csak az, hogy »az előbb volt állapotba.« A láb rendes állapotja a földdel való érintkezés, az hát, a ki a földről felemelte, legott »*reprimál*«-ja, mihelyt arra ismét leteszi; tehát visszateszi. Úgyde ebből még semmit sem tudunk arról, hogy minő irányba teszi v i s z s z a, p. o. előre-e vagy hátra felé. A *retro* pedig épen azt mondja meg. Magyarul kimondhatjuk, az igaz, két szóval: meg-h ö k ö l, a mire a latinnak három kell; de csak azért, mert a h ö k ö l magára már azt teszi: *pedem retro premit*, s csak a *re* kifejezésére kell a meg.

380. v. »nitens lép vén« Th. — »humi nitens pressit = mezitláb menve rálépett.« Weidner — Szén. *Niti* azt, hogy »lép ni« soha és semmi esetben nem teszi; az erőlködés lényegesen kirekeszti a haladást, mivel oly állapot az, mely nem bir ezzé válni. De bizony *meztláb*-ot sem tesz. Oly világos képtelenség az, hogy nem szólnék hozzá, ha érve nem volna Weidnernek még furcsább, mint interpretatioja. Azért kell t. i. *nitens*-nek »meztláb«-ot tenni, mivel Juvenalis egy-hasonló jelenet leírásában »palleat, ut nudis qui pressit calcibus anguem« szavakkal él! De biz' a Th. parallel helye sem erősebb bizonyíték, habár nem oly nevetséges is, mint az iménti. »Crocodili« (idézi) »fluvialesque testudines

¹¹⁰⁾ Látnivaló, hogy a szabály úgy van szerkesztve, hogy ezt a locust is: »*atqui licet esse beatiss*« szárnya alá vegye. Igenis, mert *vobis* a *licet* alanya, éppen úgy, mint németre fordítva (ihr dürft) *ihr* a *dürft*-é.

quaedamque serpentes ortae extra aquam, simulac primum niti possunt aquam prosequuntur.« (Cic. Nat. D. 2, 48, 124.) Ámde az ide vonatkozó szavak csak azt teszik, hogy: mi-helyt erőre kapnak, vagy birják a testöket, vagy meg tud-ják feszíteni tagjaikat.« S még ekkor sem mondja Cicero, hogy »lépnek,« hanem csak annyit, hogy; a vizre töre-kednek.« Aztán a *serpens*-nek kissé bajos lenne »lépni.« Forbiger előbb jól megmondja, hogy: »*humi nitens*, pedem figens«; de aztán kiesik a sodrából: »i. e. gressibus incedens firmis et dure impressis terrae torquet anguem.« Szószaporit-ás; de csak a legügyetlenebb félreértés hozhatná ki belőle, hogy *nitens* = gressibus incedens. Sőt inkább a »*firmis*« »*duris*« és »*torquet*« szavakkal akarja Forbiger jellemezni a *nitens* értelmét.

381. v. »*iras*, azaz: mérges fejét.« Ver. Ily otromba metaphorát egy Virgilius nem írhatott, és erről meggyőződ-hetik vala Ver., ha a Ladewig idézte verset (Georg. 3, 421.) megnézi, s nem írja vaktában utána az idézetet. A Sz. jegy-zete is egy húron pendül a Veressével. — *Attollere iras* = haragra gerjedni. *Colla tumentem* pedig epexegetice = fel-fújja a torkát (mérgeiben.)

382. v. »haut secus nem más kép azaz épen úgy.« Th. Szükségtelen magyarázat. Egyébiránt a szokott szólam: nem különben.

383. v. »*densis armis* . . . . . mind inruimushoz, mind circumfundimus-hoz való, csak . . . hogy az első dativust, a második ablativust kíván maga mellé.« Th. Ha a cautusság kitünő jellemvonás volna Th. jegyzeteiben, azt hinném, hogy a »mind« alatt »akár«-t is kíván értetni. És valóban ennyi is az, a mi kétségtelen. Mert biz' a, hogy egy határozót kü-lönböző két casusban gondoljunk két ígéhez, erős feladat. Nem is lehet másképp teljesíteni mint úgy, hogy a máso-dik ige mellé névmás alakjában és kihagyottnak gon-doljuk azt a határozót. Úgyde imennek abban az esetben az első ige mellett kellene állani; holott itt az utóbbihoz van csatolva. Ezután nevezendő határozónak előre, proleptice, tenni a névmását, lehet és fordul elé; de csak semmiből vagy legfeljebb az ige erejénél fogva gondolni oda egy

oly szócskát, melynek csupán a vonatkozás ad értelmet, és csak majd lesz, a mire vonatkozzék, e nagyon bajos. »Közikbe rohanunk s körülvétetünk sűrű fegyverekkel«, nem igen dicseretes constructio, — úgy hogy a »közikbe« a »fegyverekre vonatkozzék — hanem valahogy csak felfoghatni. De ha ott nem volna a »közikbe,« szeretném látni ki bírná előre oda gondolni vagy képzelni; utólagosan pedig már késő. Ellenben ebből: »az ellenség közzé rohanunk és körülvétetünk tőle«, bátran kihagyhatni a névmást, mert könnyen s önkintesen kiegészíti a gondolat. No már, a magyarázandó helyen a szók rendje amaz első feltételnek felel meg, s e szerint nem igazolja — mint ő véli — a Th. állítását. Ladewig hát jól teszi, hogy a *densis armis*-t csak a *circumfundimur*-ral construáltatja. De hogy aztán ez a constructio »dativussal« mit teszen, azt ő egyedül tudja, s abból, hogy: »*densis armis* dativust a medium verbumként gondolt circumfundimurral kell összekötni,« meg sem is érthetni. Sőt új nehézség lebben fel: t. i. mikép lehessen egy tüzetes passivumot deponensnek gondolni? Továbbá még azt is kívánja L., hogy a *densis armis* alatt »*confertis hostibus*«-t értsünk. Hanem itt aztán az a realis nehézség bukkan elé, t. i. hogy egynehány trójai, már megismerve ellenségnek, mikép »foghatta körül« az Androgeussal — (»erős csatarendben« Weidn. — Sz.) — jött »*magna caterva*«-t, azt képzelje, a ki bírja! Megtchette azt, az igaz, a házak közt elszéledve, mint »*loci ignarus*«-okkal; de ennek a felvételnek ellene áll egyfelől az »*irruimus*«, másfelől az, hogy az Aencással kalandozó kis csapat, a következők szerint, együtt maradt. Nincs hát egyéb hátra, hanem az *irruimus*-t absolute, a *circumfundimur*-t természetes passiv értelmében s a hasonlóan tulajdonképi jelentésében mondott *densis armis*-t ablativusnak kell vennünk. Így persze hozzá kell gondolnunk, hogy a trójaiak maroknyi csapatja a »*magna caterva*«-t szétugrasztotta, mit ha világosan nem mond is a költő, de az »*irruimus*«-sal s a »*formidine captos*«-sal eléggé elkészít reája, s így a következőkkel (384—6. v.) sem jövünk ellenkezésbe, valamint nem lesz nehéz egy kis leplezett kérkedést a »*sum pius*«

Aeneas jellemével megegyeztetni ¹¹¹⁾. E szerint a vers értelme e lesz: »Berohanunk és sűrű fegyverekkel körülvetünk,« azaz: berohanunk a fegyveres tömegbe ¹¹²⁾. Nincs szükségünk hát sem a Th. erőltetett constructiojára, sem a L. dativusára és mediumára, sem a Weidner — Szénássy érthetetlen magyarázatára, sem végre a kiküszöbölt »*circumfundimus*« olvasatra; mely utóbbit nagyon helytelenül vett fel Sz. a szövegbe.

383. v. Weidner philosophiai apparatussal s diagrammokkal iparkodik megértetni, hogy a *primus labor* és *summus mons* azt is tehetik, hogy: *primitiae laboris* és *summitas montis*. A ki Virgilius olvasásáig jutott, s még se tanulta volna meg azt a legközönségesebb *αλλοιότης*-t, a birtokviszonyok jelzős kapcsolattal való felcserélését, azt a W. körmönfont okoskodása sem fogja capacitálni.

390. v. Weidner az ő Buddeusi ártatlanságában elszörnyűködik ennek a maximának: »*dolus an virtus, quis in hoste requirat?*« erkölcstelenségén, s azzal akarja szépíteni, hogy a jelelt cselhez csak a végszükségben folyamodott a kis csapat, s csak e feltételben tartotta megengedhetőnek a *pius Aeneas*. Ez értelemben szerkeszt periphrasist, melynek átvételével megérte Sz. Jól is tette; de úgy is csak szófia beszéd: mert a »hadi fortély« szintoly ős eszme, mint maga a háboru.

393. v. »accomodat ille szti.« Th. A latin szóban az egy *m* kétségtelenül nyomdai hiba, de megemlítem azért, hogy a színvonalas orthographiával megzavart tanuló nem fogja tudni: a szövegnek higgyen-e vagy a jegyzetnek.

396. v. »*Haud numine nostro*.« Történék pedig itt is sok láрма semmiért. A lármát *Dietsch* ütötte, a ki a Servius óta divó explicatiót: »*haud numine nostro... diis contrariis. Hoc est haud nostro non nobis utili*« (Serv.) hallatlannak nyilvánította ¹¹³⁾. Ez elég volt Weidnernek arra,

¹¹¹⁾ V. ö. alább a 401. versre tett észrevételeimet.

¹¹²⁾ Mint látom, Veress I. egyedül szól okosan a dologhoz, ha jól értem a jegyzetét: »*circumfundimur*« következménye a berohanásnak.«

¹¹³⁾ Dietsch ellenvetésének csak a *numen* szomélytelenítése az alapja. Ezt persze, czáfolói nem vették észre, mert ők is nyakig ülnek abban a hinárban.

hogy hosszú és a dolgot még sem tisztázó jegyzetet írjon, melyet Sz. tökélytelen s részint ferdítő reproducálása még zavarosabbá tett. Maradjunk meg utoljára Ladewiggel a régi mellett.

397. v. »proelia conserimus, manus conserere után készült kitétel, melylyel Livius és más prózairók is élnek.« Th. Nem lehet tudni az elsőbb szövegre vonatkozik-e a »melylyel,« vagy az utóbbira. Ha az utóbbira, hamis állitmányt foglal magában, mert az elsővel szintugy élnek a prózairók, mint az utóbbival. Ha az első érti, csak szószaporítás. A mi a tüzetes állitmányt illeti, merészség volna elhatározni akarni, melyik az eredeti kitétel a kettő közül. Magunk nyelvére fordítva: »harczba keveredni« természetesen látszik, mint »kezeket összetűzni.«

398. v. »demittimus Orco, v. ö. Hom. II. I, 3.« Ver. A tanítvány azon kezdi, hogy nem »veti össze;« s ha megtenné, semmit se tanulna belőle. Sőt félre is vezethetné a hasonlítás; mert Aidi *πρόψευ* = pokolba kergette; *demisit Orco*, = pokolra buktatta.

399. v. »alii . . . pars, részint . . . részint.« Th. Jól van, és ennyi elég is lett volna. Legfeljebb ha megemlíti a comm., hogy a második *alii* helyett *pars*, akár az első *pars* helyett *alii* van, költői változtatással. De nem! hanem általános definitióval folytatja: »az alanynak részletező értelmezvénye,« mi még úgy is nevetséges volna, ha most olvasna először a tanítvány Virgiliusban felosztást. Úgyde csak az imént olvasá (330—32. v.): *alii* adsunt, *alii* obsequere,« hol nem találta szükségesnek sem Th., sem más comm. a metafizikálást. E nem elég; mert a mi következik: »ezért pars után is az ige többes számban,« a lehető legrosszabbul van elmondva. A tanítvány ugyanis azt gondolja, hogy azért a többes szám, mivel *pars* az »alanynak részletező értelmezvénye;« holott Th. azt érti, hogy mivel az alany (*caterva*) collectiv-név, tehát *pars* is az. Ugyde járatlan ember ezt a csupa »is«-ből nem bírja következtetni.

399—400. v. »litora . . . fida: biztos helylyel kinálkodó tengerpart.« Sz. — »fida, die sichere Zuflucht gewähren.« Wagner. — » . . . tuta, quibus confidi potest.« Forbi-

ger. — Ezekből azt kell következtetnem, hogy a *fidus*-nak »biztos« v. (emberről szólva) »bizodalmas« jelentését csak kivételesnek tartják a latin tudósok. Ebből pedig semmi sincs; mert annak minden jelentése csak az, és az erkölcsi eszmével párosuló: hű = fidelis. Az összehasonlítást bő szótár segélyével mindenki megteheti; csak annyit mondok, hogy *fidus Achates*« nem hű, hanem biztos, megbízható Achates.

400—1. v. »*pars . . . . in alvo.*« — Heyne s mások megbotránkoztak a ló hasába búvó görögök képén. »Nimis portentosum hoc et abhorrens a fama virtutis Achivorum,« és »sensum meum offendit in heroico carmine,« így nyilatkozik Virgilius legderekasabb commentatora. Peerlkamp kezdet fog vele s ámbár azt mondja mentségére, hogy a görögöknek csak egy csapatáról szól Aeneas, még is az egészet csaknem nevetséges nagyításnak tartja. Segíteni is akar a dolog s a *scandunt* és *conduntur* igéket coniunctivusokká emendálja: »felmásznának és bebúnnának a ló hasába ha lehetne« értelemmel. Weidnernek csak az a hiú ellenvetése van, hogy »aztán diffugiunt«-ot is coniunctivusba kellene tenni,« minek nem látom szükségét és fentartom azt az állításomat, hogy csupán aesthetikai alapon emendálni nem szabad. Tovább megyek s azt mondom, nincs is mit emendálni. Virgiliusnak figyelmes és elfogulatlan olvasója csakhamar sejteni fog műveiben egy kis adag Ariostoi humort, mely ép oly kevésbé sérti az epos méltóságát, mint a Schakspere-é a tragédia műzsájáét. De hiszen Homerosban, költőnk előképében, sem hiányoznak a humoros vonások: a főkülönbség az, hogy itt a főjellemei rajzaiban legkevésbé mutatkoznak, holott Virgilius abban lelki kedvét, hogy hőse képét illusztrálja velők¹¹⁴). Leginkább kiülő vonás az Aeneás

¹¹⁴) Delille sejtette, de nem méltányolta a humoros elemet az Aeneisben, mint a (I. 11). tantaene animis coelestibus irae«-re irt jegyzete tanúsítja:

»Ce trait mérite une observation particulière. Quelqu' intention qu'ait eue Virg. d'imiter la simplicité d' Homère, on découvre dans un petit nombre de vers quelque teintes philosophiques de son siècle. Le bon Homère se serait gardé de faire une pareille question; il trouvait

kérkedékenysége, mely bizony elég leplezetlenül nyilatkozik mindjárt eleinte (az I. k. 377—9. v.) »*Sum pius Aeneas . . . . fama super aethera notus.*« Felhívám az olvasó figyelmét reá a 383. s köv. versek alkalmával is, és már csak ezek után sem lesz nehéz a megijesztett görögök bujkálása erős színezetét megint azon palette-re nyomozni vissza. Egyébiránt a mit »nimium«-nak mond és kiválólag hihetetlennek tart Peerlkamp, t. i. hogy a megriadt görögök »felbirtak mászni a lóba, mely oly magas volt, hogy a benne rejlő vitézeket kötéllal kellett leeregetni,« nem épen oly nagy dolog, mint első tekintetre látszik. Egy az, hogy a fa-ló bármily magas volt, lábakon állott, melyeken fel lehetett kapaszkodni; sőt a leereszkedést eszközölő kötelek is még ott fityeghettek. Másfelől régi és új hadjáratok történetei mutatják és e nemzedék tapasztalása is ad képzetet, minő erőfeszítésre bírja a »*panicus terror*« az embert. Mondanék többet is, de »*exempla sunt odiosa.*«

405—6. v. — Sok szót pazaroltak és bőségesen fitogtatták tudományukat e versek alkalmával. Felakadtak a *tendere lumina* szólamon, mintha bizony ez, vagy a másutt (Aen. 5, 108.) irt *tetendit oculos* keményebb metaphora volna, mint »*attollere*« vagy »*defigere oculos.*« Sőt *oculos tendere* alig is metaphora, és az utóbbi idézetben elég természetesen van mondva, hogy »megfeszítette egyszerre szemét és ívét.« A 405. versbeli *tendens* nem »feszítés,« hanem az átvitt irányzás értelmében van véve, hogy megfeleljen a köv. versben jelölt, kéz irányzásának, s alkalmat adjon arra az ötletre, mely Peerlkampot »könnyekre indítja,« Heynénak pedig léhaság¹¹⁵⁾.

tout simple que les dieux eussent des passions, et il en avait besoin pour la marche de son poëme. Des dieux impassibles ne sont point épiques; ils peuvent être imposants, mais non intéressants: ce n'est qu' en les rabaissant jusqu' à lui que l' homme s'élève vers eux. Les prophètes mêmes donnent au vrai Dieu la colère et la vengeance. Peut-être Virg. aurait-il dû profiter des avantages de ce merveilleux, sans en faire sentir le ridicule et l'inconséquence.

¹¹⁵⁾ »*Hylnius putabat versum epica gravitate paulo leviores et nimis ingeniosum . . . . Equidem haec . . . . admiror, tanquam ex ipsa naturae veritate petita et ad commovendam misericordiam aptissima. Ve-*

407. v. »non tulit, nem állotta.« Th. Nyelvészeti és aesthetika egyaránt tiltakoznak a comm. választotta aljas kifejezés ellen, melynek legnagyobb rendű alkalmazását ebben a szólamban leltém; »néhány ló nem állja a vakarást¹¹⁶⁾.« A 409. versbeli *incurrimus*-ra is kaphatott volna Th. valamicskével nemesebb kifejezést, mint a minő a »belékerülünk, vetődünk, melynek még az is a hibája, hogy e helyt merőben hamis. *Incurrimus* t. i. szántszándékos cselekvényt jelöl; holott ama magyar szavak az önkénytelenség, történetesség eszméjét foglalják lényegesen magukba.

413. v. *gemitu atque . . . ira*.« Itt ismét fellelik az interpretések az ő kedvencz hendiadysöket. »Mit laudem Wuthgeheul,« Ladew. »dühös ordítással« Th. és Sz. Ennek a kedvéért meghamisítják a *gemitus* értelmét s azt állítják, hogy »a fájdalom minden nyilatkozatát jelöli a csendes sohajtól kezdve a hangos ordításig;« holott biz' a soha sem jelent egyebet, csak nyögést és morgást, és legtökélyesebb synonymája az angol: *groan*. És jelesen e helyt nem tesz többet, mint a magyar: ennye no! vagy: »e még is csak sok,« és minthogy ebben még nincs befoglalva a harag vagy éppen »düh« eszméje, majdnem szükségkép kellett hozzájárulni az »ira«-nak. A Cassandra-rablóknak t. i. két dolog esett rosszul. Egyik az, hogy elvették a zsákmányukat, másik az, hogy véleményök szerint társaik, egy más görög csapat vette el. Hogy e két körülmény megfordított rendben áll a versben, azt ép' oly kevésbé lehet hibáztatni, mint azt hogy *gemitus* és *ira* közös oka, az *erepta virgo*, grammatico csak az utóbbival van construálva¹¹⁷⁾. Mindezekből kivi-

---

lit Cassandra quidem manus tollere, non poterat, erant ligatae. Sustulit oculos.« Peerlk. — Igen, ha ily egyszerűen volna elmondva. De a »lumina ismétlése, az a grammaticusok »epanaphora«-ja, mesterkélt képbe öltözteti az egészet, a »naturae veritas«-hoz egy k's kacérság járul; minél fogva Heyneval kell hogy tartsunk. Az ő »nimis ingeniosum«-a = az olasz kritikusok műnyelvén: *conceitti*.

¹¹⁶⁾ Állja, ebben az értelemben: türi, türiheti, kikerülte a M. Ny. Szótára szerkesztői figyelmét.

¹¹⁷⁾ Egy commentator azt kérdi nagy bölcsen: »Gemitu. An Cassandrae, an occisorum Graecorum a Troianis?« Mire Peerlkamp nem csekélyebb bölcseséggel azt feleli: »Gemitu Cassandrae excitati,

láglik, hogy a »*év θιά δροιν*« alkalmazására semmi legkisebb szükség sincs.

416. v. »rupto turbine, előtörvén, támadván a nemere. (Erdélyi szó. A magyarországi ember, forgószél'-nek mondja.)« Th. A *turbo*-t biz' az erdélyi ember is csak »forgószél'-nek mondja. »Nemere« hegy neve Csíkszékben, s a róla nevezett »nemere szele« ép' oly nomen proprium, mint a *chamsin*, *harmattan*, *samum*, *solano*, *sci-rocco*, *bora* vagy *Föhn*, és Erdélynek délkeleti részében olykor-olykor beálló iszonyú erős és hideg északi szelet jelent. Jobb lett volna e helyett *rupto*-t magyarázni, mely itt abszolút értelmű participium, és elérőhánót tesz. »Rupto = prorupto« Forb.

418. v. »tridens főnév gyanánt használva annyi mint *fuscina*.« Th. »Ismeri ön Bakóházit? — »Nem ismerem.« — »Hát Csekeházit?« — »Akkor még is inkább ismerem Bakóházit.« Virgilius olvasója minden bizonynyal előbb tudja *tridens*, mint *fuscina* jelentését. Nem lehetett volna mindjárt egyencsen szigonynak mondani? — Sz. meg azon akad fel, hogy miért adja a költő Nereus kezébe a háromágu szigonyt? Igaz, hogy egy rakáson vesződtek vele; de kár vala helyet tölteni ezzel az otiosus kérdéssel, s azon feljül előállani azzal az alaptalan állítással, hogy a »rómaiaknál Neptunus tisztelete soha sem honosulhatott meg¹¹⁸⁾.«

421. v. »*insidiis* = görög fegyverzet segítségével.« Veress. Et meminisse sat est.

422. v. »mentita, hamis.« Th. Tehát szenvedő érte-

---

credo, ad eum locum concurrunt, et irati virginem sibi esse ereptam« (latinul: *ob virginem sibi ereptam irati*), »undique invadunt.« Dignus nodo vindex!

¹¹⁸⁾ Weidner, kinek jegyzetét pontatlanul fordítja Sz., csak annyit mond Preller (Rom. Myth. 505.) nyomán, hogy: »Da bei den Römern der Kultus des Neptuns nie recht volksthümlich wurde so u. s. w.« s aztán reá tér a Cerda s mások véleményére, hogy Nereus itt Neptunus helyett van téve, mi ellen tiltakozik Forbiger. Veress más versionban így ír: »Nereus ugyanazon szigonygyal zavarja fel a tengert« (a) »melylyel máskor Neptunus szokta.« A ki latin auctort magyarázni akar, annak nem csak latinul, hanem magyarul is kell tudni. Más tekintetben is sok szó férne hozzá, de elhallgatom.

lomben veszi Ladewiggel. Igende: a »hamis fegyver« (az álfegyver) nem fegyver, épen mint a hamis pénz nem pénz. Mentita tela = hazudott fegyver is a volna, a mit fegyvernek adnak ki, de nem az: valamint a Potemkin hazudott városai nem voltak városok. Tehát *mentita* nem lehet passiv, hanem fegyverek hazudták a görögöknek, hogy az Aeneas csapatja közülből való. Servius is szóról szóra ezt mondja, s Heynén, a ki vele tart, csodálkozom, hogy még is *falsa*-val explicálja a »mentitat«-t. Ennek a lehet az oka, hogy a *falsus*-t csak »trügerisch« értelmében vette az érdeemes commentator. Nem lehet ellenben semmivel menteni Verreset, a ki *mentita*-t passivumnak nyilvánítja, s azonban cselekvő értelemben magyarázza ¹¹⁹⁾. Még is azt mondják, hogy goromba vagyok, mikor ezt és ilyeket a tanítvány bolondításának nevezem.

Ribbeck pedig mind mást bolondít, mind magát elámitotta, midőn a 422. versben »*primi*« helyett ezt emendálta »*Priami*.« Ha az ember az így »emendalt« szöveget az elébbiekkel egy folytában olvassa, épenségesen az új kapura bámuló borju állapotában érzi magát. Kis vizsgálat azonban kimutatja, hogy R. érvei, melyekre emendatioját alapítja, igazán mentitumok, s imént említett eredményöket tekintve, kétszeresen azok. A két érv egyike elméleti, a másika palaeographiai ¹²⁰⁾. »Nincs commentator,« írja R. (Proleg. pag. 310.) »a ki megtudta volna mondani, kik azok az elsőek, a kik a csaló fegyverekre reá ismertek, és ő (R.) nem tudja: azok-e, a kiket elébb szalasztottak meg a trójaiak (399), vagy pedig

---

¹¹⁹⁾ Pro curiositate közlöm a jegyzetet: »*mentita* tela, hazudott fegyverek, azaz görögöket szinlelők, tehát *mentita* szenvedőleg.« Több hiba, kevesebb szóban a lehetetlenségbe csap át. — Többször megírtam már, hogy a deponensek *tus ragu* participiumai rendszerint mult cselekvő értelműek (Zumpt. §. 632.)

¹²⁰⁾ Halljuk magát Ribbecket: *Priami* scripsi, cum in P agnovissem haec RI, MI, ita ut ante M latere videretur A. Nam quod cum ceteris omnibus M praebet *primi* quid sibi velit nemo interpretum dixit, ac nescio utrum illi intellegendi sint: quos primos agitaverunt falsis armis Troiani (399), an Ajax et Atridae cum cetero exercitu (414 sqq.)

Ajax és a többiek (414 sqq.)? « Ezt kétkép is meg lehet értelmeniteni. Egyszer t. i. azt mondhatnók, hogy a *primi* értelmé nem függ a feltett kérdés eldöntésétől. *Primi* ugyanis adverbialis jelző, és csak látszólag (nyelvtanilag) vonatkozik a mondat alanyára. Logikai helyére s mivoltára visszavive tehát azt tenné, hogy *primum* = először. De nem arra, a kérdésre felel meg, hogy »kik először?« hanem arra hogy »mikor először?« Tehát akár Ajax és társai, akár a korábban megszalasztottak, »instauratis animis« megtérve, *nunc primum* = most először, vagy csak most ismernek az eltulajdonított fegyverekre. De, másodszor, ha úgy tetszik, el is lehet dönteni azt a kérdést. Mert két csapatról lévén szó (414 és 420), valamelyiknek előbb kellett reáismerni az álgörögökre, s természetesen azoknak, a kiknek előbb is volt bajok velök, mint a »*magna caterva*« (370) és az »*alii*« (359.), melyek öszvesen tehetik az »*illi*«-t (420.) s a melyek az elsőbbeknek a trójaiak »*sonus*«-áról is (»*responsa non satis fida*.« 376.) volt tapasztalatuk, s erről ezúttal (»*signant*« 423.) értesitik is a társaikat. Sem egyik, sem másik esetben a »*Priami clipeos*«-t túrni nem lehet, mert, még ha szükség lenne is az emendatiora, nincs az a genitivus, subiectivus, generis v. qualitatis, vagy miféle még ezeken kívül van, a melyik azt igazolni bírná. Lássuk már a palaeographiai érvet. A codex *Palatinus*-ban ezt ismerte ki Ribbeck: »RI. MI, »de úgy,« azt mondja, »mintha az *M* előtt *A* rejlenék.« Erre csak azt mondom Weidnerrel hogy elővéleménynyel üvegzett szem s elfogult elme kellett egy coniecturának oly csekély alapon való felállítására. Se szükség, se positiv ok nincs hát a *primi* kiküszöbölésére, s vétek volt iskolai kiadást hamisítani a »*Priami*«-val; mit a színvonalas maximánál fogva Th. is elkövetett. Weidner és utána Sz. is ellene vannak az emendatióknak; vesse össze olvasóm jegyzetöket az enyimmel.

423. v. »os itt annyi mint sermo, lingua.« Th. És így valamennyien, az egy Wakefieldet kivéve, a ki azt a véleményt koczkaztatta, hogy hátha *ora* azt teszi itt is, a mit sokszor t. i. *facies*-t és az innen szélesített *species*-t? És így a lenne az értelme, hogy a trójaiak »hangja meghazud-

tolja a látszatukat¹²¹⁾. Ezt a magyarázatot Jahn és Wagner elutasítják, mint tarthatatlant; de én azt gondolom igen hamar, és azt hiszem, hogy latinul olvasgató ember, ha a bevett interpretatiótól félre nem vezetve olvassa ezt a helyet, legelőször is a Wakefield-féle értelemben fogja fel. Én legalább úgy voltam vele, s a W. értelmezése csak jelen jegyzetem írásakor esett tudomásomra. Természetesen, mert egyfelől, *ora* sehol és soha egyenesen, mint itt követelik, beszédet vagy nyelvet nem jelent¹²²⁾; másfelől *discors* mellett rendszerint ki van mondva az egymással nem egyező két dolog, melyeknek itt az *ora* és *sono* (az utóbbit akár dativusnak, akár ablativusnak gondolva) kínálkoznak, és így lényeges részei a mondatnak, holott a bevett értelmezés szerint a *sono*, mint abl. qualit., merőben felesleges a »beszéd« mellett. Mert hiszen a beszéd, mint physikai jelenség, csak is csupa hangból áll. — Meg kell említnem még azt a gyermekes vesződséget, mely a közlekedő nyelv tárgyában foglalkodtatja a tudósokat; mintha bizony csak egy költő is a világon erre reflectált volna máskor, mint a mikor, péld. e helyt is, egy vagy más jelenést, körülményt vagy következményt akar alapítani a nyelvbéli különbségre!

426. v. »*unus* fokozza a felső fokot.« Ver. Ime, hogy teszen nevetségessé ügyetlen kifejezés egy tárgyában helyes észrevételt¹²³⁾. Sz. kellően: »a superlativus kizáró értelme

¹²¹⁾ »*Distinxi: ora, sono discordia, signant', ut elucesceret loci sensus: atque animadvertunt ora', i. e. speciem, externum habitum linguae minus esse congrua*« Wakef.

¹²²⁾ »*Ora*«-nak e jelentésére a legbővebb lexiconok sem birnak felhozni más tanúságot, mint ezt az egyet, melylyel bizonyítani quaestionis petitio. Parallel helyek gyanánt ezeket idézik a comm. »*faciam omnes uno ore Latinos*« (Aen. 12, 837.) és »*Mithridates . . . . magna vi animi . . . ut . . . quinquaginta gentium ore loqueretur*« (Victor, de viris illustr. 76.) De ezekből nem kell himet varrni, mert mind két helyt az *ore* = szájjal, világos és erőltetlen metaphora; holott a kérdéses *ora* metonymia lenne.

¹²³⁾ Hogy Veress, magyar neve daczára, rosszul ír magyarul, jegyzeti nagyobb része bizonyítja. Jellemző ezen s más tekintetben is előszavában ez a hely: »Ladewignek bármennyire jeles jegyzeteit magyarra fordítani nem mertem; mert sat.« Ebből olyasmit ért olvasója, hogy csak

unus v. *unus omnium* hozzátétele által erősödik. « Forbiger is úgy: »*iustissimus unus* scil. omnium, quod modo additur, modo omittitur etc.»

430. v. »*labentem*, es ő félben levőt.« Th. A latin szó actualis praesens jelöl, az itt adott magyar szólam pedig jövődőt. A »dülőfélben való ház« düléssel fenyeget, de még nem dül. *Labentem* adverb. accusativus, és logikai helyére állítva, azt teszi: *esésében* vagy *estében*. Forbiger és Ladewig »quin labereris«-nek interpretálják, erőltetve. Mert a *texit*-tel (= oltalmazott v. védett a haláltól« Ladew.) a *labentem* rendes értelme megegyezik, és nincs miért »impedivit« jelentést adni a *texit*-nek Forbigerrel. — »*Pietas*«-t Th. a maga esze szerint értelmezi »szívjószág«-nak, »kegyesség«-nek. Jobb lesz vala a Cicero eredeti értelmezését másolni »*Pietatem*, quae erga patriam aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conservare moneat« (De Inv. 2, 22, 66.). És ismét (Part. or. 22, 78.): »*iustitia*... erga deos, religio, erga parentes, vulgo autem bonitas.« Jegyezzük meg, hogy ez az utóbbi sem jelent »szívjószág«-ot, mit kevéssel odább »*benevolentia*« névvel fejez ki a szónok.

432—34. v. »*nec ullas* . . . . . *meruisse manu*.« Sok volna elbeszélni azt a sok zavart, a mit a kijelölt, elég tiszta periodussal elkövettek ¹²⁴⁾. Hiszen világos, hogy *vices* magára áll, és általában viszályt, válságos pillanatokot, halálra való alkalmakat teszen, és hogy *Danaum*-ot *manu*-val kell construálni s egyéb baj nincs. Az egész sententia oly gyakran használt gondolat, hogy csaknem locus communisnak mondhatni.

436. v. »*vulnere Ulixi*, Ul. sebesítése folytán.« Ver. Nem sejti a magyar comm., hogy fordításában a birtokos

---

irányadóul. utasítóul használta V. Ladewiget. A valóság pedig az, hogy nyomról, nyomra kíséri, azaz széltiben fordítja jegyzeteit. Az idézett hely tehát vagy az igazság eltakarása, vagy azt akarja, rosszul, kifejezni, hogy csupán csak Ladewig jegyzeteit »fordítani nem merte.«

¹²⁴⁾ Azt még is meg kell említnem, hogy Th., minden commenta-tortól s a valóságtól is eltérve, a *meruisse*-t a *manu*-hoz kapcsolja, és így magyarázza, »úgy küzdöttem, hogy érdemeltem a hősi halált.« — Nem annyira trivialis, mint esetlen gondolat.

»Ulysses« épen úgy lehet akár subiectivus, akár obiectivus genitivus, mint a latin szólamban. A többiek Gellius és Servius után tisztában: »vulnere quod illi Ulixes infixerat.« Veress szereti hánytorgatni a genitivus rovatait, de csak ott, a hol Ladewigtól tanulja. Hanem bár ne tanulta volna meg senkitől azt a divatos hibát, hogy »következtében« helyett azt írja: »*folytán*,« mi egészen más.

437. v. »sedes, domum.« Th. Aut bene, aut nihil! *Sedes* rendszerint valami többet, legalább egyebet tesz, mint a közönséges domus. Itt jelesen királyi lakot, ma úgynevezett »residentiat.«

438—9. v. »*ceu cetera nusquam bella forent*,« a 342. versbeli »*summa res*«-sel parallel, de erős kifejezés.

440. v. »A görögök részint a tetőt akarják megmászni, részint az ajtót betörni.« Ladew. és Th. »Nem!« azt mondják Weidn. és Sz. »a támadás nem kettős irányban történik. . . . hanem csak egy irányba, t. i. a köfal pártázatára, mert ezt akarják minden módon elérni.« Erre meg én mondom, hogy: nem! Mert a görögök a palota beljébe akartak »minden módon« bejutni, s alább (480) ott van, hogy »*limina perrumpit, postisque a cardine vellit*.«

442. v. »*gradus* alatt magokat a lábtókat (létrákat) s nem ennek fogait kell érteni.« Sz. egyedül; mert Weidner ebben a szarvas hibában egészen ártatlan. Ő ugyan mondja, hogy: »man muss gradus nothwendig von den Leitern verstehen;« de én meg azt mondom, hogy fordítónak érteni kell a tárgyat is, a nyelvet is. W. szavai azt teszik, hogy: »*gradus* alatt a lajtörjék fogait, nem pedig az ajtóhoz vagy portalhoz vezető lépcsőket kell — mint Wagner állítja, érteni.« — Hasonlóképp rosszul értette Sz. vagy legalább rosszul fejezi ki ezt is: »*ganze Giebelmassen des grossen Pallas-tes*« (*tota domorum culmina*, 445. v.) midőn így fordítja: »a nagy palota egész homlokfalát,« minek nyelvtanilag hibás voltát elemzés nélkül is egyszerre láthatni. Aztán »homlokfal« = *Fronte* v. *facade*, melynek leontásával a ház belsejét kitárni s az által az ellenségnek szolgálni nem szoktak az ostromlottak. »Giebel« pedig széles értelemben a ház falának a menyczet, padlás vagy boltozat szintjén feljül emelt része,

mely a meleg tartománybeli házak lapos fedelét karzatként veszi körül s ennél fogva magasabb, azaz, szélesebb is, mint a mi fedeles házainké. Ezt a Giebelt, hihetőleg a padlást is beléfoglalva, jelenti a »culmina domorum,« mit egészen (tota) lehánytak ostromlóikra a védők, nemcsak »an verschieden Stellen,« Weidnerkint.

444. v. »*protecti*. Szükségtelen; de festői kiemelése annak, a mi már clipeos obiiciunt-ból önkint érthető.« Th. — Az a baj, hogy az »obiiciunt« nem »már,« mert *protecti*-nek utána következik. Vajon erre: »X. ur az esernyőjét feltartotta, hogy magát az ázástól védje,« mondanánk-e valamit azzal, hogy »a 'védje' szükségtelen, mert az esernyő feltartásából már önkint érthető; hanem festői?« A feleletet az olvasóra bízom. — Ladewig meg azt mondja, hogy »*protecti* proleptice van használva.« Széles köpönyeg az a prolepsis, csak hogy itt nincs mit takarjon. Továbbá azt írja azon nyelvtudós, hogy »*prensare* a classica prózában a votumokat fogdosó (hajhászó) candidátusokról használtatik.« Eredeti egy *methodus* a szónak tulajdonképi értelmét az átvittből magyarázni!

452. v. »*Vim addere, vires reficere*.« Forb. Ugyan jó, hogy megtanított reá; mert én együgyűségemben azt gondoltam, hogy »az erőt szaporítani,« miután a harczosok számát nevelte Aeneas, hozzájuk járultával.

453. v. »*Limen . . . . . coecae fores . . . pervius usus tectorum . . . postes relictí a tergo . . .*«, megannyi aenigmák, melyeken, mint a Spiessbürger a lövölde czéltábláján, találatkonyságokat gyakorolhatják a commentatorok; de a feketébe vagy éppen a szeg fejére még ritkábban lönek, mint amaz. Féltreledözéseket nem regisztrálok, csak azt jegyzem meg, hogy teremtettek egy oly »folyósót« is (Corridor) a Priamus palotájába, a milyenről az archaeologia semmit sem tud. Véleményem szerint: *limen* = a ház tetejére vezető lépcső; *coecae fores* = rendes járásra nem szolgáló, ennél fogva rendszerint csukott ajtó; *pervius usus tectorum inter se* = a házrészek tetejei közti szabad közlekedés; *postes a tergo relictí* = a ház hátulján hagyott (*relictí* csak expletivum verbum e helyett v a l ó) ajtó. Ennyi, gondolom, elég.

456—7. v. »solebat . . . trahebat.« A rím a hexameter fõnségével nem fér össze; azt jegyzi Th. ide, s a feljebbi 124—5. versre. Talán nem, ha tüzetesen akarna rimelni a költõ. De egy pár történetes ὁμοιοτέλευτον, melyet jórendin, csak tudós szem vesz észre, nem hiszem, hogy hajszálynit is levonjon az epos méltóságából. A mi a hexametert illeti, ennek, mint ilyennek, hangzatossága rimelve vagy rimeletlenül megvan; de hangzatosság és fõnség nem járnak együtt s még kevésbbé synonymák. Hát az alliteratio, mint: »fit vi vi« (494. v.), melyben annyi rejlett szépséget keresnek a commentatorok, jobban »megfér a hexameter fõnségével?«

458. v. »evado«-val sokat vesződnek mind comm.-rok, mind szótárírók és teméntelen jelentését különböztetik meg. Pedig az (el,- fel,- ki,- be-sat) »jut« valamennyiét magába foglalja; a mivel azonban a világért sem állítom, hogy mindig ezzel a szóval kelljen magyarra, vagy a megfelelõvel más nyelvre fordítani. Sõt sokképen kell változtatni; hanem a kísérõ körülmények s az illetõ nyelv természete mindig megadják a kellõ kifejezést. Így itt is az a körülmény, hogy Aeneas rejtett ajtót keresett, a fedélre jutás végett, azt sugalja, hogy *evado* = fellopódzom, felosintok. De éppen ez az árnyalat, melyre számos példát hordhatnék fel, nincs említve sem a magyarázó jegyzetekben, sem a lexikonokban. Servius e helyt: »*Evado*. E vacat, ut *emortuus*.« Ez annyi mint semmi, de legalább nem kelt hamis eszmét, mint a Burmann jegyzete: »*evadere*, pro ascendendo superare saepe occurrit.« Tanuságul idézett két példája közzül az elsõben (Stat. Theb. 3, 468.) *evadunt* csak azért tesz feljutást, mivel ott van a *huc*, mely egy meredek hegy tetejére vonatkozik. A másikban is (Sall. Jug. 53, 2.) ott van ugyan a *collis*, de erõsb körülmények azt az értelmet adják, hogy elosintanak, illantanak, menekülnek. Alább az 531. versben Th. szerint: *evasit* = kiért, a miért Sz. megdicséri. Van is valami benne, csakhogy igen el van rejtve a szóban a menekülés fõ árnyalata.

460. v. »in praecipiti, a meredeken, azaz a tetõ szélén, függélyesen a fal felett.« Th. Meg kellett volna kérdenie valamelyik tanítványától: mikép képzél tornyot fal felett?

- Talán úgy, mint Aesopus akart építtetni egyet az egyiptomi király parancsára.

463. v. Nem másolom, de meg kell említenem azokat az architecturái »látteleetek«-et, melyeket commentátorok a Priamus palotája tetejéről ledöntött torony szerkezetéről s lebuktatása módjáról készítettek éppen úgy, mintha az valóban létezett volna. Jelesen Weidner egy egész lapot (nagy 8 ad-rétben) pazarol erre a haszontalanságra. A költő az egész dolgot egy néhány praegnans vonással rajzolja, s a színezést olvasója képzelődésére bizza, — igen helyesen és művészileg. A kritikus magyarázónak csak az a feladata, hogy kikeresse: vajon jó-e a rajz, mint ilyen? Nevezetesen, hogy nincsen-e oly vonás, mely a képzelődésbeli constructiot nehezítne vagy éppen lehetetlenné tenné.

465. v. »convellimus impulimusque = postquam impulimus, altis sedibus convellimus.« Weidner után Sz. Azaz, »előbb ledöntjük, s aztán megingatjuk!« S még is azt mondják, hogy »így felfogva a dolgot lehet megérteni« — nem a kimutatott absurdumot, hanem »az időváltoztatást.« Fiat consecutio temporum et percat sensus! Jó, hogy mások tudtomra semmi anomaliát nem láttak a praesens historicusnak perfectummal való változtatásában. Nem is láthatták, mert nincs annál közönségesebb dolog az elbeszélésekben. Azon versben *ea lapsa* helyett Ribbeck »*elapsa*«-t emendál, némely kéziratok nyomán. »Vitio tamen,« azt itéli Heyne, nyelvtani érvet ellene Weidner után közöl Sz.

465—6. v. »*ruinam trahit, azaz corrui.*« Th. Nöhdennek (ap. Forb.) úgy tetszik, hogy biz' a valamivel többet tesszen: »Apte tamen *ruinam trahere* dicitur de magno fragmine avulso, cuius lapsus in longum quasi trahatur.« Én pedig korán sem tartom elégnek azt a felénk fokozást. *Ruinam trahere* éppen úgy nem tehet csupán bukás-t, romlás-t, vagy omlás-t mint *verba trahere*¹²⁵⁾ nem tehet, s teszen csupán szólás-t v. beszéd-et. Az idézni szokott parallel helyek:

---

¹²⁵⁾ Sil. Pun. 8, 79. »Cui sic *verba trahens* largis cum flotibus Anna incipit etc. — *Trahere verba*, difficulter loqui, singultu, aut fletu aut alia re impediante.« Forcell.

Aen. 2, 631. — Ib. 8, 192. — Ib. 912. ¹²⁶⁾, mindnyájan csak oly támaszok, hogy egyik a másik támogatását igényli s csak körben forgunk velök. Értelmök kulcsául tisztán Ov. Met. 8, 497 — 8. szolgál: »Pereat sceleratus: et ille spemque patris, regnique trahat patriaeque ruinam.« És másod rendben ez: »Ille dies utramque ducet ruinam« (Hor. Od. 2, 17, 8—9.). T. i. *ruinam trahit*, a ki v. a mi bukásába egyebet is beléhuz. Így rántja le a kérdéses helyen a ledöntött torony a »Giebel«-nek legalább azt a részét, melyre építve, vagy a melyhez kapcsolva volt. Így szántja fel s viszi magával a bércezen lebukó fa a földet. Így bontja meg a *saxea pila* buktával az *aggert*. — Nem csupán csak »*exquisitius*« hát a *ruinam trahit* a *ruit*-nál, mint Heyne stereotyp itélete állítja.

A 471. s köv. versekbeli hasonlat irányát sokkép feszegették, s még emendatiokkal is akartak segíteni képzelt bérnaságán. Pedig nincs ott se anacoluthon, se más baj, csak nem kell iszonyodni attól, hogy a botrányszerző *lucem* a meszsziéskére haladt *convolvit* határzója, és hogy *coluber* nem subiectum, hanem praedicatum ¹²⁷⁾. A fő eszméket e szerint imígy rendezzük: »*Qual's (exultat) coluber pastus, tumidus, modo a bruma tectus, nunc novus, ubi in lucem convolvit terga arduus*. A látszólagos nehézséget az egyik szerkesztett jelzőnek relativ mondat alakjában öltöztetése okozza; mi szerint e helyett: »*tumidus, a bruma sub frigida terra modo tectus*,« az van hogy: *quem, tumidum modo tegebat bruma sub frigida terra*.« De ez a változás nem akadályozza, hogy a Weidner-től gazdátlanak ítélt *nunc* a legszebben meg ne feleljen a *modo*-nak (az i m é n t). Szükségtelen hát a Peerlkamp merénylete, mely szerint »*in luco*« emendatiót javasolt az *in lucem* helyett; nem különben a Burmanné: »*e lus'ro*,« vagy

¹²⁶⁾ »Ornus . . . . supremum congemuit traxitque iugis avulsa ruinam.« — »Scopuli ingentem traxere ruinam.« — »Illa (saxea pila) ruinam prona trahit.«

¹²⁷⁾ Logikámban már régen kimutattam, hogy mondatban lehet-subiectum adiectivum s praedicatum substantivum s ezt az esetet ma gyarban az accentus csupán maga jelöli. P. o. Ausztráliában f e h é r e k a s a s o k, f e k e t é k a h a t t y u k. — Lehet még határozatlanabb is a subjectivum: pl. a m i l y e n a z ú r a, o l y a n a s z o l g á j a = qualis rex, talis grex.

plane a Heyncéi: »*ingluviem*« v. »*exiluit*« v. »*exultat*.« — Vesződnek a *tumidum*-mal is; mintha nem volna természetes következménye a *pastus*-nak, jóllakott, pöffedt értelemben ¹²⁸⁾. Az utóbbiban még sarcasmus is rejlik a Pyrrhus dölyfössége ellen, mire nézve v. ö. »et ipse *successu tumidus regnum Calydonis habebit*« (Ovid. Met. 494—5.) — *Bruma*-ról azt állítja Th., hogy »költői szó!« Igen, ha a *scriptores rei rusticae* is költők volnának.

477. v »*armiger Automedon*: A fegyvernök, a jelen pillanatban Neoptolemus *armiger*-je« Weidner és Sz. — Illi ipsi, kik az I. könyv 188. verse alkalmával azt kérdik, hogy »mi szüksége volt Aeneásnak fegyverhordozóra?« Oportuisset esse memorem!

479. v. sqq. »Ezen nehézkes (sic) hely megértésére« Sz. sokkal »nehézkesebb« zavart leírását adja Weidner után »a római ajtó szerkezetének,« s a Pyrrhus rombolásának, melyből kevesebbet értünk, mint a költő rajzolásából, s a mit értünk, részint nem igaz, sőt képtelen (*absurdum*). Azt mondja t. i., hogy Pyrrhus »először is az egyik ajtófelet (*trabes*) szakítja ki; a mint ez megtörtént, az ajtó kemény tölgydeszkájából (*firma robora*) tör ki egy darabot.« Ebben nem tudni: mit nevez ő »ajtófél«-nek; mert a »római ajtó« leírásában cz a műszó nem fordul elő. A mit mi értünk az ajtófél alatt, azt ő ott »gyámoszlop«-nak (*postes*) mondja, mely szóval aztán a többi magyar világ nem él ily értelemben. Most már a dolgot magát tekintve, ha egyszer »az ajtófelet« kiszakasztotta, már nem szükség az ajtó szárnyán lyukat v. rést (*fencstram*) ütni, mert ekkor a meggyengült egész ajtót ki- vagy be lehet dönteni. Sőt egy egészében ellent nem álló vastag kemény deszkán fa gerendával lyukat ütni teljes lehetetlenség: legalább a mechanika eddig ismert törvényei szerint. Aztán a költő szavaival sem egyezik ez a légből kapott részletezés, mert Pyrrhus nem »*trabes*«-sel, hanem »*bi-pennis*«-sel működött, az eredeti leírás szerint úgy, hogy elő-

¹²⁸⁾ Mint utóbb látom, Heyne is így interpretálja: »*tumidum quoniam gramina pastus, quibus novum vigorem sibi paravit.*« Elfeledte oda tenni »mire,« t. i. a vedlésre. — Servius: »*Qui semper irascatur.*« Erre helyesen jegyzi meg Burmann: »male explicat.«

ször az ajtó küszöbét és szemöldjét (*limina*) áttöri (*perrum-pit*), s ezzel a rézzel borított ajtó szárnyak (*postes* ¹²⁹) *aerati*) csapatjai elvesztik a gyámolukat (*excisa trabe* ¹³⁰) és kiszabadulnak (*cardine vellit*), az ajtó tehát bedül, mit itt (mert alább [492—3.] még egyszer más szókkal ismétli) úgy fejez ki a költő, hogy »elháritotta (a német *wegräumen*, *cavavit* ¹³¹) a tölgy ajtót« (*firma robora*) s azzal, természetesen, tágas ablakot nyitott, (*ingentem lato ore fenestram dedit*) mit hogy mikép magyarázhattak egy gerendavéggel döfött kis lyukra, józan észnek megfoghatatlan, kivált ha még elgondolja a következő képet: »*apparet . . . et . . . . patescunt*« etc. (483—5.) Nem elemzem tovább a Weidn. — Sz. handabandáját csak azt említem, mint furcsaságot, hogy ők »Pyrrhus szándékát« Apuleiusnak egy locusából akarják kiolvasni, s mellékesen kiolvasták azt is, hogy »*cardo* néha egész ajtófelet« teszen, mit Apul. egy betűvel sem mond ¹³²).

---

¹²⁹) *Postes* t. i. nem csak ajtófelet, kapubálványt, hanem gyakran teszen ajtót (ajtólevelet, ajtószárnyakat) is. P. o. Belli ferratos *postes* . . . . . refregit (Enn. ap. Hor. Sat. 1, 4, 60). — Sonuere *postes* (Sen. Herc. Oct. 254.) — »Impulso sonuerunt cardine *postes* (Val. Fl. 7, 322.) — Reserate *clusos regii postes* laris (Sen. Hippol. 863.) — *Poste recluso* (Luc. 5, 531.) — Insertaque *posti*, quamvis robur erat, carmine victa sera est (Ov. Am. 2, 1, 27.) *Aerati postes*, ferrea turris erat (Id. ib. 3, 8, 32.) — Nec frangit *postes* nec saevis ignibus uret (Id. Art. 3, 567.) — Szóljon már maga, Virgilius: Fultosque emuniit obice *postes* (Aen. 8, 227.) — Arietat in *portas* et duos obice *postes* (Ib. 11, 890.) — Barbarico *postes* auro superbi procubuerunt (Ib. 2, 504.) — Emoti procumbunt cardine *postes* = a sarkukból kiemelt ajtók (Ib. 2, 493). Voss az igaz hogy mindenütt »*Pfosten*«-t fordít, de éppen úgy ért alatta csak ajtót, mint Luther számos helyen a Biblia fordításában.

¹³⁰) »*Excisa trabe*« se directe se indirecte nem abl. instr. Az utóbbinak nézte Th. midőn így explicálja: »excidit trabem, eaque cavavit,«

¹³¹) Ürités, eltakarítás értelmében tudtomra sehol másutt elé nem fordul ez az ige. Talán e szólamban: »*Luna cavans cornua*« = a fogyatkozó hold« (Plin.) lehetne olyasmit látni. De másfelől »furás«-t v. »döfés«-t bizonyosan nem jelent sehol.

¹³²) Weidner jegyzetét módosítva, Ladewig is átveszi. Általában véve helyesen igazítja, csak azt nem tudom, hogy a »bárdal vágott lyuk wodurch ein Blick in das innere des Hauses geöffnet wird,« mikép egyezik a tettet kísérő erőyes szavakkal: »*ingens fenestra*, — *lato ore*, —

487. v. »*cavae aedes*: A *cavum aedium* v. *cavaedium* nem egyéb mint egy másik elnevezése az atriumnak.« Sz. Weidner után. Igy Ladew. — Th. is. Kérdés: vajon épen a *cavaedium*-ot v. *atrium*-ot akarta-e kifejezni — *necessitate metri* — a költő. Én inkább tartok Heyneval: »*cavae cum dilectu positum epitheton respectu habito ad sonum*«¹³³).

488. v. »*Aurea sidera*. Multi ad laquearia referunt, quod stultum est.« Serv. Nem éppen oly eszelős a vélemény, mint a mily goromba a kritikája.

494. v. »*fit via vi*: alliteratio s egyszersmind assonantia, mi a kivitel« (olv. végrehajtás) »gyorsaságát jelöli« Weidner — Sz., Forbiger nyomán. Mennyiben vagy minél fogva jelöljön gyorsaságot a »*παρήγησις*« (Lad.—Th.), azt ők tudják.

503. v. »*spes ampla nepotum*«. Itt lehet válogatni az olvasatokban: *illa, quanta, tanta, alta*, részint kéziratok nyomán, részint coniecturából. A többség az *ampla*-é, meg a színvonal is.

504. v. »*barbarico auro spoliisque superbi, ἐν δὲ δούρι*, tehát = *barbarorum spoliis aureis superbi*«. Th. Erre azt mondanók, hogy lehettek ott nem »arany,« hanem más zsákmányok is, és azzal ki van küszöbölve a »hendyadys.« De nincs szükség az ellenvetésre, mert későbbre Th. maga kiküszöböli, midőn azt mondja, hogy »Aeneas görögösen a trójaiakat nevezi *barbarok*-nak.« Ugy hát ez a jelző a »*spoliis*«-ra nem illik, s azzal ismét ki van rántva a vizes lepedő a »hendyadys« alól. Lad., Weidner, Szén. nem is alkalmazták ide azt a figurát, valamint Heyne sem.

509. v. »*senior, jó öreg*. A comparativus a nagy mér-

---

az ismételt »*apparet*«-tel és »*patescunt*«-tal? A tévedés, melyben talán mindenik comm. osztozkodik, abban rejlik, hogy az itt és alább (493—495) beszélt eseményt különböző két ténynek vették, mit korán sem szükséges feltenni. Csupán egy kis lapsus memoriae vádja éri vagy a költőt vagy Aeneast. Ha a hősré fogjuk, úgy az elbeszélőre még szép kis dicsőretet is lehetne kifaragni belőle.

¹³³) Azt mondanám, hogy kongó »termek« tekintettel a nem sokára bekövetkező pusztaságra, — ha oly nagy barátja lennék a prolepsisnek, mint sok comment. — Hasonló határozatlanság van az 528-beli *vacua atria*-ban is, melynek értelmét a hajba kapott Sz. és Th. aligha oltalálták.

tékben valóságot fejezi ki.« Th., és idézi Madwigot, a ki nem akar kezességet vállalni. Imez ugyanis azt írja: »Der Comparativ dient auch dazu, einen gewissen nicht geringen Grad, oder einen zu hohen Grad zu bezeichnen.« (L. Spr. §. 308¹³⁴). De »nicht geringer Grad,« nem tesz »nagy mérték«-et, s maga Madw. alább »ziemlich, etwas, aliquanto, paulo« kifejezésekkel interpretálja. A »zu hoher Grad« megint csak a »kelleténél nagyobb«-at jelöli. Ezt a jelen esetben nem alkalmazhatjuk, az első árnyalat szerint pedig *senior* = öregecske. Valami más módon kell hát igazolnunk ezt a comparativust, még pedig véleményem szerint úgy, hogy *senex*-nek superlativusa nem lévén, a comparativusának kell olykor szolgálni az absolutus (ha így nevezhetjük) superlativus (Madw. §. 310.) helyett, mint minden comparativus szolgál abban az esetben, midőn csak két tárgyról van szó, superl. gyanánt (Madw. §. 309.) Így aztán a *senior* is tehet nagyon öreg et, mint Ovidiusnál: (Met. 12, 182.) »sum senior [Nestor]: Quamvis obstet mihi tarda vetustas« etc. és Quintilianusnál: (3. 1, 14.) »eoque [Isocrate,] iam *seniore* (octavum enim et nona gesimum implevit annum) Aristoteles praecipere artem oratoriam coepit.« Jegyezzük meg, hogy a latinban rendszerint *senior* kevésbé időst teszen, mint *senex*¹³⁵); a megfordított viszonyban tehát az író ezt valami jellemző vonással észrevéteti. Az idézett két példában könnyű ezt fellelni. Virgilius kérdéses versében pedig, az »*arma diu desueta*« s a »*tremantibus aevo*

¹³⁴) Madwig szabatossága nem párosul mindig kellő világossággal. Egy most már »verschollen« grammatika így adja az illető szabályt: — »Fälle, wo zwar im Lateinischen der Comparativ gebraucht wird, aber nicht im Deutschen: . . . . B) Wenn ein deutscher Positivus den Ton hat: so wird er allemal in Vergleichung mit andern als grösser gedacht und deshalb im Lateinischen durch Comparativ ausgedrückt . . . C) Wenn im Deutschen dabei steht: ein *wenig* oder *etwas*, *ziemlich* . . . . D) Wenn im Deutschen dabei steht: *zu*, *allzu*.« (Brüder Gramm. der lat. Sprache §. 212—214.) — Ezt aztán lehetetlen úgy félre érteni mint Th. a Madwig szabályát.

¹³⁵) »*Varro apud Censor. de die nat. 14. discrimen statuit inter seniores et senem: illum dicit esse ab anno XLV. usque ad LX., quod tunc primum senescere corpus incipiat: hunc ab anno LX. usque ad finem vitae, quod ea aetate corpus senio iam laboret.*« Forcell.

humoris» jelölik a *senior* szokatlan értelmét. — Ver. és Szén. Th. után mennek.

513. v. »*Aedibus in mediis nudoque sub aetheris a xe ingens ara fuit, iuxtaque veterrima laurus, incumbens arae atque umbra complexa penates.*« Egészen kiírák, hogy lássa az olvasó, van-e rajtok tanakodni való? S meglepem azzal, hogy van. Először is Szén. a maga erején megtámadja Ladewiget, hogy miért »teszi az *ara*-t és *laurus*-t az *impluviumba*;« de hogy ő hová tenné, azt az ő zavart szavaiból ¹³⁶⁾ Oedipus sem értené meg. Azután Weidnerrel kezét fogva Virgiliust akarják latinul tanítani, azt állítván, hogy *incumbit* alatt *imminet*-et kell érteni.

515. v. »*altaria* az imént *ara*-nak nevezett oltár. Itt tehát a két szó közt semmi különbség.« Th. Roszszul tanít, a ki azt állítja, hogy azon egy dolog nemi és faji neve közt »nincs különbség.« Ha idegen ember hallaná nálunk a »butor« s utána a »szék« szót, s azt mondanók neki, hogy »szék az elébb nevezett butor, s a kettő közt semmi különbség sincs,« helyesen tanítnók-e? — A hiba oka a meggondolatlan kifejezés. A d o l o g b a n nincs különbség e helyt, nem a szóban.

518. v. Peerlkamp akadémikuskodik a *iuvenalia* (arma) jelzőben, s azt kérdi: vajon mi különbség lehetett a *iuvenalia* és *senilia* arma közt? S a tanakodás vége az, hogy ő inkább szeretne »*iuvenaliter*«-t olvasni.« — Így jár az ember, ha tücsök van a fejében: a Peerlkampé *locus corruptus*-t és emendálást csiripol untalan neki ¹³⁷⁾. E miatt nem látta ő, hogy *iuvenalia*, mint adverbialis jelző éppen azt teheti, a mit a javasolt *iuvenaliter* a mondatban, mire nem volt szükség a Val. Fl. *imbelle ferrum*-át idézni. Sőt általában nem volt szükség a tünődésre, mert a *iuvenalibus* egyenes és tulajdonképi értelmében, itt = ifj u k o r i, t. i. a mely fegyvereket ifju korában viselt, és az, a mit a költő feljebb (509.) úgy fejezett ki, hogy *arma diu desueta*.«

¹³⁶⁾ Többek közt: »bezárt szabad térről« is szól Sz.

¹³⁷⁾ Veress vagy nem ismeri forrásai természetét, vagy »ignotos fallit,« midőn előszavában Wagner és Ladewig között helyezi Peerlkamp-ot ki: azonkívül még »német«-nek is mond.

519. v. »quae mens tam dira, vajmi szörnyű gondolat.« Th. Sem nem »gondolat,« sem nem »szörnyű.« Az ész, észjárás helyett a közbeszédben is szokott metonymia, s ettől a figurától fordításban sem kell megfosztani a költő irályát. Ruaeus még a paraphrasisában is meghagyta. Az idézett parallel helyek sem találnak reá, mert az I, 676. versben: *mens* = vélemény, illetőleg javaslat, a XII. 554-beli pedig = ötlet, feltalálás. *Dira* sem = »szörnyű,« hanem »szerencsétlen,« t. i. a minék nem várhatni jó következtetését. Helyesebb hát a Heyne interpretatioja: »male ominata.« Wagner is a közéletben szokott szólamhoz: »welch ein unglücklicher Gedanke« hasonlítja. Ladewig, Veress és Sz. mind szörnyűek és borzasztók. *Mens dira*, más árnyalatu hasonmása a *mens laeva*-nak (54.)

521. v. A *tali* és *istis* szavakat némely comment. úgy értelmezi, mintha Priamusra vonva némi gúnyt foglalának magukba. Megvallom, hogy én is ezt a nézetet a költő humorával megegyeztetetőknek tartom. A már idézett Henry azt a Hecuba szájába illetlennek — meglehet helyesen — véli, s hogy segítsen a dolgon, a *defensor* alatt *telum*-ot ért, erőltetve. Weidner igen helyesen igazítja ki így: isteni erőre s isteni védőkre, nem emberiekre (*tali* és *istis*) van most szükség. Szénássynak mindent össze-vissza zavaró jegyzetéből ezt kitanulni nem lehet. Csaknem egy húron pendülnek vele Th. és V. is.

529. v. »Infesto vulnere. Bonum schema *vulnus* pro telo.« Serv. »Jó, a ki szereti,« a közmondásként. Már pedig minden comm. szereti, s Heyne még a jobb gondolatát is: »infeste, hostili more, ut vulnus inferat,« (mely szerint *infesto* adverb. jelző volna) elhagyja érette. Kár vala, mert vagy ez oldja meg a bogot, vagy — emendáláshoz kell folyamodnunk *inflicto* az »*infesto*« helyett. Ezt két körülmény sugallja. Egy a Servius kérdése: »An vulnus quod infixit, an quod infligeret,« eszmetársulatnál fogva. A másik ez a V. L. »*infesto* secundus Moreti et edit. D. Heinsii (Burm.) Ellene szól az, hogy Silius is, mint imitatiojából látszik, *infesto*-t olvasott (Pun. 1, 397.) De itt nincs szükség a Serv. szerencsétlen »schema«-jára, melynek nevet sem birt adni s én se tudok. Én a meny:

nyi parallelus locust felhoznak a comm.-rok, mind összevettem, és egyikben sem látom szükségesnek fegyvert érteni a *vulnus* alatt. Idézem mindnyáját, s a kellő magyarázatot olvasóm józan eszére bízom ¹³⁸).

530. v. »Pre mit, urget« Serv. Ez tisztán = üzi, nyomában van, és előttem egészen megfoghatatlan Heyne: »*pre-mit hasta, exquisitius quam transfigit*«-je; ámbár tudom, mily bő köpönyeg nála az: *exquisitius*. Az, hogy Servius szerint: alibi interficit: vel opprimit (ut Aen. 9, 330.) mit Heyne is idéz utána, nem érv, mert az »urget«-tel itt is kiérjük. A Tacitus helye (Hist. 4, 2): »*paucos erumpere ausos circumtecti pressere*«, nem sokat bizonyít, mert ott hibát gyanítanak, s Faernus *oppressere*-t, Wagner *percussere*-t emendált. Legkevesebbet sem egy másik (Tac. Ann. XIV. 5.): »*pressus-que* (Crepereius et statim exanimatus est«; Crepereiusat agyonnyomta a reá esett ólmos fedél). *Ladewig* első kiadásában »átdöfeti« Politest a lándzsával, de későbbre jobb útra tért, melyen követik Th., Sz., Weidner. Veress közölni akarja a vágást, és így magyarázza: »neki döf.«

533. v. »*In media morte*« szólamra sok haszontalan szót szaporítottak a commentatorok, mit el nem olvasni tiszta nyereség lesz.

534. v. »*nec voci iraeque pepercit*, s nem kimélte a szót, sem a haragot« Th. — Az ilyen aztán se nem magyarázat, se nem fordítás, hanem *travestálás*. *Parco*-nak nemcsak megtekartás és kimélés a jelentése, hanem — jóllehet ritkábban — a korlátozás vagy megzabolázás is. E helyt a *pepercit* az előbbi *abstinuit*-nak más árnyalatu társa. Amaz alanyias, ez tárgyas. Szint' oly travestálás a következő versre, az: »at, de hiszen« is. Ezzel a szólammal átkozódást még vigjátékban se lehetne kezdeni. Az *at* nem coniunctio, hanem interiectio, s magyarul legközelebb a *hogy* áll hozzá. »Hogy a f... egyen meg!« »*At . . . . . Particulam hanc execrationi praeiviam . . . . . asserit*

---

¹³⁸) Virg. Aen. 7, 533. — 10, 140. — 12, 376. — Sil. It. 1, 397 — 2, 92. — Sen. Herc. Oet. 160. — Tac. Hist. 2, 35. — Stat. Theb. 9, 773. Nevezetesen Sil. 2, 92. nyújt ellenfegyvert a kezünkbe.

multisque adstruit testimoniis Hadr. Card. de Serm. Lat. «Emmenessius (ap. Lemaire). Hand (Turs. 1, 439. sqq.) hasonlókép nyilatkozik: »Tertium genus patheticum vocamus, ... hoc modo exprimitur animi vehementior vis in . . . . . inprecationis indignatione atque execrationibus.« A mi következik, Wagnernek is legyen mondva, a ki hátravaló lépéssel még is coniunctióvá akarja devalválni ezt az *at-at*, s a kit Weidner is követ, még jobban elrontva. (Lásd Szénássynál ad h. l.) De halljuk tovább Handot: »Cuius usus rationem Oudendorp. ad Apulei. Met. p. 217. et p. 5. temere ad coniunctivum modum retulit.« — Társa az *at*-nak ily esetekben az *ut* is.

537. v. persolvant grates dignas et praemia reddant debita, keserü ironiával mondva. Th. »Keserü ironia« pleonasmus; mert minden ironia félig édes, félig keserü, t. i. szavai vagy egy vagy más rendben ellentétben vannak az értelmével. De itt nincs semmi ellentét, mert *grates* mint *debita* is, magában se édes, se keserü, se jó, se rossz, hanem egyszerűen megfizetést (Vergeltung) jelent. »Grates, Prout res fuerit vel in bonis vel in malis dicuntur, sicut *praemia*.« Serv. Mikor az ember átkozódik, nincs »ironiás« kedélyben.

540. v. *At non ille* etc. Ennek az *at*-nak legközelebbiről megfelelő kifejezése e volna: »bezzeg!« De e megint nem illik Priamusnak imént említett kedélyéhez. Jobb fordítatlanul hagyni, mint tökélytelen aequivalenssel gyengíteni. Dryden az elsőt tette, Voss (»Doch nicht jener u. s. w.«) az utóbbit

541. v. Servius óta számos comm. tűnődik és czivődik azon, hogy miben különböznek *in hostem* és *in hoste*, s mikor kelljen az egyiket, mikor a másikat használni. Az ily finom különbségeket érezni lehet, de elmélettel kifejezni nem. A kit érdekel, ismeretet vehet az ügyről a Th. és Sz. jegyzeteikből. — »Erubuit, tekintetbe vévé.« Th. Mélyebbre ható lelkiállapotot jelöl az *erubuit*, mint a csupa »tekintetbe vétel.« Még a »megilletődött« is igen kevés lenne. Voss jól érezte, de nem birta egy szóval kifejezni: »Scheu trug er und Ehrfurcht:« hanem azért aztán fordítatlan kell hagynia.

a »iura fidemque«-t ¹³⁹). — Végre *fides* itt nem »bizalom«, mint Th. fordítja, hanem, mint Sz. igazítja Weidner nyomán: »biztonság« Még jobban kifejezné a latin: *incolumitas*.

545. v. »repulsum t. i. est, *elhárított*. Kissé feltűnő a költőknél az *est*-nek relativ mondatból való kihagyása.« Így resumál Th. egy jókora vitát, mely már a Servius korában keletkezett az 545—6. versek constructioja s értelme felett. De nem ott van a baj, a hol kereskednek, mert biz' az *est* kihagyása akár nem relativ, akár relativ mondatban nem »feltűnő«, sem nem botrányt okozó dolog. Hanem a »*nequidquam*«-mal nem lesz mit csinálni, haszinto oda is pótoljuk az *est*-et. Én azért azt hiszem, hogy nincs szükség ellipsist venni fel, hanem *repulsum* participiumnak és apposit. jelzőnek marad, melyet »*et*« a *nequidquam*-mal kapcsol össze. A constructio tehát: *quod aere protinus repulsum et nequidquam pependit summo umbone clipei* = a mely a réztől azonnal visszaverten és henyén (sikertelenül) fityegett a paizs gombja hegyén. A *sine ictu* is rosszul van magyarázva, mert az az értelme szóról szóra, hogy »nem ejtett sebet« azon, a kire lökve volt az *imbella* pedig adverbialis jelző. Tehát: »Igy szólván az öreg, egy sebet nem ejtő fegyvert lökött (Pyrrhusra), mely stb.

548. v. »*Illi mea tristitia facta*. Veteres grammatici interpretantur *illic*. Et loca infera sic saepe indicantur, euphemismi cuiusdam causa.« Peerlk. Heyne csodálkozik a régi grammaticusokon: hogy tehették azt. Már pedig kétségtelen, hogy *illic*-nek régenté *illi* alakja volt, mihez egykor *ce* járult, s lett *illice* (mint *huiusce*, *hisce*, *illiusce*, *istiusce*, *illance*),

---

¹³⁹) Dryden, kit nem szorított a versek száma s mértéke, igen szépen adja:

» . . . . . the gods he fear'd,

The law of nature and of nations heard.«

Erre igaz hogy Teufel vagy Schmidt azt mondaná gúnyosan, hogy »Priamus nem olvasta Hugo Grotius-t.« Örüljenek az ötletőknek, de mi gondoljuk meg komolyan egy felől, hogy a tudománynak a társadalmi életben sokkal előbb megvoltak az eszméi mint rendszere; más felől, hogy a mohikánoknál s általában éjszaki Amerika vad népeinél kifejlett közjogot és politikai szónoklatot leltek a jövővény európaiak. Trója pedig magasabban állott valamivel a miveltség lépcsőzetén, mint Amerika és erdői.

melyből az *e* kimaradván, úgy lett *illic*; szintugy *istic* is az adverbium *isti*-ből. Ezeket mind a régi grammaticusok mondják. Nem vétkezünk hát, ha az otiosus *n e k i* helyett *o t t-o t* értünk az *illi* alatt. A hely aesthetikai bece is nyerne vele, és én gondolkozás nélkül *illic*-et nyomatnék a szövegbe.

550. v. »*nunc morere*. A dactylus vége itt az, a mi a szó vége, mert a hangatlan, végső *e*-nek el kell itt enyészni, hogy m ö r e r szokatlan végződése kitüntesse a Neopt. durvaságát és kegyetlenségét.« Weidner. Szén. irigylette olvasóitól ezt a mélységes aestheticát.

551. v. »*lapsantem, vacillantem*. Költői szó. Virgiliusnál először fordul elő.« Th. Nem bírom megfogni, miért legyen egy feddhetetlen szabályossággal alkotott frequentativum »*költői*,« csak azon az egy okon, hogy a római irodalom maradványai közzül költő műve mutatja fel először. Ezt Forbiger sem mondja, s inkább ebben követte volna 'öt Th., mint abban, hogy *lapsare*-t *vacillare*-val interpretálja, mi éppen nem áll, mert *lapso* = siklom, sikamodom, még pedig mint említém, frequentativ értelemben. Mi volt természetesebb, mint hogy az üléséből felrántott Priamus a fia friss véréből megsíkkult kőven elsikamodott, minek az által vette továbbra elejét Pyrrhus, hogy a hajánál fogva tartotta fel, s úgy dőfte kardjával keresztül.

553. v. »*extulit, fölemelte magasba*.« Th. Ez is csak ráfogás, melyet Ver. még azzal told, hogy a magasban villogtatja is. Ugyde, ha fenn álló embert oldalba akarunk döfni, nincs miért »magasba emelni« a kardot, mint a káplár a botot, mikor a fekvő katonára akar vágni. Ennélfogva, Burmann rosszul indokolt tiltakozása daczára, Vondellel tartok, a ki az *extulit enseme*-t úgy fordította, hogy »kihuzta a kardot.« Ha *extollere* már magában *magasba emelni*-t tenne, nem kellett volna Ciceronak úgy írni, hogy »*pugionem alte extulit*« (Phil. 2, 12, 28.) Aztán az *educere, nudare, destringere gladium* mellett megfér az *extollere* is.

554—7. v. Ezt a tiszta, vagy csak könnyen oszlatható és csekély homálylyal árnyéklott helyet a kritikusi sürgődés ma már alig lábolható binárrá tette. A vita a pontozás körül foly, mitől természetesen a constructio is függ. A bevett szö-

veg, melyen Heyne sem változtatott. így vala: »Haec finis Priami fatorum: hic exitus illum

555. Sorte tulit, Troiam incensam et prolapsa videntem
Pergama; tot quondam populis terrisque superbum
Regnatorem Asiae.«

Ebben két baj mutatkozott. Egyik az, hogy a *terris* és *populis* szavakat dativusnak vevén, a *regnator terris populisque* construction, mint verbum nélkül szokatlanon, nem egy kritikus csóválta a fejét. De valahogy kibékült vele, s aztán a nem tetszett neki, a hogy Wakefield segített a nehézségen, azt vétetvén észre, hogy *terris* és *populis* nem dativusok, hanem ablativusok és *superbum*-mal construálandók. Az ellentállás azonban nem sokáig tartott, s ma már a Wakef. interpunctióját elfogadottnak tekinthetni. A másik nehézségről később szólok, hanem most Ribbeckre térek, a ki elveszi *fatorum*-at a *finis*-től s *exitus*-hoz csatolja imígy pontozva:

Haec finis Priami, fatorum hic exitus illum
Sorte tulit etc.

Ezt a változtatást nagy készséggel elfogadja Ladewig s azzal akarja erősíteni, hogy »*fatorum* mint fő eszme az anaphora előtt áll;« »*fatorum* pedig fő eszme, mert szükséges világosan kijelenteni mint kétségtelent, hogy valóban a sors rendelt oly borzasztó véget Priamusnak.« Erre azt jegyzem meg, hogy az »anaphora« a constructionnak sem nyelvtani, sem logikai tekintetből irányt nem adhat; és hogy *fatorum* azt a működést, a mit Ladewig kíván tőle, a vulgataban kimutatott helyen mind és éppen oly sikeresen megteheti. Másfelől azt mondom, hogy a periodus kezdete a *fatorum* elvonásával igen silány kopaszon marad, s az eddigi szép symmetria annál inkább elvész, mivel az anaphorás második mondatban két azonos, vagy legalább rokonos eszme nevei halmazódnak. Még azt is tekintetbe vehetni, hogy »*finis fatorum (Priami)*« nemesebb, legalább elegansabb szólam, mint »*finis Priami*,« melynek párját aligha tudná római költő komoly művében mutatni Virgilius nagy tekintélyü kiadója.

Most megyünk már át a kezdetben érintett második nehézségre, mely a régiebbeknek nem látszott annak, de

Weidner annyira felakadt rajta, hogy még emendálásra is vetemedett. Azt mondja t. i., hogy a traditionalis *exitus sorte tulit* kifejezést még senki sem magyarázta meg, és ő abban, hogy: (Priamust) »a kimenet a sors rendelete szerint elragadta, nem lát észszerű gondolatot¹⁴⁰⁾«. Így adva, én sem, hanem igen is a költő eredeti szavaiban »*hic exitus abstulit sorte illum*,« mit ha le akarunk, bármily hiven, fordítani, ki kell ugyan vetkeztetnünk utánozhatatlan latinismusából, de nem travestálni, sem nem parodizálni, mint W. teszi. A mi eszünk járása szerint világosabb lenne így: *hac sorte (abs) tulit illum exitus*, a hogy még emendálni is javasolja vala egykor Heinsius¹⁴¹⁾. És a mi nyelvünkre fordítva, még egy más cserét is kell ejtenünk a nominativus és ablativus közt, t. i.: »Ily kimenetellel (katastrophával) ragadá el őt a sors¹⁴²⁾«. Oka az, hogy mi a *sors*-ot szoktuk személyesíteni, de a latinok nem örömet, mert az náluk rendszerint körülmény vagy eszköz értelmében jelenik meg. E szerint a latin költőnek mindegy vala, akár a *sors*-ot, akár az *exitus*-t tegye nominativusba, s ha neki az utóbbi tetszett, azért mi nem latinok, őt számadásra nem vonhatjuk, valamint azért sem, hogy az *exitus*-ra s nem a *sorte*-ra vonatkoztatja a demonstrativum pronoment. Mindezekből kiviláglik, hogy a Weidner javasolta emendálásnak:

---

¹⁴⁰⁾ »Endlich sehe ich keinen vernünftigen Gedanken in der Uebersetzung: »Das ist das Ende des Priamus, dieser Ausgang hat ihn nach der Bestimmung des Geschicks hinweggerafft.« Weidn. 393. l. — és alább »So lange also die Ueberlieferung Niemand erklären kann, schlage ich vor zu lesen u. s. w.« — Megjegyzem hogy az iménti fordítás nem Virg. szövegét, hanem Heyne explicatioját tolmácsolja s azt is hűtelenül. Vagy már utoljára a Blumauer parodiája alapján is ajánlanak varians lectiot?

¹⁴¹⁾ Peerlkampnak tetszik ez az emendatio, s még megtoldja kettővel, melyeknek elsőjével Ribbecknek vágott elejébe. Coniecturája ez: *Haec finis Priamo; fatorum hac exitus illum sorte tulit*.

¹⁴²⁾ Ilyes inversio példája van alább az 575. versben, melyet Heyne imígy commentál: »*Exarsere ignes animo*, pro vulgari *animus ira exarsit*.« Csak azt jegyzem meg, hogy mind a két szólam egyaránt vulgaris, csak hogy *animo*-t nem kell ablativusnak venni. Dativus commodi v. incommodi az!

»haec finis Priami, fatorum hic exitus illum
sors tetulit Troiam incensam et prolapsa videntem
Pergama etc.«

nemhogy gyenge alapja volna, de éppen semmi sincs ¹⁴³⁾).

A mi magyarjainkat illeti, Th. és Ver. Ribbecket követi, Sz. pedig felveszi szó nélkül a Weidner emendatioját; miszerint olvasója azt gondolhatja, hogy az editio princepstől fogva Ribbeckig más olvasat nem is létezett. Ez iskolai kiadásban kétszeres hiba.

557. v. A »*iacet*«-ről irt sok és szükségtelen szószaporítás helyett jobb lett volna azt kutatni, hogy ki vagy mi fekszik ott? Mert a Priamus holtteste pomposus leírását alig lehet egyébnek mint »*pannus*«-nak, csakhogy nem »*purpureus*«-nak, tekinteni. Más színbe öltözik a dolog, ha a *iacet* alanya nem ember, hanem város, Trója cadavere. Hiszen ennek a fényét, dicsőségét emlegeté legutoljára Aeneas, és mi természetesb, minthogy mostani ellenkező állapotára vessen egy búcsuzó pillanatot? Így fogva fel, nem lesz szükség kérdeni: hogyan jutott Priamusnak, a kit a palotája közepett gyilkoltak le, tengerpartra a holtteste? Ki és mikor hurczolta volna oda? Ki és mikor vágta le a fejét? Miért éppen »*ingens*« a *truncus*, holott Priamus rendkívüli nagy vagy éppen óriási termetéről hallgat a monda? S nem végre Weidnerrel, hogy »nem szent kötelessége lett volna-e Aeneasnak, hogy a holttestet eltakarítsa?« ¹⁴⁴⁾. — Ellenben, Trója romjaira vo-

¹⁴³⁾ Weidner a jegyzetét, melyet lényegében közlénk, Gelliusból vett helylyel kezdi imígy: »In illo Virgilii versu: *Haec finis Priami fatorum*, si *mutes*, et *hic finis* dicas, durum atque absonum erit, respuentque aures quod mutaveris.« Mi kapcsolatban van ez a jegyzet többi részével se W. nem mondja, se én nem birom kitalálni. Csak annyit látok, hogy ha a három i egyhangúságáról érti Val. Probus (Gelliusnál) a fülnék okozott kollektiótlenséget, úgy éppen ellenkezik az idézet a német comm. alliteratiós elméletével.

¹⁴⁴⁾ Ez egyébaránt szint oly pertinens észrevétel, mint a Wagneré a 499. s köv. versekre: *Quam recte Virgilius Aeneam suis haec oculis cernentem introduxerit, haud, dixerim.* Megmondom hát én helyette. Ép oly »helyesen,« mint Horatius mondatja Regulussal »*Signa ego Punicis affixa delubris . . . . . vidi ego civium retorta tergo brachia libero . . . . . et arva Marte coli popolata nostro.*« Erre azonban azt mondja Teufel, hogy »Horatius sem volt amúgy isten igazában« (akár Apollo igazában) költő.

natkozva, hová Aeneas képzelődése ragadja, nem keletkezik azok a megoldhatatlan ¹⁴⁵⁾ kérdések. Mind ez azonban csak az én véleményem, mert hogy eddigelé minden olvasó Priamusra értette a szóba vett helyet, tagadhatatlan. Imitatioit ez értelemben feljegyezték a comm. P. o. Man. Astrom. 4, 64—65. — Sen. Troad. 54. 55. 104. — Aus. Epist. 23.

559. v. »*At me*: az *at* egy egészen új situatioba [sic] való átmenetet jelöl« Weidn. után Sz. Az észrevétel ellen nincs kifogás, csakhogy a lelki állapotot nem hívják »situatio«-nak.

562. v. »*vitam exhalantem*, költői kitétel.« Th. — Mi benne költői? *Exhalare* maga nem az, mert a prózairók is széltiben élnek vele. A két szó együttléte pedig oly történetes dolog, miből következést húzni nem lehet, épen oly joggal húzhatnók azt, hogy Virgiliusi és Ovidiusi saját kitétel.

563. v. »Rémlik Aen. előtt, hogy háza már szét van rombolva, s hogy baja történt a fiának.« Th. Ámde se egyik, se másik nem történt, s ilyen esetben nem szoktunk élni ezzel a szóval. R é m l i k = ahnen. Abban is egyeznek, hogy a *rémlet* nem tiszta képzet, hanem csak homályos sejtetem. Annál kevésbbé illik e helyre.

566. v. »*Erranti*,« valódi ominosus szó és Heynera s Weidnerre illik, kik [sok haszontalan speculationa t é v e d e z - n e k e v e r s a l k a l m á v a l .

573. v. »*erinyis*.« Kis betűvel kezdetik Ribbeck után Th. és Sz. Mert »átvitt értelemben« van értve, mondja Th. — De megszűnik-e ezért tulajdonnév lenni? Ribbeck maga sem következetes, mert p. o. (Ed. 3, 104.) így adja: »*et eris mihi magnus Apollo*.« Már pedig ez is átvitt értelemben van. — Hanem az a fatalis »színvonal!«

577. v. A »*sceleratae poenae* se nem: »vétkeiért megérdemlett« (Ver.), sem nem »szörnyű« (Th.), se a Helena vétke voltára nem vonatkozik, hanem Weidner észrevétele szerint arra, hogy »ha Aeneas Helenát az oltár lépcsőin öli meg, úgy büntényt követ el.« Sz. Nem gondoltak a comm. Pri-

¹⁴⁵⁾ T. i. az Aeneas elbeszéléséből. »Mások« mint Heyne mondja, »megirták.« Az igaz csakhogy hőstünknek, ki a helyszínéről azonnal eltávozott, nem lehetett azt tudni.

mus szavaira: »tibi pro scelere etc.« és »patrios foedasti vultus«: különben hamarabb eljutottak volna az igazi nyomra, mint Weidner.

577. v. »*Scilicet*« interiectionalis szólam, értelmét hasztalan iparkodnak utólélni erőtlen elmélettel a nyelvészek. A theoria nem olyan, mint a Horat. »poena«-ja, mely sántán sem marad el a ténytől. — A hány helyt eléfordul, majdnem annyi az értelme, vagy legalább jelentése árnyalatai, s ahhoz képest különbélekép is kell fordítani. E helyt a »bezzeg« ellen kevés kifogás lehet. Otrombán szólva: »bezzeg ez a szajha haza megy, mint egy királyné a diadal után sat.« A Sallustiusból idézett példában: »*Scilicet quem res tanta . . . . non permovit, eum oratio accendit? Non ita est* etc = Mert a ki ily dolgon meg nem illetődik, tán feltüzül a szóra? Ó nem sat.« (Sall. Cat. 51, 10.), mert tán a megfelelő szólam. És ezt »locus nostro simillimus«-nak mondja Forbiger. A következőben *scilicet* = is, egyszerűen. »Id curat populus, scilicet = Van is baja azzal a világnak! (Ter. Andr. 1, 2, 15.). — »*Ego tibi irascerer? Tibi ego possem irasci? Scilicet!*« = Hogy is ne!, vagy: »csak a' kellene!« (Cic. Quint. fr. 1, 3.) Itt egyébiránt a »mert talán« is megteszi a szolgálatot. — »*Scilicet si elabi posset, mortua* etc. = Mintha biz' elszaladhatna sat.« (Hor. Sat. 2, 6, 87.) Mikép lehetne már mindezeket azon egy elmélet keretére feszíteni? Adjuk meg a nyelvtannak a magáét; de a nyelvérzéknek is, a mi az övé. De a Th. javasolta: »tudnivaló«, se egyiknek se másiknak nem tesz eleget. De biz' a Voss »fürwahr«-ja sem. Dryden itt is okosabb volt, mert — hallgatott.

579. v. »*coniugium* pro coniuge.« Commentt. Ha megengedjük is, hogy »abstractum a concretum helyett« (Th.); úgy is közelebb kapjuk a háznépet v. családot, mint a »férjet.« De hátha abstractum marad, s házi életet, páros életet, családi boldogságot teszen? Én úgy hiszem, azt. De több ennél az, a mit ezzel a verssel elkövetnek, midőn minden szavát a legsanyarúbb historiai kritika rostájába vetik. Én elhagyom rostálni, s a ki eljárásukat akarja szemlélni, Sz. kielégíti egy részben kíváncsiságát. S a nagy

lárma mind csak azért, hogy kimutassák az 579. v. nem igaz kamarán keltét. Holott legfeljebb is csak annyit bizonyíthatnának vele, hogy Virg. nem vette kellőleg számba a történelmi valószínűséget, de azt, hogy nem ő írta, ezen az úton bizony nem.

A historiai kritika után a metaphysika áll elé, hogy a 581—2. versekbeli igeidők: *occiderit, arserit, sudarit*, mivel-tát és *existentiae ratióját* kimutassa. Pl. Ladewig azt mondja, hogy »*aspiciet, ibit, videbit*« után a költői *parataxis* állott be a *hypotaxis* helyett, és hogy az elébb idézett igealakok »*futurum exactum*«-ok. Lám, az angol fordító költői józan esze itt is túl tett az iskolai pedanterián, s felfedezte a *coniunct. perfectumok*ban a bennök rejlő »hát azért«-ot. »Azért kellett hát elesni Priamusnak? Azért leégni Trójának? Azért iz-zadni vért Dardanus földjének?«¹⁴⁶).

582. v. »*sudare párologni*.« Th. s így Sz. is. T. i. eljő a harmadik tudomány is, a *physiologia*, hogy végképen megzavarja a tanítvány esztét. Mert ámbár természettanilag a bőrön át való párolgás lecsapódása az izzadság; de a római nem gondolt arra, a szónak se tulajdonképi se átvitt értelmében való használatakor.

583. v. »*non ita, nem úgy!*« Th. = »*Non ita, οὐ δῆτα*« Heyne. A latin *ita*, s a görög *δῆτα* erősítik a *nem-et*, de magyarban az »*úgy*« gyengíti. Jobb a »*nem*« magára, de *emphasissal* mondvá; mert közelebb fog járni a *non ita* = »a világért sem,« v. »abból semmi sem lesz« értelméhez.

585. v. »*Merentis*«-sel furcsán vagyunk. Se Helena, se poenas jelzőjének nem merik tartani. Az első esetben geniti-

¹⁴⁶) Az egész hely így van:

»Shall she triumphant sail before the wind,
And leave in flames unhappy Troy behind?
Shall she her kingdom and her friends review,
In state attended with her captive crew,
While unreveng'd the good old Priam falls,
And Grecian fires consume the Troian walls?
For this the Phrygian fields and Xanthian flood
Were swelled with bodies and were drunk with blood?«

Paraphrasis biz' a; de többet ér — ismétlem — mint a Voss — szint oly jámbor mint hü -- műfordítása.

vus volna és a mint mondják: *alicuius poenas sumere*, hallatlan constructio; de nem mondják meg, miért rossz, pedig akár hányszor magyaráznak világosabb dolgokat a tanítványnak. No hát a dolog így áll: *poenas* mellett genitivus jelző a büntetni való tettet, hibát, vétkeket, v. cselekvényt jeleli, és ha egyszer v. másszor a büntetendő személyt is jelelné, nagy zavar keletkeznék belőle, mely állapotot jogba és törvénybe vágó szölamról feltenni nem lehet. Lám Virgilius a feljebbi 139. versben mellőzheti az alkalmatlan *quos-t*, ha *quorum-at* ír; de mint látjuk nem tette. *Merentis* [*Helenae*] *poenas sumere* constructiót tehát nem tehetni fel. Másfelől *merentes poenas*, miért ne tehessen annyit, mint: *meritas poenas*, nem látom át, tekintve a gyakori átcusszánást a passiv értelemről az activba és megfordítva, a participiumokban. Nincs is más érvök a kételkedőknek, mint hogy *merens* másutt sehol sem tesz *meritust*. Igen de tesz *intollerans*, *intollerandus-t* vagy *intolerabilis-t* két helyt is (Gell. Noct. 19, 7. és Tac. Ann. 3, 45.) És utoljára a »*merens poena*« nem merészebb metaphora, mint a »*memor ira*« (1, 4.) — Elég okok, hogy a két alternatíva közt az utóbbihoz álljunk Th. Lad. s a magát eltökélni nem bíró Weidner daczára. Haeckermann fogását, melylyel az accusativust igazolni akarta, láthatni Sz. jegyzetében. Nem érdemel szót.

587. v. »*ultriciis flammae*, metaph. égő bosszuvágy.« Th. A vágyat kielégíteni lehet, az tagadhatatlan; de hogy a vágy elégítsen ki valamit, az megfogadhatatlan. Már pedig minden comm. szerint az »*ultr. flammae*« ablativus gyanánt van *explesse*-hez csatolva, úgyhogy Burmann és Heyne szerettek volna ide emendálni: »*ultrice flamma*,« csak aztán a jelentésében nem egyeztek meg. *Ultrix flamma* lehet = bosszuló láng, vagy megengedhető inversioval: lángoló bosszú; de a »vágy« nincs benne a szölamban, hanem az *animus* adja hozzá (»*In nova fert animus* etc.«) Tehát *animus ultriciis flammae* együtt teszik a (Th. szerint) égő bosszuvágyat, mit aztán, természetesen, kielégíthet Aeneas a Helena megbüntetésével. A genitivusnak hát itt az *explesse*-vel semmi köze. Így rémlett az ügy Wagner előtt is, csak hogy ő azt a hallatlan viszonyt vette segítségül,

hogy a genitivus se *explere*-től magától, se külön *animum*-tól nem függ, hanem az összekapcsolt *explere animum* tól. Ily alánk törő istápra nincs szükség. Weidner is szeretné az *animum*-mal csatolni a genitívust, de nem meri; hanem »kifejezésbeli hibával« (Inkorrektheit des Ausdrucks) vádolja a latin költőt, a német comm.¹⁴⁷⁾

590. v. *pura per noctem in luce refulsit*. »At clara incendia dabant lucem [569.] Non erant tenebrae.« Peerlkamp. Se baj, mert »midőn Venus Aeneasnak megjelent, ez oly helyen volt, a melyet a lángok nem világítottak.« Ladewig. Gyermekesebb mentség nem lehet ennél; nincs is szükség reá, mert a költő szavai azt fejezik ki, hogy »ámbár éjjel volt, Aen. még is oly tiszta világban látta az istennő alakját, mintha fényes nappal lett volna.« Hiszen mikor Venus »*rosea cervice refulsit*« (I, 402.) épen nappal és derült idő volt. A nappal s az égés világította éjjel közt pedig van egy kis különbség! Aztán meg kell gondolni, hogy Aeneas elbeszélésében mindig szereti ilyes erősítő körülményekkel támogatni visiói hitelességét, mint pl. Hector (270. sq.) is: »*ecce ante oculos visus adesse*« etc.

591. v. »*confessa deam*, meg is mertetvén az istennőt, azaz hogy istennő. v. ö. Hor. Od. 1, 35, 82. comitem abnegat = comitem *se* abnegat.« Th. Roszul; mert *confessa* = bevallván. Aztán ha egészíteni akarunk, csupa *se* nem elég, hanem *se esse* kell; — a Hor. példában pedig *se fieri*

593. v. »*roseoque ore*, rózsás ajakkal.« Th. és Sz. *Roseus* itt nem »rózsás,« hanem rózsaszínű, és os nem »ajak,« hanem arc. — Weidner azt a felesleges megjegyzést teszi, hogy a *roseo ore* nem specialis bók Aeneástól a »szerelem istennőjével« szembe, hanem rendes jelzője Venusnak. Azt úgy is tudtuk, hanem mikép juthatott Weidnernek az a kietlen gondolat eszébe, hogy hősünk a »szépet tegye az anyjának«¹⁴⁸⁾, azt nem tudjuk.

¹⁴⁷⁾ Lám milyen baj, hogy az 577—88. versekhez hiányzanak a scholiumok. A mi interpreseinknek több dolgot adott ez a 32. vers, mint 3 vagy 4 annyi másutt.

¹⁴⁸⁾ »Venus erscheint hier als Göttin und Mutter, nicht aber als Liebesgöttin, der Ernst der Situation schliesst jeden Gedanken an

595. v. »nostri azaz Anchises, Creusa és Ascaniusra, kikkel mint Aenes anyja egybetartozik.« Th. — Serv. egyszerűebben és értelmesebben: »Et hoc loco, ut solet, unam se de Aeneae familia facit.«

597. v. »coniunxne. A prózában volna superetne coniunx. Ne rendszerint a nyomatékos szóhoz csatlakozik.« Th. A megjegyzés egészben helyes; de nagyon pongyolán van szerkesztve. Az a tanítvány fogja legkevésbé érteni, a kinek éppen szüksége volna rá. Az első pontban magyarnak e lenne a szórend: »A prózában *superetne coniunx*? volna.« De így sem egészen jó, mert *super*o, abban az értelemben: *superstes sum* v. *super sum* (életben van még), prózában aligha előfordul. A mi keveset idéznek, azt teszi, hogy túl élni (ném. ueberleben), s ilyenkor többnyire, mint a németben, accusativus határázója van. E helyt pedig nagyon kétlem, hogy a volna a kérdés értelme: túléltek-e Creusa és Ascanius Trója bukását.« A szabatos paraphrasis hát e lenne: »*superstitne coniunx*?« — Továbbá azzal, hogy »ne a nyomatékos szóhoz csatlakozik,« semmi sincs mondva; mert az az új kérdés áll elé, hogy »melyik szó a nyomatékos?« Mire csak akkor kész a felelet, ha élő szóval mondott magyar kérdés latinra fordítása volna a feladat. A helyes elméletnek pedig mind elemzésre világosítónak, mind gyakorlatra kalauznak kell lenni. Kisértsük meg. — Felteszszük általános elv gyanánt, hogy egy kérdésben csak egy eszme van, a mit nem tud, vagy a miről kételkedve meg akar bizonyosodni a kérdő, s ez az elv azonnal nyújtja a szabályt, hogy: a »ne ahhoz a szóhoz csatlakozik, a mely a nem tudott v. kétlett eszmét fejezi ki. Természetesen, mivel *ne* latin szó, csak is a latin nyelvre vonatkozik a szabály, melyet alkalmazva, úgy tapasztaljuk, hogy az úgynevezett kérdő szócskákhoz ragaszkodik a *ne*. *Quine quemne, quidne, numne, utrumne, anne* sat. Ha ilyen nincs, legtöbbször az ige mellett szokott lenni a helye, legtöbbször az azáltal jelölt cselekvény levén a nem tudás vagy kétség tárgya. Ha pedig a cselekvény körülményei között va-

Liebe und Verlangen aus.« Hogy jutott hát önnök eszébe Prof. ur? Hisz' a mi hőstünk nem Oedipus, hanem »Pius Aeneas.« — *Castis omnia casta*, azt mondják. De biz' az ellentéte is igaz, még tán többször.

lamelyik az, a megfelelő szó ragadja magához a *ne* szócskát, akár főnév valamelyik casusa — (odaszámítva persze a nominativust is, de kirekesztve a vocativust,) — akár adverbium¹⁴⁹ legyen az. Itt eléfordul gyakran az az eset, hogy több egyenmű és coordinált határozó van a mondatban, midőn aztán csak egyik kapja a *ne*-t, a többit *an* vagy *ve* szócskákkal sorolják melléje. Megesik ritkán az is, hogy az utóbbiak helyett megint *ne* van téve. A magyarhoz hasonlítva *ne*-nek határozóhoz való csatolása latinismus, minthogy a mi hasonló szerepet viselő *e*-nk, ha ige van a mondatban, mindig ahhoz járul, akár nyomatékos legyen, akár se. Határozóhoz, vagy éppen ennek jelzőjéhez csak akkor, midőn az ige hiányzik; tehát csak az úgy szólva, viszhangzó kérdésekben. — »Beteg az egyik fiam. — Kálmán-e?« — »Sohasem voltam Bécsben. — Nem-e?« — »Lajos ma szépen irt. — Szépen-e?« — »Az idén sok rákot fogtak. — Sokat-e?« De van még egy sajátága a latinnak, a mit nyelvünk semmi szín alatt nem követhet, és ez az, hogy a latin még coniunctiohoz is ragaszthatja a *ne* szócskát. Pl. »Tamenne ista tam absurda defendes? (Cic. Nat. D. 1, 29, 81.) És ez nem poëtica licentia.

600. v. »hausérit ensis, átszurta volna a kard.« Th. — Bolondság! de legalább rövid. Bezzeg Heyne hosszúra birta nyújtani; »ut passim poetae, pro confodere, transigere, ἀφύσσειν: primum, hauritur sanguis ense: hinc ipse ensis haurit; ut hauriat penetrat, transfigit latus, corpus.« Így iparkodik ő elhitetni maga magával a — képtelenséget. De elhitte látom más is, és legújabbán (1871.) Ladewig ismétli s azzal toldja, hogy: »haurire«-t, átszurni értelemben, Livius előtt, csak költők műveiben leljük. Sem az előtt, sem azután, se költőnél, se prózairónál *haurit* azt, hogy szur vagy döf nem teszi. Alap értelmei folyadékot egy tartóból máshová vezetni. És így minden jelentése e két eszme közt leledzik, bezárólag: üresíteni és nyelni. Ide tartoznak nevezetesen a merités, csapolás és ivás; és nincs az a *haurire*-s phrasis, a melyben az öt közzül valame-

¹⁴⁹⁾ Nonne, necne, statimne, diu ne sat. mind szép latinismuskok; de a ki példájokra legelsőben kísértette meg ezeket: »nem-e láttad?« »nem-e mondtam?« attól kedvem volna kérdezni: »nem-e vágnák ki a nyelvedet?«

lyiket értelmesen és találóan alkalmazni ne lehetne. *Poculum haurit* = üríti a poharat. — *Femur hausit* = a csontját megcsapolta (vért eresztett belőle). — *Conda pavor haurit* = a szívökből kiüríti, kicsapolja a vért a rémülés. — *Latus apertum hausit gladio* = oldalát karddal megnyitván, megcsapolta (vérét vette ¹⁵⁰). — *Flamma hausit* = a tűz elnyelte. (A láng, ha nyalogathat, « miért ne nyelhessen » is?). E helyt is tehát az *inimicus ensis* csak »vérét veszi« Aeneas családjának s az »átszúrja« még másodrendű magyarázatnak se jó, és nagyon bámulok, hogy Th., a ki a mondottakat tudja, s részint jegyzete folytán mondja is, helyt adott annak a ferdeségnek. Szint' oly hebehurgyaság, mint a következő 601. v. alkalmával: »*facies arcza*, azaz szépsége.« Következtesen majd a 622. v. alkalmával ennek kellene állani: »*facies, arcza*, azaz rútság.« De nem, hanem »*facies, látványok*,« mi itt kétszeresen helytelen magyarázás. Olvasóm kitalálja: miért?

602. v. »*inclementia*, költői szó.« Th. Ezt már bajos volna kitalálni, miért. Azt tudom, hogy Justinus, az epitomator (Hist. 9, 2, 7.) »*inclementia coeli*« szólammal él. Bajos is képzelni, mikép legyen *inclementia* különösen és kirekesztőleg »költői« szó, midőn ellentársait: »*clementia, clemens, clementer*« sat. egész Virgiliusban hasztalan keressük. — Ezen versben *culpatuvs Paris* szavakat így fordítja Sz.: »az általlad hibáztatott Páris.« Th. más szóval ugyan úgy: »a róni való Paris.« És még is megtámadja Sz., hogy »kiforgatta ezt a helyet az értelméből.« Ámde ezt, mint látnivaló, Th. nem tette, s csak abban hibázott, hogy Ribbeck pontozatát (semicolont Páris után) a szövegében elfogadta, minek azon-

¹⁵⁰) A philologiai acumennek fényes példája, hogy e versben (10, 314) az *apertum* jelentését átvitték a *haurit*-re: miszerint az utóbbi aztán = *confodit* lenne. Ezt se másképp nem lehet bebizonyítani, se az idézett verssel, melyet már Ruæus igen jól interpretál imigy: »*Exhaurit educto per vulnus sanguine. Metaphora ducta ab utribus et doliis, quæ dicuntur exhauriri, cum facto foramine liquor ex iis educitur.*« A »*vulnus*«-t az *apertum*, mint adverbialis jelző, jelöli. A *haurire* = *confodere* képtelen synonymia már Noniusnál meg van említve, mi nem teszi jobbá.

ban magyarázatára legkisebb befolyása sem látszik ¹⁵¹⁾. Az egész quiproquo Weidnernek talán rosszul értett és minden esetre rosszul alkalmazott jegyzetén alapul. A dolog úgy áll, hogy Ribbeck interpunctioja következtében az első mondat azt az értelmet kapja: »nem hibázott Páris« (*non culpatus [est] Paris*), mit W. szerint már korábban mint Ribbeck, így interpretált Häckermann. Ez ellen polemizál igen helyesen W. főképp abból az okból, hogy *culpatus* soha se = hibás v. vétkes, és aztán az egész helyet úgy interpretálja, mint Häckermannon és Ribbecken kívül minden commentator ¹⁵²⁾, t. i. hogy nem a gyűlölt (*invisa*) Helena, sem nem a vádlott (*culpatus*) Páris, hanem az istenek mostoha, ellenséges indulata (*inclementia*) forgatta, döntötte fel (*evertit*) Tróját. Vesse össze már az olvasó a Sz. zavart és ellentmondással teli jegyzetét, mely magában is rossz, iskolai commentárban pedig kétszeresen az.

605. v. *mortalis* = emberi.« Th. és Sz. Mire való? Hiszen *mortalis* = halandó abban az értelemben minden mostani nyelven a lehető legközönségesebb kifejezés.

606. v. »caligat, borong. Ez igének cselekvő értelemben való használata, mi különben csak késő korban fordul elő, különösen a helynek félreértéséből származott.« Th. Ezt állítja Klotz; de én bizony nem hinnék oly könnyen a németnek. — A latin 500-ban Kr. u. még élő nyelv volt, és Fulgentius bizony jobban tudott latinul, mint akármelyik mai philologus. Azt se látom át: miért ne lehetne a sok ige egyike, melyet hol transitív, hol belszenvedő értelemben használnál költőnk. És itt megjegyzendő, hogy a világosan transitív *habebat*-nak felel meg. *Sub iudice lis est*. — A tökélyesen jelentéktelen, sőt megfoghatatlan »*humida*« helyett pedig na-

¹⁵¹⁾ Th. gondolom, nem is sejtette, mi mindent vonhat maga után az a szerencsétlen semicolon; bizony Häckermann sületlen magyarázatáról se hiszem, hogy tudott volna egy szót is; tehát nem is írhatta jegyzetét »H. után,« mint Sz. állítja, a ki maga is csak Weidnertől hallotta hírét Häckermannnak.

¹⁵²⁾ Ladewig világosan figyeltet a helyes magyarázatra e szavai-val: »*tibi ist mit evertit zu verbinder*. Ámde ezt a semicolon lehetett lenné teszi. Mindezeket számba vehette volna Th.

gyon hajlandó volnék egy kéziratból elfogadni: »*lumina*« olvasatot.

613. v. »*prima*, legegél¹, mert a scaei kapu a főkapu volt.« Ver. Ez igazán »szarva közt a tölgye.« *Prima* adverb. jelző, s a költő maga mutat igazi jelentésére a következő szavakban: »*sociumque agmen . . . vocat.*« Nem a V. esze; de biz' én Heynetől s Wagnertől sem tanultam volna el.

615. v. »*respice* non solum id quod adspice, sed attende et considera: merke wohl auf.« Forb. Ezt csak ő látta belé. Servius: Dicendo *respice*, ostendit vere iam caliginem ab oculis ejus esse sublatam.«

616. v. »*aegis*, nem pajzs,« Th. Nem biz' a, de nem is: »mellvért,« mint tovább állítja, hanem általában mentő szer v. véd fegyver, mely mind egyik, mind másik lehet, vagy olykor nem lehet. Mellvért p. o. nem Aen. 8, 354. Mert hogy lehetne képzeln: »*Jovem, cum saepe aegida concuteret?*« Vagy ezt: »*Pallas adest, et protegit aegide fratrem.*« (Ov. Met. 5, 46.)?

618. v. »*sufficit*, nyújt« Th. Csak félig talál, mert a latin szóban, mint transitivumban, mindig benne van befoglaltan az ismételve nyújtás, a fogyatkozás kipótlása eszméje. Forbiger figyeltet a 467. versbeli *subeunt*-ra, midőn t. i. a torony által agyon zúzott csapat helyébe, más sereg tódult oda. A folytonos pótlás eszméje magyarázza ki az intransitív *sufficit* egészen másnak látszó értelmét is. Hasonló hozzá az »*explicit.*«

619. v. Az »*eripe fugam*« minden igaz ok nélkül sok gondot ad a commentatoroknak, és nem egy facsaros magyarázatra ad alkalmat; milyen pl. a Thewrewké is (talán Jahn után): »*ragadd meg a megmenekülés alkalmát.*« Már pedig világos, hogy az, a mitől oly szörnyen óv Heyne, t. i. hogy *rapere fugam* csupán erősebb, de azonos szólam a *capere fugam*-mal, és az, hogy itt *eripere*, = *rapere*, (»*e vacat*« szokta mondani Servius), ézerszer hinnivalóbb¹⁵³), mint

¹⁵³) *Rapere* még jobban összeillik a *fuga*-val, mint *capere*; mert hiszen *raptim* = futtában. »*Oscula congerimus properata, sine ordine, raptim, et querimur parvas noctibus esse moras*« (Ov. Ep. 18, 113.) Különben *raptim, ex vi vocis* = lopva, kapkodva, megszag-

az, hogy *fuga*, futásra vagy menekülésre való alkalmat tegyen, mely utóbbi eszmét Bramah-sajtóval se lehetne ki-préselni a *fuga*-ból. Tehát *eripe fugam*-nak a legtermészetesb interpretatioja a *cape fugam*, a mint értette és érti is azt minden elfogulatlan olvasója az Aeneisnek.

623. v. Csak azt akarom újra megjegyezni, hogy a *numina*-ban némely commentator megint *voluntas*-t lát ¹⁵⁴). Hogy és mikép láthatta testi szemeivel Aeneas az isteni a k a r a t o t, aut deus, aut dominus Forbiger a megmondhatója ¹⁵⁵).

626. v. »Ac, velut következővén utána, valamely hasonlat felhozására szolgál.« Th. — A hasonlatot *velut* ismerteti, s abban az *ac* merőben ártatlan. Constructióját hát ez a jegyzet nem érteti meg. Másutt is hasztalan kerestem segínyt a légben ingani látszó *ac* megállítására. Megkísértem hát magam. Világos egyszer, hogy *ac*-ot semmi sem követi egyéb, csak a *veluti*-val kezdő és *traxit* . . . . . *ruinam* szavakkal végződő hasonlat. Igende ennek *veluti* a coniunctiója, mely az *ac* nélkül is hozzá csatolná az elébbi képhez a hasonlatot. Fel kell tennünk, hogy Aeneas két »tableau«-ban akarja hallgatóival Trója pusztulását képzeltetni. Az elsőt egyenes szavakkal festi: »omne considerare in ignis Ilium, ex imo verti Neptunia Troia,« a másikat, mintha már nem kapna szavakat reá, csupán hasonlatban rajzolja, és nem alkalmazza a szokott »sic«-kel (V. ö. Aen. 12, 908 és 913. v.) magára a dologra. A gondolatmenet e szerint: »*Tum vero mihi visum (est)*.

A) »*considerare . . . . et verti . . . . . ac* B) (tale quid fieri) *veluti cum* etc. Ebből következik, hogy Troia (625.)

g a t v a. Soha sem teszi ellenben azt, a mit: *vehementer* (»gewaltsam« Hudem szerint Klotznál) és kiváltképen nem a Hud. idézte helyen: »*Semine . . . . raptim avium fame devorato*« (Plin. H. N. 17, 22). *Raptim devorare* = el v. felkapkodni; *avium fames* = éhes madarak (αλλοιότης).

¹⁵⁴) *Numina non deos commemorat poeta, quia de inimica deorum voluntate sermo est.*« Forb.

¹⁵⁵) Legyen szabad elbeszélnem némelyek kedviért, hogy midőn Linné Párisban járt, Jussieu tanítványai letépték egy tő növényről az ismertető jeleket, s úgy vitték Linnéhez próbára, ha meg bírja-e nevezni. Linné azt felelő kérdésekre, hogy: »aut Deus, aut Dominus Jussieu!«

után sem két pont, sem pontos vessző nem kell, hanem vagy semmi pontozat, vagy legfeljebb comma.

631. v. »avolsa, ami kötelek által szokott megtörténni.« Th. — Ki kérdezte? Honnan tudja? Mit magyaráz? — A mely élőfa »ferro accisa« már »nutat,« annak nem kell kötél a ledöntésére; »volneribus evicta« (tehát nem funibus vincita¹⁵⁶) magába is ledül az, még néha agyon is üt egy-egy favágót.

A 632. versbeli *ducente deo*-ról tanakodnak, hogy »ki lehetett az?« Felesleges tünődés!

633. v. »expedior, szerencsésen kiérek.« Th. A »szerencsés kiérés« következménye az *expedior* jelelte cselekvénynek, de nem maga a tény, melyet jobban interpretál Heyne »liberum iter habeo inter hostium tela et flammās.« — Kihagytam azt, hogy: *expedior* = *expedio me*,« mi Szénássynak annyira megtetszett, hogy csak azt vette át: »utat nyitott magának.« Hamisan, mert nem Aeneas, hanem a *ducens deus* nyitott neki utat.

635. v. »abnegat, vonakodik.« Th. A mily közönségesen bevett, ép' oly ünnepélyesen számüzendő lenne a *denegare*, *adnegare* (*abschlagen*, *verweigern*, *refuser*) igék »vonakodás«-sal való értelmezése. »Vonakodik« az, a ki csinálna is, nem is valamit, nem akarást inkább színlel mint tanusít, vontatva cselekszik: szóval, nem messze áll jelentése a *synonymájáétól*: huzakodik v. »huzalkodik.« Abnegat = határozottan, kereken megtagad valamit, meggyőződéssel és őszintén nyilvánítja, hogy nem akar valamit. — Továbbá azt állítja Th., hogy *abnegat* »költői szó« és »class. prózában hiába keresnők.« Csak úgy állana az, ha Plinius és Quintilianus nem volnának classicusok. Harduinus az úgy nevezett classica i literatura legnagyobb részét a középkori szerzetesek gyártmányának állította, és csak Pliniust egynehányad magával vette ki s ismerte el igazi régi korunk. Th. tán ezért akar bosszút állani a polyhistoron?

¹⁵⁶) Ezek a szavak Ovidius hasonló képiében azon a helyen állanak, a hol a miénkben a »volneribus evicta,« Mind a kettő jellemző vonás a maga helyén, de egymással semmi közük. V. ö. »... labefactaque tandem ictibus innumeris adductaque funibus arbor conruit.« (Ov. Met. 8, 774.)

638. v. »integer aevi, szintugy Aen. 9, 255. Ov. Met. 9, 441. — Integer vitae Hor. Od. 1, 22, 1. Integer animi Ej Sat. 2, 3, 220.« Th. — Az igaz, hogy mindezekben a példákban genitivus áll az *integer* mellett; de vagy egyéb is, t. i. a genitivus az integerrel van construalva, annak a regimene, holott a mi példánkban nincs ez az eset, itt a genitivus »aevi« a *sanguishoz* tartozik. *Vos, quibus integer aevi sanguis* = ti, kikben a korotoknak megfelelő vér ép és egészséges.

640. v. »agitate fugam . . . . . hajtsátok végre a menekülést.« Th. — *Agitare* és *agere* annál inkább épen *per-agere* közt nagy a különbség. *Agitate fugam* = járjatok abban, hogy meneküljete. Ez is »magyar kifejezés,« de *aequivalens* is. A latin *aequaivalenst* megtanulhatta volna Th. az előtte nyitva álló Forbigerből: »= moliri, capessere fugam.« Wand.

642. v. »Csak egyedül egyféle értelemben képez unus, a, um, többes számot.« Th. — Nem értem; de biz' a tanítvány sem fogja.

645. v. »miserebitur hostis, t. i. látván, hogy küzdve keresem halálomat.« Th. Ebből egy szó sem igaz. Hiszen Anchises nem volt abban az állapotban, hogy Decius szerepét játszassa. Nem is azt mondá előbb, hogy »*mortem quaeram*,« hanem azt, hogy: *m. inveniam!* A gutaütött vén ember szaggatott makogása ilyes gondolatmenetre hágy következtetni. »Lesz még annyi erőm, hogy kivégezzem magamat saját kezemmel. Az ellenség tán megszán s egy marék port vet holttestemre s jutalom fejébe kifoszt. Ha nem teszi, nem törődöm sokat eltemetnek-e vagy nem.« — A commentatorok mind az ellenség »kezevel« öletik meg Anchisest, Cerdán meg Wagneren kívül; én pedig: *malim cum his vera sentire, quam cum aliis errare.*

649. v. »*fulminis afflavit ventis.* Régi bölcsészek azt tanították, hogy a villámot a szelek hajtják ki a szétválasztott felhőkből.« Veress keze; de Ladewig esze. Ez egyéb-iránt csak egy kis adag abból a rengeteg tudósságból, a melyet a commentatorok e pár, semmi nehézséggel nem küzdő szóra pazaroltak. Mondójok, akár Anchises, akár Virgilius, a régi és újkor minden népénél szokásos kifejezéssel élt, mely

szerint a kit a menykő nem talál úgy, hogy megölje, azt »a szele éri.«

651. v. »Effusi lacrimis;« Th. paraphrasisánál: »t. i. sumus, sirva sirtunk stb. és a Weidner — Szén. alany-cseréjénél (miből semmi sincs) világosabban és helyesebben magyarázza azt a szólamot az aequivalens: »könyűktől ázva« (in Thränen zerflossen, baignés de larmes sat.) — Th. »sumus«-a positiv hiba, mert *effusi* a *nos* adverb. jelzője. Igaz, hogy ott egy ige »ragyog a jelen nem létével«; de e nem »sumus«, hanem »instamus,« *oramus*, (*orare non desistimus* stb.)

654. v. »inceptoque et sedibus haeret in isdem. Közös ség miatt rövidítés.« Th. Ez legfeljebb a constructiót magyarázná, mi felesleges. De itt az a baj, hogy *haeret* a *sedibus*-hoz gondolva tulajdonképi, az *incepto*-hoz értve átvitt értelemben van véve. Ezt Heyne »commodum«-nak és »compositionis suavitas«-nak nevezi, mi azt juttatja eszünkbe, hogy: *veluti Balbinum polypus Hagnae (delectat)*. Valódi calembourg biz' az. Virgiliust elkapta a humora. — A mi a Weidner koholta és Sz. tolmácsolta szabályt illeti, a közös praepositióra nézve, az csak — szófiabeszéd.

657. v. »men, me-ne. Az enklitika, E-jének eleste által, eltompult.« Th. Felesleges magyarázat és rosszul mondvá el. — »*posse sperasti*. Minthogy a *posse* igének jövő idejű háttértalan módja a *fore ut* körülíráson kívül nincs, tehát a futurum helyett praesens (*posse*) is állhat, különösen *spero* után.« Th. és Sz. A szabály legyen úgy a hogy — (pedig nekem az ellen is van kifogásom), — de itt minden esetre rosszul van alkalmazva. Itt ugyanis nem *speras*, hanem *sperasti* van, s a perfectumra vonatkozó *posse* már mint praesens a futurumban van.

661. v. »*Patet isti ianua leto*.« Itt az *isti* nem pronomen, (a n n a k a halálnak, »ad talem mortem,« Heyne), hanem adverbium és = i t t. L. az 548. versre tett jegyzésemet.

662. v. »*de sanguine* helyi értelemben véve, azaz arról a helyről, a hol Priamust megölé.« Ezt tanulta Th. Forbiger-től; vissza is adhatja neki, mert a *de*, mint a görög *ἐκ, ἀπό*, vonatkozhatik bizonyos időpontra, mely után rögtön következik valami. Azt az időpontot többnyire időjelentésű szó je-

löli, de olykor cselekvény is. Csak az utóbbira hozok fel egy példát: »*Non bonus somnus est de prandio*« (Plaut. Most. 3, 2, 8.); mert az elébbiekre: *de die, de nocte, de mense, de tertia etc. vigilia etc.* teméntelen van. Tehát: *multo de sanguine Priami iam aderit Pyrrhus*, akárhogy tiltakozzék Forbiger, azt teszi, hogy: Pyrrhus, a ki csak most ölé meg Priamust fiastól, rögtön itt lesz. De *sanguine* = *de caede*. Weidner a *sanguine*-t betű szerinti értelemben veszi; de így aztán a *de*-nek nem volna más szerepe, mint a mi a mai nemes; czimekben.

670. v. »*numquam omnes hodie moriemur inulti.*« Itt a *numquam* nem akar összeférni a *hodie*-val. Servius könnyen segít a dolgon: »*N u m q u a m. Pro non.*« Igaz, de nem elég; mert kell valami okának lenni, hogy nem *non*-t, hanem *nunquam*-ot irt Virgilius. Én ebből a magyar szólamból: *S o h ' s e b á n o m é n !*« vagy »*S o h ' s e b á n d !*¹⁵⁷⁾ indulva ki, hogy *nunquam* olykor synonymája ezeknek: *nequaquam, nullo modo*; tehát azt teszi, hogy: semmiképpen sem, semmi esetben sem. Talál ez tökélyesen mind a kérdéses helyre, (Hama meghalunk is, semmi esetben bosszulatlan nem halunk meg mindnyájan), mind ezekre: »*Nunquam hodie effugies.*« (Ecl. 3, 49.) — »*Ut vestrae fortunae meis praecedunt, Libane, longe, qui hodie nunquam ad vesperum vivam.*« (Plaut. As. 3, 3, 40.) — »*Scio ubi sit, verum hodie nunquam monstrabo.*« (Ter. Ad. 4, 3, 17, Bip.) — »*S. nihil ne in mentem? Ct. numquam quidquam.*« = Éppen semmi sem! (Id. ib. 4, 1, 12.) — »*Vi numquam eo subiri potuit, fames postremo inde detraxit hostem.*« (Liv. 3, 23.) — Ellenben kiforgatja értelméből s megfosztja pathosától a szóba vett mondatot Th. travestálása »*s o h ' s e h a l u n k m i m á m a m e g .*« — Nem sok vizet zavár a Weidner jegyzete sem, melyet Sz. imiggy tolmácsol: »A közbevetett *hodie* (= ma még)¹⁵⁸⁾ által a fenyegetés nem szorítkozik ugyan a mai napra (v. ö. *nunquam*), de bizonyára hangsúlyozva van.« Ebből mit tanulunk »*máma?*«

671. v. »*Hinc, posthac*« Th. *Hinc* = azonnal tehát. *Posthac* = ezután valamikor. Rosz interpretatio.

¹⁵⁷⁾ Miről ismét nem tud semmit a M. Ny. Szótára.

¹⁵⁸⁾ Umgekehrt ist auch gefahren: »még ma.«

678. v. »*coniunx quon iam tua dicta.*« Magyar commentatoraink nem magyarázzák a *quondam*-ot; pedig két német összekapott rajta s egy harmadik arbiternek állott. »*Quondam acerbo cum dolore, quasi iam desierit esse eius coniunx, et quasi ille pristini amoris oblitus sit.*« Wagner. Helyesebben azt itéli Forbiger, mint Schirach: »*Respicit nempe vocabulum ad futurum tempus; relinquor, inquit Creusa, tua dicta coniunx, quondam; i. e. relicta olim modo tua coniunx fui, non amplius; praeteriit nomen.*« — Én egyéb különbséget a kettő közt nem látok, hanem hogy *Creusa* Schirach szerint magát már ö z v e g y n e k képzei, Wagner szerint pedig: s z a l m a ö z v e g y n e k.

680. *Subitum*-ról azt írja Servius, hogy adverbium. Th. nem szereti, s azt állítja, hogy mint adiectivum költőibb, hogysen mint adverbium lenne. A különbség itt se sok, és csak a constructioban van, mert *subitum* az első nézet szerint határozó, a második szerint jelző. De fordítani mindenestre adverbiumnak kell ¹⁵⁹).

682. v. »*visus*, ugy látszott, mintha.« Ver. Nem »mintha« biz'a, hanem valóban látszott, »and no mistake,« mondaná egy Jankee.

A 682—84 versekbe foglalt leírás sok tekintetből volt vita tárgya, mit érdektelen s tanuságtalan lenne előadni. Én úgy képelem, hogy Julius feje tetején (de summo vertice) legelsőbben egy kúpforma kis lángocska (apex), tegyük mintegy gyertya lángja, mutatkozott (*visus*) könnyedén lebegve (*levis*, adverb. jelző), mely gyenge világot (*lumen*) árasztott (*fundere*). Aztán terjedve (*pasci*) körül borongta v. gomolyogta (*lambere*) a gyermek fejét (*comas et tempora*), de nem gyújtott (*tactu innoxia*). Ennyi az egész.

685. v. *trepidare* = remegni. *Metu pavidu* = félelemtől elfogva, vagy röviden: i j e d t e n.

690. v. »*aspice nos hoc tantum, τούτο μόνον ἡμᾶς ἐπίβλεψον*, csak az egyszer tekints reánk!« Th. Ebből a következik, hogy »*hoc*« azt tenné: »*hac vice*,« mit azonban

¹⁵⁹) Kissé másképp fejeztem ki, mint Th.; mivel gondba került mig szavait: »Melléknév költőibb hogysen igehatározó volna,« megérthettem. Jónak látám hát lefordítani magyarra.

se elmélettel, se példával kimutatni, és általában a két accusativussal az idézett mondatban kibékülni nem lehet. A *hoc*-nak plausibilis jelentést se Wagner öröklődései (ad h. l. et in not. ad Aen. 3, 56.), se a Ladewig görög parallelje, melyről nem tudni: locus-e vagy csak fordítás ¹⁶⁰⁾, nem adnak. Legjobb hát visszatérni a régi pontozatra: »aspice nos; hoc tantum; etc. t. i. »tekints reánk; egyebet ne tégy; s aztán ha látod, hogy megérdemeljük, segíts rajtunk!« E legalább természetes felvétel s hasonlít egy kicsint a huszár fohászához, a ki midőn párbajra tűzött össze ellenségével, azt mondta hogy: »uram isten, ne segíts se neki, se nekem; csak nézzed, majd én eligazítom a dolgomat vele!« Még abban is hasonlít a két eset, hogy az újabb kritikusok és commentatorok a huszárral tartanak, s a »segélyt« kihagyatják az Anchises fohászából. Ugyanis a vulgatus textusbeli »da deinde auxiliium« helyett ma márezt kell olvasnunk: »da deinde augurium.« Elégséges okát nem látni ¹⁶¹⁾, de így van. Most ez a színvonal!

¹⁶⁰⁾ Én legalább mai napig sem tudom; de úgy látszik, hogy Th. meg Weidner sem tudták, hanem mindenik eltulajdonította egyszerűen a Ladewig görög paralleljét.

¹⁶¹⁾ Az *augurium*-ot *auxilium* helyett Peerlkamp postulálá 1843. Okolása elég gyalró. Nem tudja ő, írja, »miben különbözzenek *aspice nos* és *da auxiliium*.« A kérés gyakran bőbeszédű, s az idézett összeállítás bőbeszédűség lehet, de tautologia szintugy nem, mint az, hogy: »szánj meg és segíts rajtam!« Második érve a holl. tudósnak az, hogy »Servius is valószínűen auguriumot olvasott.« Feltevése azon alapul, hogy a scholiasta az »intonuit laevum-ra ezt írja: »Ostendit Anchisen . . . . omine commonitum, petisse confirmationem.« Igen de ezt a »haec omina firma« szavakban kéri s mire a mellékesebb dolgot (az *augurium*-ot) kétszer kérni, s a főkelléket, az *auxilium*-ot egyszer sem? Mert biz'a reá tekintés még nem segélyadás s akárhogy reá mereszszem a szemem a koldusra, azzal még nem kapott alamizsnát. Véleményem szerint nem a netaláni *augurium* sugallta a 691. és 693. versekre irt archaeol. tárgyú scholionokat, hanem megfordítva, ezek az *augurium* olvasatot, melyet Val. Probus csempészett be s Ribbeck is elfogadott, holott ő maga írja másutt, hogy a Probus tanúságai többnyire »certa fide carent.« Még az a baj is van, hogy az »*augurium*« kedviért a *deinde*-nek egészen természete elleni értelmet kell adni, mintha azt tenné, hogy: második »Da deinde augurium = adj egy második jelet.« Az *auxilium*-mal nincs semmi baj, mert *deinde* a *da* határzója.

693. v. »laevom adv. gyanánt használva, költői.« Miért lenne egy nagyon közönséges jelenségnek, annak t. i., hogy adiectivumok neutrumai accusativusait adverbiumoknak használják, ez az egy példája, inkább »költői,« mint a többi akármelyik. A »költői« névvel való »abusus tollit usum.«

698. v. »sulpur« (sulphur h.) — 700. v. »morast« (mora est h.) — 703. v. »Troia« (Troia est h.), megannyi színvonal. Egyebet nem lehet se mellettök, se ellenök mondani.

707. v. A következő jegyzetet kitűzöm pályázatra, hogy jelentse magát, a ki érteni s magyarázni bírná: »*imponere*, h á g j föl, medialis parancsoló mód. Korántse lehetne mondani: *inponere a me*; mert egy tisztán szenvedő értelemben vett második személyű parancsoló mód — esztelenség. Hogy más tegyen valamit velem, azt csak annak a másnak lehet okszerűen parancsolni, nem pedig nekem.« Mint-hogy nem értem, elemezni sem próbálom. A kérdés nem a körül forog, hogy »*medialis*« vagy »szenvedő« jelentése van-e *imponere*-nek, hanem hogy infinitivus modusban van-e, vagy imperativusban? Infinitivusnak — görögösen — parancsoló értelemben, csak az egy Ladewig állítja, s az Aeneisből *sequi* (2, 350.) *velare* (3, 405.) *sperare* (7, 126.) Val. Fl. Argonauticonából pedig (3, 412.) *adhibere*, példákat hozza fel. De a Virg. locusaiban csak Ladewig szemével láthatni »parancs«-ot; a Val. Flaccuséban pedig tanácsosb egy verbum fin. ellipsisét tenni fel, hogysem azt a képzelt graecismust. (V. ö. a 350. versre irt jegyzetemet.) De még ha elismernék is azt a használatát az infinitivusnak, a jelen helyre nem alkalmazhatni. Mert *imponere*=*imponere*, azt tenné, hogy »tét y fel« (valamit a vállamra). Ez a »valamit« pedig mindent jelölhet a világon, csak Anchisest magát, a kinek mondva van, nem, soha sem! *Doce* azt, hogy *doce te*, *lege* a. h. *lege te*, *vide*, a. h. *vide te*, *vince*, a. h. *vince te* stb. nem teszi és nem teheti, míg t. i. barátságban marad a logika a nyelvtannal. Holott ebben: *imponere cervici nos'rae* = »tétessél fel a nyakamra«, hogy betű szerint fordítsam, bizony legparányibb »esztelenség« sincs, és ezt inkább az ellentmondó állításban kereshetni. Summa summarum: *imponere*, tehát a legtisztább imperativus.

721. v. »*latos humeros*, nem vaktába való majmolása a homer. *ἐνθάς ὄμων*-nak. Aeneas erős izmos férfinak kell képzelnünk, a ki a hátán terhet czipelve is bír futni szükség esetében.« Ladew. Ha hát tüzetesen van mondva, mint magasztaló tulajdonság, annál furcsábbnak tetszik, hogy Aeneas mondja maga magáról. Ezen az aesthetikai nehézségen csak úgy segíthetünk, ha a *latos*-t adverbialis jelzőnek vesszük, s így magyarázzuk: »vállamat egész szélességében beterítetttem ruhával és oroslány bőrrel.« Annál inkább kell ezt tennünk, minthogy a *subiectu* is hasonló átalakítást követel.

724. v. »*non passibus aequis . . .* Virgilius kísértménye (Versuch) igen találóan festi ugyan a természetet, de nekem úgy tetszik, hogy még sem illik a helyzet komolyságához.« Weidner. Ime a Schulmeister az ő egész pedántságában! És én épen a pedánt-tól kérdeném: illik-e a helyzet komolyságához, mikor a csecsemő Astyanax vissza retten a sisakos Hectortól; mire: *ἐκ θ' ἐγέλασσε πατήρ τε φίλος καὶ πότνια μήτηρ*.« (Il. 6, 471.) Ha Hector és Andromache az elválás pillanatában nevetettek a gyermek ijedtségén: miért ne mosolyoghatott volna Aeneas a kis Julius apritásán. Pedig ott jóval »komolyabb« volt a »helyzet,« mint itt. Hector csaknem bizonyos halállal ment szembe, holott Aeneas előtt a menekvés csillaga sugárzott.

Még inkább mint az elébbire, el lehet a 727. versre mondani: »*tantaene animis scholasticis caligines? A »neque adverso glomerati ex agmine Graii*« constructiójában minden combinatiót elpróbáltak az interpresek, csak egyet nem, az—igazit. A kísértmények elésorolásának csak úgy lenne érdeke, ha közülök kellene választanunk. Nem így lévén, »ülünk be,« néhai Erdélyi Jánosként »mindjárt a dolog közepébe:« Ordo est: »*Neque | agmine glomerati | ex adverso | Graii*.« = Sem a velem szembe támadólag csoportosuló (akár: rohammal tóduló) görögök. A megoldás oly meglepőleg tárja fel a helyes értelmet, s a nyelvtani viszonyok oly ismeretesek benne, hogy igazolását mellőzhetem. Inkább azt kutatom: mi rejthette el mind e mai napig a commentatorok árgusi szemei elől? Nem kell soká keresni: oka az a nyavalya, melyben mindannyian sinlenek, t. i. valamin a *numen*-nek abstract ér-

telmébe (voluntas, potentia stb.) vannak belébőszülve, s a concrettől (istenség, isten) szintűgy iszonyodnak, úgy — de megfordítva — az *agmen*-nek a concret, de átvitt (csatarend, sereg, csapat) értelmét látják rendszerint, és eredeti abstract (roham) jelentése ritkán jut eszökbé. Hinc illae lacrimae.

729. v. »comiti, collectiv értelemben, t. i. mind Julust, mind Creusat kell rajta érteni.« Th. Bókot akar mondani vagy a költőnek vagy Aeneasnak a lexicologia, sőt az igazság rovására. *Comes*-t »collectiv értelemben« soha sem látta Th. s minthogy rendes és szokott pluralisa van, ezután sem hiszem, hogy lássa. E felett a »*vestigia longe servans coniunx*«-at *comes*-nek mondani nem lehet, a »*pone subit coniunx*« az előbbi kifejezés értelmét nem gyengíti meg. Másfelől, akárhogy himezzük-hámozzuk a dolgot, a »*pius Aeneas*« bizony egy kissé megfélekedezett volt a feleségéről s nem igen tekintgetett hátra: vajon meg van-e a »*pone subit*.« A humoristicus Virgilius nem is palástolgatja ezt a hibát, mely egyedül tette — költői valószínűséggel — a Creusa elvesztését lehetővé, s a melyen a későbbi keresés nem igazított, úgy szólva semmit.

736. v. *confusam eripuit mentem*. A *confusam* jelzőt Donatus, Weickert, Forbiger, Weidner s utána Szénássy »prolepticum«-nak állítják. Ladewig ellenben nem lát semmi prolepsist benne s Ver. tolmácsolása szerint így magyarázza: »már előbb zavart eszméletemet teljesen elrabolta.« Helyesen és természetesen; de Th., mint Hercules a válaszüton nem tudta melyiket kövesse az ellenkező két kalauz közül s azzal akart mind a kettőnek igazat adni, hogy: »*es z e m e t ö s z v e z a v a r t a* és *el v e t t e*.« Megérdemlené, hogy úgy járjon, mint a »Botcsinálta doktor« békéltető szomszédja.

738. v. »*misero fato est erepta*. Bal eset folytán (azaz: következtében) elszakadt, elveszett.« Ver. — Comm. »két szék közt a pad alatt maradt.« Jegyzetét Ladewig után írta, a ki abban a vulg. lectiohoz: *fatone erepta*, tartotta magát, s a *misero*-t ablativusnak vette. Szövegében ellenben a Ribbeck coniecturája szerint: *fato mi erepta*, nyomatta a verset V., minélfogva »*misero*« (*mi*) nem ablativus, hanem dativus, mire későbbben Ladewig is reátért.

741. v. »*animumve reflexi*, se nem fordítottam

rá eszemet, azaz nem ügyeltem rá. Költői kitétel. Különben *animum reflectere*, annyit tesz, mint *animum flectere mitigare*. Th. A jegyzet első szavaira megörvendtettem volt, hogy *comm.* szerencsésen felfedezte a nem értett *reflexi* igazi jelentését. De a következők eloszlaták ámulásomat. Labruyére Menalque-ja csónakozás közben kivevé zsebéből az óráját, hogy lássa, mennyi az idő; de azon közben elfeledvén, hogy mit akart vele, mint valami alkalmatlan portékát a vízbe dobta. A világra úgy tett Th. a *flectere*-vel, melynek valódi értelmé: hajtani, csavarni, fordítani (*ex uno disce omnes*: »de foro in Capitolium *currum flectere* incipiunt), és ezt a jelentését a kérdéses *reflexi*-ben is megtartja, a »re,« mint számtalanszor, *otiosum* vagy *vacans* levén. Példák: (*canes caudam*) *sub alvum refle tunt* (Plin. 11, 111.) »(Dentes) *Elephanto reflexi.*« (Ib. 62.) — »(Metellus) . . . cum alio *cursum direxisset, subito in Contrebiam reflexit.*« (Val. Max. 7, 4, 5.) Tehát sem *simplex*, sem *compositum* alakjában nem költői ez az ige, s költők és prózairók egyaránt használják mind *flecto*-t, mind *reflecto*-t, hajtók, fordítók, görbítők, csavarok, térítők jelentéssel, hol testi, hol szellemi értelemben. *Mitigare*-t pedig *flectere* soha se teszen, és legkevésbbé abban, hogy »*Flectere si nequeo superos* etc. (Aen. 7, 312.) Mind ezeket a valótlanságokat annak köszönheti Th., hogy Forbiger után indult. Meg kellett volna maradnia ebben, hogy: »nem fordítottam rá eszemet;« ámbár ez is csak nagyjában jó, mert alakjában el van véve. Nem mondja Aeneas, hogy »nem jutott eszébe a neje,« hanem: »*non prius,*« azaz »csak akkor jutott.«

749. v. Ezt a verset Heyne *tibicen*-nek (kijavítandó helynek) tartja, Peerlkamp aesthetikai okokból kidobandónak véli, s Ribbeck zárjelekkel gyanusnak bélyegzi ¹⁶²). Sem egyikre, sem másikra nem látok semmi okot. Valahol meg kell mondani Aeneasnak, hogy vissza akar térni a Creusa keresésére. Másutt pedig nem mondja, csak ebben a versben, mely annyira szükséges, hogy ha a szóban forgó helyet annak

¹⁶²) . . . . . *ipsum poetam aut non scripsisse aut sequentibus scriptis obliterari voluisse persuasum mihi est*« (Ribbeck. Proleg. p. 111.) Az utóbbi feltevést nevezte maga Virgilius tréfásan: »*tibicen*«-nek.

a versnek hiányával adjuk valakinek olvasni, kétségen kívül érezni fogja az ürességet. Ezt a próbát a kritikus maga nem teheti meg, mert neki a fejében van már a vers, mely öntudatlanul kipótolja a különben érzendő hiányt. E felett én a méltatlanul gyanusított versben egy szép vonást is látok, és éppen abban a képben (*fulgentibus armis*), melyről azt mondja Ribbeck (l. c.), hogy »prorsus intempestive de Aenea in urbem redituro praedicatur.« »Prorsus« biz' a, kritikus ur, de épen abban az »intempestivitas«-ban rejlik a költői rajzvonás. Aeneas confusioját (*confusa, crepta mens*) Creusa elveszte még feljebb fokozza, s ő zavarában, mint ellenség közzé induló, fegyverkezik gépiesen, nem bírván megfontolni, hogy a »*fulgentia arma*« reávonja az ellenség figyelmét s akadályozza őt a keresésben. Az a gondolat pedig, hogy ő egyedül megvédheti magát az egész görög sereg s ennek hősei ellen, az örültséggel határos. Mintha mostani higgadt elbeszélésében azt mondaná Didónak: *ilyen bolond voltam én!*» Én nem állítom kerekén, hogy ezt és így akarta értetni a költő; de mint feltétel, diadalmasan versenyez azzal, hogy »amugy hebehurgyán odavetette a verset, azzal a gondolattal, hogy majd jobbat ír helyette.« A mi a másik feltételt, az interpolatiót, illeti, a mondottaknál fogva nagyobb költőnek kell vala az interpolzornak lenni, mint maga Virg. volt. Nem árt egy kis psychológiát is tudni az aesthetikusnak. — A mi a Th. ellenvetését: »Gyanus vers annyiban hogy már 671-ben az volt mondva, hogy Aeneas fölfegyverkezett,« illeti, arra azt feleli Ladewig, hogy »Aeneasnak hogy az atyját a hátára vegye, le kellett rakni a fegyvereit.« Hasonlóképp nyilatkozik — mintha csak ő gondolta volna, Weidner is, és utána Sz.¹⁶³). Egyébiránt Heyne, Peerlkamp és Ribbeck kifogásai egészen mások, és egymástól is mind különbözők.

755. v. Horror ubique *animo*, simul ipsa silentia terrent.«
— Magyarázóink mind elfogadták Ladewig és Ribbeck után

¹⁶³) Sz. meg is toldja valamivel, a miben nincs köszönet. Weidn. ennyit mond: »De ha fegyverét le nem is tette, de bizonyára harczkészen nem lehetett.« Eddig W. után; most már maga erején így folytatja Sz: »Arra csak most készül, midőn a városba visszatörekszik. — Harczra ezer hajó fegyveres népe ellen! egyedül!

a néhány kézirat által támogatott »*animo*« olvasatot, s egyik se említi meg, hogy a vulg. szövegben *animos* van. Ladewig azt az okát adja, hogy *an imi* (a többesben) egyes személyre vonatkozva, csak a lélek indulatos mozzanatait jelöli; de az ellen három kifogást tehetni. Először nem épen kényszerítő szükség azt tenni fel, hogy Aeneas éppen csak a maga *animus*-át érti; mert általánosan is szólhat. Hiszen rajta kívül több menekvő is barangolhatott ott. De tegyük, hogy csak Aeneasra vonatkozik az *animos*; azt kérдем, másodszor kell-e különb »*leidenschaftliche Gemüthsbewegung*,« mint a mit a »*horror*« okoz? Ha egyiket sem engednék meg, van egy harmadik olvasat is, melyet egy scholiasta (ad Stat. Th 1, 494.) tartott fenn, s a melynek az az előnye van, hogy accusativus; holott *animo* dativus, még pedig merőben hivalkodó dativus. Mert »*horror est animo*« egy mákszemmel sem mond többet, mint: *horror est.*¹⁶⁴⁾ Az *animo* hát egy haszontalan függelék volna ad explendum metrum. Ellenben *terrent* transitivum verbum, s mint ilyen imperiose követel accusativust. E szerint *animos*-ra ha gondolati szükség nincs is, de van ám nyelvtani. Sőt van aesthetikai is, a mennyiben a mondat két tagja közt czélzott ellentét csak is így van kifejezve (*ubique horror, imo ipsum silentium terret animos*); a »bágyadt« *horror ubique est animo* pedig sejteni is alig hagyja. Maradjunk tehát a réginél: »*animos*.«

758. v. »*edax* átvitt értelemben csak költői.« Ladew. — Ez többet nem tehet, mint azt, hogy a fenn maradt latin irodalomban csak költőknél leljük. De ugyan mi különös van

---

¹⁶⁴⁾ Ladewig a Georg. 4, 132. versére: *Regum aequabat opes animo* hivatkozik. Ámde *diversos diversa iuvant*: itt dativusra van szükség, mert »*animo*« oly vonást fejez ki, melynek a többi szóban legkisebb nyoma sincs, t. i. hogy Corycius csak képzelt dicsőségben volt oly gazdag mint egy király. Itt hát nem csak nem ellentette semmi ok, hanem meg is kívánta az értelem, hogy az oda nem illő »*animis*« olvasat helyett a kéziratokkal is támogatott »*animo*«-t fogadják el a kiadók. Ezt így kellett hogy lássa Wagner is, mert feljegyzett ugyan egy rakás helyet, hol az eredeti singularisból pluralist csinált a copisták gondatlansága, de ezek közt a kérdéses Aen. 2, 775-beli *animos* nincs említve; holott megvan az imént idézett Georg. 4, 132.

abban, hogy a metaphora általában gyakoribb a költőknél, mint a prózairóknál? Csupa meddő eruditio.

760. v. *Procedo et* . . . . Ez az olvasat Heinsius kiadása óta van bevéve, a korábbiak *procedo ad*, v. *protinus ad* lévén. Csak azért említém meg, hogy a »*procedo*,« az »*arcem reviso*,« s a továbbad (768) következő: »*ausus voces iactare*« azt a kíváncsiságot keltette bennem, mikép járkálhatott és kiabálhatott elannyira »*sans gêne*,« azaz *secure* a győzedelmes ellenség tanyái közepett? Ez a kérdés egy commentatornak se ötlött eszébe: vagy tán nem tartotta oldozásra méltó bognak? Mert alig hiszem, hogy valamelyiköktől egy v. más szemes tanítványa meg nem kérdezte volna. Ha Virgiliust szoríthatnók meg vele, ő tán azt felelné, hogy a »*ducente deo*« (632) ereje idáig is kiterjedt. Mert Venus csakugyan nem vonhatta meg oltalmát tőle egész addig, míg esaládostól és kisérőstől az Ida hegység biztos rejtekeibe nem »expediálta« (633.) Ez ellen bajosan lehet kifogás, de a »*pietas*«-hoz a háládatosság is tartozván, valahol a 633—804. versek folytában megemlithette és köszönhette volna Aeneas Venusnak soha sem tágitó erőlködését, melylyel annyi veszélyből kimentette.

772. v. »*infelix*. A mi nyelvünk »szegény«-nek mondaná.« Th. — Igen is, ha egyenesen a volt Creusáról mondaná Aeneas. Mert »*néhai*« helyett azzal él a közbeszéd. De a »*simulacrum*« nem volt »*néhai*,« tehát a »szegény« szót nem lehet ide alkalmazni máskép, mintsem ha hypallaget veszünk fel, t. i. *infelix simulacrum Creusae*, e helyett: *simulacrum infelicis Creusae*. S e tán kevésbbé erőltetett interpretatio lesz, mint a Serviusé: »*Mihi non sibi*;« vagy mint a Heyneé: *infelicitèr amissae Creusae*,« mi egyébiránt szintugy megkívánja a hypallaget. — Ezt nem vette észre, vagy csak rosszul fejezi ki Forbiger, midőn Heyne idézett szavait így folytatja: »nam Creusa ipsa, in Cybeles tutela versans, adeoque in ipsum deorum cactum recepta, infelix dici non potest.« Hiszen »*infelicitèr amissa*« is csak »*ipsa Creusa*« dicitur.« Aztán, a megjelenés első pillanatában, midőn még egy szót sem szólott a kísértet, nem tudhatta Aeneas, hogy istennővel áll szembe,

holott látta, hogy a nejéhez hasonlít, s így biz' egyenesen mondhatta *infelix*-nek.

774. v. »steterunt. Ejtsd: stéterunt.« Th. Elfelejti a magyar commentator, hogy magyar olvasónak ír, a ki ama jelölést úgy érti, hogy a szó első tagját hosszú-nak és zárt é hanggal mondja ki. Ugy de az, német notatio, mely szerint az *accentus*-nak a hosszúsággal s a vocalis ilyen v. amolyan hangjával semmi köze, hanem egyenesen csak a szótag kiemelését jelöli. A jegyzet tehát aenigma, nem commentarius.

775. v. Ez is gyanusnak kiáltott vers, melyet Ribbeck s utána Sz. a sorjából kivetett s a lap aljára degradált, Val. Probus ó grammaticust követve. Aztán Servius is azt írja, hogy »et hic versus in plerisque dicitur non fuisse;« mire Peerlkamp azt jegyzi meg, hogy a mi kéziratainkban, mindenikben megvan, valamint azokban is, melyeket Servius maga látott. Ő azért spuriusnak nem tartja, s nekünk sem illik sanyaruabbaknak lenni Peerlkampnál.

779. v. A *fas*ra nézve a commentatoroknak az a rögeszméjük, hogy tulságosan ragaszkodnak a positiv: törvény, rendelmény értelméhez; szintugy irtóznak ellenben a szabad, megengedett jelentésétől, melynél fogva a *non fas* egyenes tilalommmá válik. Ennek a tücsöknek a csiripolása az, hogy *fas* (Aen. 1, 77.) = *officium*; és hogy itt plane annyi mint: *fatum*. Már pedig az egész helynek ez a megkülönböztetés szerez jelentőséget és élénkséget. »Nec est *fas*, nec sinit *Juppiter* te asportare Creusam.« A distinctio első tagja a helyzethez illő *mysteriosus* kifejezés, melynek fátylát a második tag valamennyire lebbenti, s a miért mint az elsővel szorosban nem koordinált eszme a közönségesebb *nec* helyett *aut*-tal van megkülönböztetve. *Fas aut Juppiter* sinit pedig nem Virgiliushoz, hanem füzfa poétához illő tautológiás tapogatódzás. Mind ez nem gátolta, hogy a *fas* után korábban leledző pontosvessző elébb commává ne változzék (Heinsius), s aztán egészen el ne tűnjék (Ribbeck). Kár érte!

780. v. *vastum*, *ἀσπύγετον*, pusztá, hol nincs mit aratni.« (Még is azt parancsolja Creusa Aeneasnak, hogy »szántsá fel!) »A szárazfölddel való összehasonlításból vett jelző.« Th. *Vastum*, *vastare*-val rokonsága daczára, soha pusztát, a szó

mostani, bevett értelmében, nem *teszen*, hanem terjedelmest, tágast, temérdek, roppant, rengeteg nagyot stb. Az igével, úgy vélem, az ír eszméje köti össze. Az *ἀρετή*-szóval v. *arandum*-mal semmi köze a vastumnak.

781. v. E versre tett jegyzésében azt mondja Th., hogy *ját* = drusza, erdélyi szó. Azt írja a M. Ny. szótára is. De nem tanácsolnám senkinek, hogy használja nálunk, mert legeslegnagyobb részében Erdélynek, nem fogják megérteni. »Ját« specifico Háromszéken s tán ennek is csak egy résziben van használatban.

785. v. »Grai,« (mint a 727.) Th., mintha »*Graus*« volna a nominativusa. Ezzel csak a »szinvonatra« emelkedett a magyar comm.; de már a 785. v. szövegében, »*Dolopunve*« cacographiájával felette lebeg. Valamivel több ratio van abban, hogy »*braccia*« (792.) minthogy valószínűen azonos lévén a *βραχίον*-nal, melynek első tagja rövid, positióval, azaz, a *c* kettőztetésével jelölték azt, hogy a latinok hosszú tagnak használják. Okvetetlen szükséges voltát a kettőztetésnek így se látom, de a Virg. legjelesebb kéziratai tekintélyére ám legyen.

792—794. v. Ezeket, mint gyanusokat zárjelek között tette Th., megint túlszárnyalva a színvonalat. Más kifogás ellene nincs, hanem csak az, hogy későbbre (Aen. 6, 700—702.) még egyszer felhasználják. — De hát a 774. verssel, mely Aen. 3. 148, hasonlóképp ismételve van, miért nem tette ugyanazt Thewrewk? Mert a másik ok, hogy a megelőző »*recessit*« a kérdéses verseket feleslegessé tenné, koránt sem érvényes. Ugy aztán minden epexegeusist, és elvégre a similitudókat is mind ki kellene dobni.

798. v. *Collectam exilio pubem*. Peerlkamp szerint »*pubem*« hibás, mert »ennek: *matresque virosque* appositioja nem lehet,« mi tökélyesen igaz. De Heyne interpretatioja: »*pubem iuvenes quoque*,« sem tetszik neki, mert ebben az esetben, úgy mond, így kellene: »*collectam et pubem exilio*.« Ezt is bajos megczáfolni; mert az *et* kihagyatát nem védi meg se a Weidner észrevétele, hogy a »*iuventus*«-ra (*pubes*) szüksége vala Aeneasnak úgy a háboruban, mint a gyarmatosításban« (Sz.), mert biz' a constructionak szintoly szüksége van a con-

iunctióra; se pedig Connington jegyzete, miszerint: »némi keserűség (bitterness) rejlik im e kifejezésben: *pubem non bello, sed exilio collectam.*« Tehát vagy meg kell hagynunk a *matresve* daczára az *appositiot*, a *pubes* alatt *turba*-t értve, mely szót emendationak javasol Peerlkamp; vagy oda pótolni az *et-et* a szövegbe.

802. v. »*ducebatque diem, azaz diemque praeveniebat.*« Th. Vagy rossz, vagy felesleges. Rossz, mert valakit úgy is vezethetünk, ha nem megyünk elől. Furcsa magyarázata volna ennek: »az ács felhuzta a gerendát a házra« az, hogy »tehát az ács feljött, a gerenda alól volt.« Ha pedig valaki a *ducebat* alatt éppen csak *praeveniebat*-ot akar érteni, a Th. felesleges jegyzete nélkül is megteheti.

Én is megtettem ezekben a magamét, és ajánlom bővebb megfontolásra észrevételeimet.
